

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

3. Baskı

Salih Özbaran

Bir Osmanlı Kimliği

14.-17. Yüzyıllarda
RÛM/RÛMÎ AİDİYET
ve
İMGELERİ

Kitapyavinevi

Kimdi Osmanlı? Günümüzden baktığımızda Osmanlıları nasıl tasvir ediyoruz? Nedir Osmanlı imgesi? Osmanlı sultanı kendini nasıl tanımlıyordu? Mora yarımadasındaki veya Basra cyaletindeki değişik kökenden gelmiş ama Müslümanlaşmış, Türkçeyi öğrenmiş ve Türkçe yazmış yönetici sınıf ya da Türkçe bilmeyen ve farklı etnik kökenden gelen Müslüman ya da Hristiyan köylü için ortak bir tanım getirilebilir mi? Türkiye'de yaygın olan "dinsel homojenlik miti"nden, milliyetçi tarih yazımında "mitleştirilmiş tarihsel kişilikler"e kadar birçok konuda tartışmalara çok gereksinim bulunduğu bir dönemde, Prof. Dr. Salih Özbaran Osmanlı kimliği konusunda "Rûm" kavramını öneriyor. Nitekim birçok araştırmacıya göre de Osmanlı'nın benimsediği "Rûm" kavramı, sadece coğrafi bir terim değildir, gerçek bir insan ve kültür kaynaşmasını ifade eder. Dinler ve etnik gruplar üstü bir birliktenci bilinç, bir Osmanlı "*melting pot*"udur söz konusu olan. Fatih Sultan Mehmed "Sultanü'l-Berreyn" ve "Hakanü'l-Bahreyn," yani iki kıtanın ve iki denizin hâkimi unvanlarının yanına "Kayser-i Rûm" unvanını da eklemeye gereği duymuştu. Simgesel gibi görünse de, Osmanlı sultanının Bizans (Doğu Roma) topraklarını sınırlarına katışının, mirasına el koyuşunun bir ilanıydı bu; yeni bir dönemin başlangıcında imparatorluğa Orta Asya ve İslam

kaynaklı gelenek ve özelliklerine ek olarak coğrafi olduğu kadar hukuksal ve kültürel bir çerçeve çizme anlamına geliyordu. Kanuni Sultan Süleyman, ünlü Bender Kitabesi'nde dünya egemenliğine ortaklığını ilan ederken, yani İslam'ın kutsal topraklarında adının anıldığını, Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda donanmasının bulunduğu, Bağdad ve Irak'ın şahı, Mısır'ın sultanı olduğunu ve Macar kralının tacını ve topraklarını aldığını bildirirken, merkezine oturduğu Roma topraklarının kayserliğini de sahiplendiğini duyurmuştu.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitapyavinevi

ISBN 978-975-8704-79-6

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://irantey.org>

BİR OSMANLI KİMLİĞİ

KİTAP YAYINEVİ – 75
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 29

BİR OSMANLI KİMLİĞİ / SALİH ÖZBARAN

© 2017, KİTAP YAYINEVİ LTD.

TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ.
BU KİTABI PDF VEYA BAŞKA BİR FORMATTA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇTUR.
EMEĞE SAYGI, KORSANA HAYIR!

YAYINA HAZIRLAYAN
AYŞEN ANADOL

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN TUĞRASI

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂÇITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
ARALIK 2004, İSTANBUL
3. BASIM
MAYIS 2017, İSTANBUL

ISBN 975-975-8704-79-6

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12348
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Bir Osmanlı Kimliği

14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri

SALİH ÖZBARAN

KitapyAYINEvi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ÇİLER'E, ERDEM'E

İÇİNDEKİLER

Önsöz 8

Giriş 11

Haritalar 27

I- Osmanlı Yapılanması Üstüne 32

II- Bir Altyapı: Rûmî Coğrafya 42

III- İslam ve Türk Dünyasında “Rûm” ve “Türk” İmgeleri 52

IV- Avrupa’da Osmanlı (Türk) İmgesi 65

V- Portekiz Tarih ve Tarihçiliğinde Osmanlı İmgesi: Rume (Rûmî) ve Turco 78

VI- Osmanlı İmparatorluğu’nda “Rûm”, “Rûmî” ve “Türk” - I 89

VII- Osmanlı İmparatorluğu’nda “Rûm”, “Rûmî” ve “Türk” - II 99

VIII- Edebiyat ve Sanatta “Rûm” ve “Rûmî” 109

Sonuç 121

Notlar 127

Kaynakça 142

Dizin 150

İndük Rûm'u kışladık çok hayr ü şer işledük
Uş bahar geldi girü göçtük elhamdülilla
YUNUS EMRE, 13. YÜZYIL

Rûm'dan sonra böyle söylenmesinin sebebi, daha önce onların toprakları olmasındandır; daha sonra Müslümanlarca fethedilmiştir. Ancak orada hâlâ pek çok Hristiyan bulunmaktadır; bunlar sonuncuları Türkmen olan Müslümanların koruması altındadır.
İBN BATTUTA, 14.YÜZYIL

Ben Bağdad'ın ve Irak'ın şahı, Roma topraklarının Kayseri ve Mısır'ın sultanı...
KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN, 1538

Rûmîler... güzide bir millet ve latif bir ümmettir...
Rûm vilayeti sakinleri karışık kökenlidir.
GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ, 1596

“Rûm Türkleri” tâbirinin istenileni tamamen karşıladığı zannındayız ...Muhtelif Türk unsurları, göçebe, kasabalı ve şehirlileri, hakiki Türkleri ve Türkleşmiş unsurları da aynı şekilde ihtiva etmekte ve aynı zamanda, eski Roma memleketleri ve kültürel an'anelerinin Türk canlılığının bu yeni teşekküldeki büyük payını da belirtmektedir.
P. WITTEK, 1938

Raca Rum, Endonezya ve Malezya halkları için İslami literatürün en erken dönemlerinden itibaren dünyanın büyük hükümdarlarından biri olarak tasvir edilirdi. Bu unvan 16. yüzyılla birlikte, açıkça, Müslüman hükümdarların en güçlüsü ve hilafet vakarına en yakın vâris olan Osmanlı sultanına işaret ediyordu.
A. REID, 1969

11. yüzyılın ortasında, Küçük Asya'nın nüfusu kesif bir şekilde Yunanca konuşuyordu ve Hristiyan'dı;
16. yüzyılın başlangıcında ise yüzde doksan kadarı Müslüman'dı.
V.L. MÉNAGE, 1979

Geç ortaçağa ait bazı İslam eserlerinde Rumi sözcüğü o denli belirsizdir ki onun Yunan mı yoksa Türk mü olduğu ancak metnin içeriğinden anlaşılabilir. Mısır'ın kimi zaman, Türk kökenli askeri oligarşik yapısından ötürü Devletü'l-Etrak (Türklerin Devleti) olarak tanınması gibi ortaçağ Selçuklu sultanlığı ve ardından Osmanlı, özgün yapısı içinde Roma sultanlığı olarak tanındı, hissedildi ve ifade edildi.

M. BALIVET, 1994

Osmanlı İmparatorluğu bir Türk imparatorluğu değildi. O çok-dilli, çok-dinli ve çok-kültürlü bir politik sistemdi ve tarih boyunca varolmuş diğer imparatorluklarla kıyaslanmalıdır.

H. İNALCIK, 1996

Osmanlıların resmi dili genellikle Türkçe olarak açıklanır; ancak halk kendisine Türk dememiştir, ülkesini de Türk olarak görmemiştir. Türk ve Türkiye sözcükleri Avrupa'da en azından 12. yüzyıldan beri kullanılagelmıştır, ama Türkiye'de Türkler tarafından kullanılmamıştır. Onların yerine, yönettikleri ülkelere, din terimleriyle, Memâlik-i İslam, hanedan deyimleriyle Âl-i Osman; ya da kesin bir bölgesel tanım gerektiğinde, aldıkları mirasın adıyla Memleket-i Rûm demişlerdir.

B. LEWIS, 1998

Osmanlı devleti bir Türk devletiydi.

N. GÖYÜNÇ, 1999

Osmanlı kimliği, daha doğrusu kimliklerinden biri (ve imgeleri) üstüne böyle bir kitapçık hazırlama isteğim pek eskilere uzanmıyor; bu tür karmaşık ve son yıllarda sık sık güncelleştirilen konular üstünde durmak tarihçiliğimin planlarına girmedi yıllarca. Ancak Osmanlı'nın 700. kuruluş yıldönümüne rastgelen/rastgetirilen 1999 yılında, Cambridge Üniversitesi'nde ders verdiğim sırada, hem bu üniversitede hem de Birmingham, Edinburgh ve Londra üniversitelerinde benden istenen seminer ve konferanslarda Osmanlı kimliği/kimlikleri üstüne konuşunca bu konuya el atmış oldum. Bu konuşma ve tartışmalar beni biraz daha şevklendirdi; yurt içinde ve dışında aynı çerçeve içinde birkaç makalem yayınlandı. İşte elinizdeki bu kitapçık böyle bir başlangıcın devamını getirmek ve son 3-5 yıl içindeki hazırlıklarımın sonucunu bütünsel olarak sunmak niyetiyle ortaya çıktı.

Aslında, beni bu tür bir konu üstüne çalışmaya iten, Osmanlıların 16. yüzyılda güneye yayılmalarına ilişkin sorunları 1960'lardan beri Portekiz kaynaklarında bulmaya çalışırken karşılaştığım *Rumes* (Rûmiler) kavramındaki belirsizlikti. Osmanlıları Portekiz Asya'sında ve tarih yazınında imgeleyen bu sözcüğün peşine düştüm; sözcüğü ilk kullanan İslam dünyasında Osmanlı'nın imgesi olan ve -özgün hali olan- Roma topraklarına verilen bu sıfatı bir "Osmanlı aidiyeti" olarak ele aldım. Tarihçiler, şairler ve hal tercümesi yazarlarının tanıklıklarıyla, Osmanlılarda merkezi yönetimin "Rûm" coğrafyasını özkimliğinin bir parçası, çok önemli bir yanı olarak algılayışının göstergelerine ulaşmaya çalıştım. Daha 12. yüzyılda Anadolu'ya "Türkiye" diyen ve bu tanımlı daha sonra Osmanlı ile bütünleştiren Avrupalıların imgeleri ile Osmanlıların benimsedikleri "Memâlik-i Rûm" (Rûm ülkeleri) coğrafyasına eğildim. Bu coğrafyaya kimi tarihçilerce değinilmiş olduğunu, ama ayrıntılı bir araştırma içinde ele alınmadığını -hatta Osmanlı ile Doğu Roma'yı (Bizans'ı) bütünleştirerek bir tarih kompozisyonu yaratmak isteyenlerin dahi böyle bir Osmanlı aidiyeti dünyasına gire-

mediklerini– fark ettim. Sonuçta, bu konuyu giriş mahiyetinde ve erken yüzyıllar için ele almaya çalıştım. İmparatorluk düzeninin resmi ideolojisi çerçevesinde uyumsuzluk simgelerinden sayılan “Türk”ün bir şeyler ifade ettiğini ileri sürenler ile Osmanlı devletinin/imparatorluğunun bir “Türk” kimliği taşıdığını savunanlar karşısında, “Rûm” ve “Rûmi” kimliğinin/ imgesinin neyi tanımladığını daha çok 16. yüzyılda dolaşarak bulmaya çalıştım. Güncel bazı değerlendirmeleri de sayfalarımın içine soktum.

Tarihçiliğimizi çok rahat bir ortamda yaptığımızı söyleyemeyiz. Geçmişe yönelik değerlendirmelerde, günümüzde akademik dünyanın önyargılı tutumuna ve yetersizliğine ek olarak medya ve eğitim kurumlarından adeta püskürtülen bilgi yığınları ve siyaset temsilcilerinin nutuklarıyla koşullandırılan yaklaşımlara karşı, çoğu zaman neredeyse top ve tüfekte korunan kalelerin surlarını aşmamız gerekiyor. İşe yarar bir tarih metni ortaya koymak, demokrasinin nerelerinde olduğumuza, insan haklarının korunmasında hangi aşamada bulunduğumuza ve akademik ortamın neler ürettiğine bağlıdır. Teknolojik ilerlemenin sağladığı yararlar olsa bile, kanıtlara, yorumlara ulaşmak, bunların çoğuna egemen olmak, egemen olduğumuzda zihin kilitlenmesini aşmak, eski bir deyim olan “idrak”ın içeri doldurabilecek anlayış ve olgunlaşmaya erişmek hiç kolay değil; zor bir zanaat olmaya devam ediyor tarihçilik.

Bazı çok değerli meslektaşlarımın teşvik ve yardımları bu bilim ve sanat dalının tadını çıkarmamı sağlıyor yine de. Bu kitapçığı hazırlarken her zamanki gibi kadim dostlarım vardı yanımda; beni onların bitmez tükenmez destekleri yüreklendirdi: Ege Üniversitesi’nden Aydoğan Demir ve Zeki Arıkan deneyimlerini, bilgeliklerini “meccanen” döktüler önüme. Onlara ne kadar teşekkür etsem azdır. Ersin Doğer ve Mustafa Öner’in ilgisi, Asaf Koçman’ın (ve öğrencisi Özge Parasız’ın) harita yapımındaki sevecen çabaları işimi çok kolaylaştırdı.

Bu arada, doktorlarımın ilgilerini, sabırlarını, yüreklendirmelerini sevgiyle anarken, tarihçilik faaliyetlerim için bedenimi canlı tutmada yaptıkları katkıları çok ayrı bir şükran vesilesi olarak değerlendirmem gerektiğini ifade etmeliyim. Portekizli cerrah Manuel J. Antunez’in, Suat Buket’in de yardımıyla Ege Üniversitesi’nde yaptığı ameliyat yüreğimi dünyaya bağ-

lı tutarken, Hakan Kültürsay'ın lütfuyla süren bakımın bana kazandırdığı günlerin tarihçiliğimin nasıl bir parçası olduğunu anlatamam. Son yıllarda bu alanda gerçekleştirilen gelişmeleri, çağdaş tarihin yaşayan bir parçası olarak görmemi de sağladılar tıbbın bu genç ama deneyimli kuşağı. Şüphesiz, cerrah yeğenim Mustafa Özbaran, kapısını hep çaldığım kişi oldu Tıp Fakültesi'nde, yüreğimi serinletti her zaman.

Bu çalışmamı dikkatle, ustalıkla, bilgelikle yayına hazırlayan Ayşen Anadol dahil bu değerli insanların elinizdeki kitapçığın –ve başka çalışmalarımın– yazılmasında maddi ve manevi katkıları çok oldu; ancak kusurlar benim elimden çıktı. En az kusurlusunu yazabildiysem ne mutlu bana. Öyle diyorum, sözün gelişi. Tarihin en az kusurlusu bile hiç yazılmadı şimdiye kadar; hele hele, bir kimlik kapışmasının yaşandığı günümüzde az kusurlusunu yazmak bile zor zanaat.

SALİH ÖZBARAN

Bornova/İzmir, Kasım 2004

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap topraklarında ve Hint Okyanusu yönünde yayılması üstüne 1960’lar ve 70’lerde incelemelerde bulunurken, Osmanlı, Arap ve diğer bazı İslam ülkeleri ve Portekiz tarih kaynaklarında karşılaştığım “Rûm”, “Rûmi” ve Rume(s) tanımlmalarını dipnotlarda kısaca, pek de derinlemesine gitmeden ve çeşitlendirmeyi dert etmeden, genellikle, “Türk” olarak açıklamıştım; bu imgelerin neyi, nerede, ne kadar ifade ettiğini, nasıl yorumlandığını anlamak için özel bir çaba göstermemiştim. Oysa, “Osmanlı” kimliğini oluşturan öğeler içinde pek yer almayan, aldığı zamanlarda da, merkezi yönetimin sadece başıbozuk bir kültür grubundan saydığı ya da öyle yorumlanan, ancak ve ancak 19. yüzyılda Avrupa’da esen milliyetçilik rüzgârlarıyla sessizliğini bozan bir “Türk” olgusu (hatta “Osmanlı” tanımı) vardı ve bir kenara itilmişti.

Dünya tarihçiliğinin o günlerdeki repertuvarında “kimlik” sorununa eğilebilecek, kültürel derinliklere dalabilecek atılımlar bulunuyordu şüphesiz; tarihçiliğin çok kapsamlı tarama girişimleri meyvelerini vermeye başlamıştı. Türkiye’de ise Ö. Lütfi Barkan, Halil İnalcık vb tarihçilerin akademik ortamda yaratmak istedikleri genişliği esas alan yaklaşımlar dışında, İsmail Hâmi Danişmend gibiler vardı; bunlar “devşirme” sisteminden rahatsızlık duyuyor, Osmanlı üst yönetiminde yer almış şahsiyetleri doğum yerlerine ve etnik niteliklerine göre sınıflandırıyor, yabancıların karışmasından dolayı Türklüğün zedelendiğini düşünüyor ve buna göre bir kimlik saptama yoluna gidiyorlardı.¹ Öte yandan, Türkiye’de profesyonel tarihçiliğin dışında gelişen bir akım vardı; sosyal bilimciler yeni yeni konular ortaya atıyor, devlet yöneticileri, savaşanlar ve seçkinlerin dışındaki sıradan insanları da devreye sokmaya gayret ediyor, böylece belirli bir çevrenin –hatta üniversitelerdeki tarihçiliğin– yuvasına çomak sokuyorlardı. Ancak, bu tür kavramsal konuları işleyebilecek atılım ne Türkiye’nin “tarihçi” gündeminde, ne de onun bir parçası olan benim dosyamda vardı.

Şüphesiz, tarih, araştırdığı konuları değişik bilim dallarının özen-dirmesiyle, bir bakıma zorlamasıyla bünyesine kabul etti, zamanla da benimsedi. Türkiye’den çok sınırlı sayıda tarihçinin izleyebildiği *Annales*

gibi okullar, 20. yüzyılda tarihi psikolojinin soyut kavramlarından hareketle coğrafyanın gezilip gözlenebilir öğelerinin labirentlerinde dolaştırdılar; tarihi yüzyıllar boyu saplanıp kalınan alan ve yaklaşımların dışına taşdılar. Eleştiri kuramı ve toplumsal tarih ile, kimi tarih akımları farklılık yarattı. Tarih, yüzyıllar boyunca, kimi zaman edebi metinlerle büyüledi insanları, kimi zaman da kuramsallığın sürüklediği bataklıklara saplanıp kalmasına yol açtı. Tarihçiler bazen yayınladıklarını kesin bilgiler gibi sunma cesaretini, bir bakıma, pervasızlığını gösterdiler, “hakikat ne ise odur” formülü içine, değiştirilmesini istemedikleri, yaratılmış “gerçek”leri oturtular tahta; bazen de, günümüzdeki yaklaşımlarda gözlemlendiği üzere, geçmişe yönelik açıklamaların kırılanlıklarını, belirsizliklerini, uçuculuklarını benimseyen yeni yaklaşımlar ileri sürdüler. Tarih insanlara geçmişlerini keşif ve yorumlama fırsatı verdi; kimi zaman yine o insanların araştırma yöntemlerine getirdiği ilerlemelerle yeni yollar buldu, kimi zaman da saptırılmış ve hayali oluşumlarla kuşkuları büyüttü, giriftliğini daha da perçinledi.²

20. yüzyılın özellikle son çeyreğinde, herhalde demokratikleşme sürecinin topluma getirdiği sorgulama cesaretiyle ve bu sorgulamanın geçmiş yılları da kapsamasıyla, “aidiyet” kavramı epeyce ele alındı. “Biz” ve “onlar”, bazı tarih araştırmalarında ve ders kitaplarında birbirlerinden uzaklaştırılıp zıt kutuplar olarak zırlara büründürülürken, başka yaklaşımlarda benzerlikler arandı; en azından “biz”, “başka”, “sınırdan”, “öteki” gibi tanımların içinde biçimlenmiş yapılandırmaların dışına çıkan konularda gezinildi; uçları önceden lehimlenmiş karşıt cephelerin zırhları parçalandı, farklılıklar kadar ortak nitelikler ve benzerlikler ortaya kondu; insanlar birbirlerini daha yakından görme fırsatını buldu. Gazete-dergi sütunlarında, televizyon ekranlarında, kimi örgütlerin çağrılarında tarih, adeta kimlik arayışına teşvik edildi. Genelde “insan türüne özgü bilgi, inanç ve davranışlar bütünü ile bu bütünün parçası olan maddi nesneler” diye tanımlanabilen “kültür”, aynı zamanda, coğrafi bir alana özgülük bağlamında “toplumsal ya da kültürel açıdan belirlenebilir bir nüfusu, ‘doğal’ bir çevreyi ve bu ikisi arasında olduğu varsayılan, ifade edilen ya da varlığı saptanan etkileşimi belirtmekte kullanılan” bir kavram olarak³ daha çok değer kazandı, tarihsel çalışmalarındaki sınırların ne yönde aşılabileceğini gösterdi.

Ancak, tarih, kendi yolunda yürüyebilme rahatlığından yoksun bırakıldı çoğu zaman; devletçe, ideologlarca, kimi kesimlerce. Ahmet Yaşar Ocak, çok taze bir makalesinde popüler tarihçilikte olduğu kadar akademik ortamdaki tahammülsüzlüğü, üstelik Türkiye'nin konumu dolayısıyla çok tartışılması gereken "İslam" tarihi üstüne yazılıp çizilenler bağlamında dile getirirken, çok haklı olarak, kaynakları genişleyen ve yorumlanması itibariyle çok kırılgan bir bilgi dalı olan "tarih"i yüzyıllardır süregelen "tabulardan" kurtarılması yolunda uyarıda bulunuyor.⁴ Türkiye'de yaygın olan "dinsel homojenlik miti"nden, milliyetçi tarih yazımında "mitleştirilmiş tarihsel kişilikler"e kadar birçok konuda tartışmalara çok gereksinim bulunduğunu, bu tartışmaların "sansasyon düşkünü medya"nın kaldırdığı tozu kenara süpürüp akademik ortamda ve soğukkanlı bir biçimde ele alınmasının kaçınılmaz olduğunu belirten bir araştırmacının uyarıları da –benim gibi 1950'ler-60'lardan itibaren tarihçiliğin aldığı soluğu hissetmiş kişilere, tekrarlanmış gibi gelse de– ürpertici geliyor, ama yeni mevsimde yine de umut tohumlarını atıyor.⁵

Ne var ki konular, meraklar ve araştırma yöntemlerinin önüne set çekmek mümkün değil; belirli bir dönemde karşı çıkılsa dahi, belirli bir bakış açısından zararlı bulunsa bile. Kimi zaman medya ve toplum örgütleri, kimi zaman da üniversite aracılığıyla açılımlar veya hatırlatmalar yapılabilir, tarihe daha geniş zeminler yaratılmaya, varolan zeminlerde yeniden dolaşılmaya çalışılıyor.

1999 yılına olağanüstü bir nitelik yüklenerek Osmanlı beyliğinin, devletinin ve imparatorluğunun kuruluşunun 700. yılı olarak kabul edilmesiyle, birçok faaliyet göze çarptı; televizyon ve radyo kanallarında, üniversitelerde, özel sektörde, yurt içi ve dışında açılan sanat sergilerinde övgünün pek ağır bastığı bir yaklaşım ortaya çıktı, Cumhuriyet öncesinde 600 yıl kadar yaşamış olan bu tarihsel varlık simgeleştirilmeye çalışıldı, bazen de ciddi değerlendirilmelerle gözden geçirildi. Ancak genel yaklaşım, Zeki Arıkan gibi birçok aydın ve bilginin de saptadığı üzere, ne "Balkanlar'dan Yemen'e, Basra'ya, Kafkaslar'a kadar uzanan geniş bir coğrafyadaki ülkelerin tarihi"ni, ne "akademik bir konu olarak" ele alış kaygısını,⁶ ne de Nuri Bilgin'in tanımladığı "evrenselcilik ve farklılık arasında"⁷ yer

alması gereken kimlik taleplerimizi bulunduğumuz konum ve başkalarıyla olan ilişkiler çerçevesinde gür sesle seslendirebildi. Gerçekten, Osmanlı tarihçiliğinin dünya boyutlarında ulaştığı düzey karşısında evdeki durum, bu yıldönümünde yapılan XIII. Türk Tarih Kongresi vesilesiyle dile getiren Oktay Özel'e göre, farklıydı; bildirileri eleştirel bir gözle takip eden dikkatli bir gözlemci bardağın yarısının boş olduğu izlenimi edinebilirdi:

Birçok olumlu gelişmeye rağmen, günümüzdeki 'global Osmanlı şehri'nin bazı mahallelerinde hayatın ve icra edilen zanaatın hâlâ geleneksel kalıplar içinde her tür gelişme ve yeniliğe kapalı bir şekilde süregitmekte olduğunu görüp üzülebilirdi.⁸

Yine de Osmanlı, andığım yılda, yaşadığı yüzyıllardaki saltanatı ve tantanasıyla dünya *düvel'*ine duyurulmalıydı! Ve bu yolda, devlet katında büyük çapta bir kutlama için 88 ülkenin başkan veya başbakanları çağrılmış, böyle bir icraat için 4 milyon ABD dolarının harcanabileceği planlanmıştı. Ne var ki 1999 Ağustos'undaki o korkunç deprem ve 2000 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimi hazırlıkları yüzünden kutlamalar kenara itildi. Bu arada birçok ülkenin devlet başkanının veya başbakanının çağrıya olumlu yanıt vermemiş olmaları ve böyle şatafatlı bir kutlamanın Türkiye Cumhuriyeti'ne gölge düşürebileceği kaygısının ortaya çıkması da, birçok kişi ve kuruluşun gözünden kaçmamıştı.⁹

Anılan bu yıldönümünde, Orhan Koloğlu'nun ifadesiyle, "700. yıl anmaları furyası"nda,¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Devleti neyi, kimleri kutlamak isteyecekti? Niçin kutlamak isteyecekti ve devlet -toplum adına- yönetiminden sorumlu olduğu insanlara ve dünyaya nasıl bir mesaj iletmeyi düşünüyordu? Yıldönümü vesilesiyle Osmanlı varlığını akademik biçimde irdeleyen sayıca az ama ciddi yayınlar tarihin hangi derinliklerine inebildiler? Kimdi Osmanlı? Günümüzden baktığımızda onları nasıl tasvir ediyoruz, imgeleştiriyoruz? Osmanlıların sığındıkları aidiyet/ler ne/ler idi? "Biz"miydik Osmanlı, "onlar" mıydı, "başkaları" mıydı? Sultan'ın kendini tanımlaması, Gelibolulu Mustafa Âli gibi bir Osmanlı aydın ve bürokratinin kimlik konusunda yazdıkları, Mora yarımadasın-

daki veya Basra eyaletindeki değişik kökenden gelmiş, ama Müslümanlaşmış, Türkçe'yi öğrenmiş ve Türkçe yazmış yönetici (*askeri*) sınıf ya da Türkçe bilmeyen ve farklı etnik kökenden gelen Müslüman ya da Hıristiyan köylü (vergi mükellefi, *reaya*) için ortak bir tanım getirilebilir mi? Hükümetlerin “Osmanlı'nın nasıl bir çevrede yaşadığını anımsayıp o çevrenin verilerini koruyacak” temel bir politika geliştirip uygulamadığını vurgulayan gün görmüş sanat tarihçimiz Doğan Kuban'ın –bu coğrafyada günümüzde ayakta duran eserlerin tüm görkemine karşın– ortada acı bir talan/tahrip olduğunu hatırlatması karşısında,” Osmanlı ile barışmak adına onu Türkiye Cumhuriyetine karşı galebe çaldırmak isteyenlerin amaçları neydi? İdealleri ve duygudaşlıkları ölü bir geçmişe tapınmada yatan ve maziye değişik hedefler için kullanmaya girişen birilerinin karşısında “eğer yaşamak istiyorsak geleceğimizi yaratmak kadar geçmişimizi yorumlamak zorundayız”¹² ilkesini anımsatan ünlü İngiliz tarihçi Christopher Hill'in bu çağrısındaki geçmiş-güncel alışverişi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşında ve dünya insanında nasıl yaratılabilecekti? Yaşadığımız şu günde, bir zamanlar TV ekranından “biz Osmanlıyız” diye haykıran sanatçı Yıldırım Gürses gibi biriyle ya da 1999 yılında –yukarıda adı geçen kongrede– Osmanlı coğrafyasından çıkan komşu devletlerin halklarını kastederek söylediği “istese de istemesek de, beğensek de beğenmesek de hepimiz Osmanlıyız”¹³ diyen İlber Ortaylı'yla ne denli hemfikir olabiliriz? Ya da “Osmanlı'ya karşı” bir tarih yazma çağrısında bulunan Erdoğan Aydın'ın savıyla, “Türklük” bilinci ni kirletmiş midir “Âl-i Osman” hanedanı? Osmanlılar ne kadar “Türk” idiler; Türklerin Osmanlı'daki konumları neydi? Osmanlının kimliğine yazdığı bir “Türk” aidiyeti var mıydı? Türkmen, Osmanlı için ne ifade etmişti? Bozkurt Güvenç'in de yinelediği üzere¹⁴ “Türk, Osmanlı idi ama Osmanlı, Türk değildi” tekerlemesi bize ne ifade ediyor? Bu denli aşağılanmışlıkta Osmanlı'nın “bütün kültürel kaynakların yaşayan bileşkesi” olduğuna, örneğin Fatih Sultan Mehmed'in torunlarının Oğuz ve Korkut olarak adlandırılmasına bakarak onun bir Türkmen hükümdarı olduğuna, nasıl inanabiliriz?¹⁵ Ümit Hassan'ın şu cümlelerle yansıttığı “Türkmen” değerlendirmesi akla yakın değil midir?

Türkmen adını gönüllü-gönülsüz benimseyenlerin kullandıkları bu adı [Oğuz’u], hükümdarın ve devletin aşağılama aracı haline getirmesi; kendisine râm olanların adını pejoratif anlamda kullanması, râm olmayanların eski ve asıl adını yıpratmaması, paradoksaldır, ama Osmanlı gelişiminin özgüllüğü içerisinde aranmalıdır.¹⁶

Osmanlı kesin bir “İslam” imparatorluğu muydu? Bir “uç” kültürü müydü? Ve “Rûm” ve “Rûmi/Rumlu”, Osmanlı merkezi yönetimi ile aydınları için ve “çekirdek bölge” diye tanımlanan Anadolu ve yakın Rume- li bölgelerinin dışında kalanlar için ne anlam taşıyordu? Nejat Kaymaz’ın dile getirdiği üzere, İslam imparatorluğuna dönüşen Osmanlı’nın, kuruluş devrinde “Batı Asya *heterodoks* halk gruplarından aldıklarını da katarak oluşturduğu kırsal kültür-inanç hamuruna Selçuklu çağından kalma İra- nî-Rumî nitelikli kentsel-kültür inanç mayası çalınmakla” yaratılan terkip, Türk öğelerini –büyük ölçüde– dışlamış mıydı?¹⁷ Osmanlı toplumunda kimlik sorununa değinirken, yerleşik uygarlıklara geçiş sürecinde Selçuk- lular da etnik boyutun –kimlerden olursa olsun– küçültücü bir öge oldu- ğunu yineleyen Taner Timur’un vurgulamalarına itiraz edebilir miyiz?¹⁸

Dünyaca tanınmış Osmanlı tarihçimiz Halil İnalcık, 1999 yılında kendisiyle yapılan bir söyleşide, yılların birikiminden ve nice yayınlarından süzüp getirdiği bilgisiyle, “Osmanlı”yı “egemenliğini tanrıdan aldığına ina- nılan” bir lideri, ülkesi ve vergi ödeyen halkı ile tipik bir *patrimonyal* devlet olarak tanımlar. Yazıcızade Ali’nin Sultan II. Murad döneminde yazdığı *Tarih*’ten “padişahların devleti ve hörmeti, nöker ve il ve memlekettir” cümlesini örnek göstererek, başlangıçta Osmanlı’nın sultana bağlı yoldaş- lar ile vergi veren halkın oturduğu bir ülke çerçevesi içinde nitelendirildi- ğini dile getirir. İnalcık, kuruluştan büyüme devrine kadarki Osmanlılar için şu üç esası vurgular:

- 1) Bazı Ortadoğu devlet geleneklerini miras olarak almışlardır;
- 2) Kutsal savaş (*gaza*) yayılmalarında temel öge olmuştur;
- 3) İmparatorluk, egemenliğindeki çeşitli din ve kültürleri temsil etmiştir.¹⁹

İnalcık'ın üzerinde durduğu, daha önce Paul Wittek ile Fuad Köprülü'nün işlediği ve birçok taraftarı olan “gaza” kavramıyla ilgili değişik görüşleri, özellikle R.C. Jennings, Colin Heywood, Colin Imber, Şinasi Tekin ve R. Paul Lindler gibi tarihçi, dilci ve sosybilimcilerin yayılmanın sadece bu deyim ve eylemle sınırlı tutulamayacağına ilişkin yakın dönemlerde yaptığı yorumları, ayrıca iki görüş arasında bir denge kurmaya çalışan Feridun Emecen'in hatırlattıklarını bir tarafa bırakıyorum. Şu an için sadece Emecen'in, konumuz için yapıtaşı sayılabilecek bir yorum cümlesiyle yetinmek istiyorum: “Bizans bakıyyeleri ve diğer Hıristiyan unsurlarla ittifakları, barış şartlarıyla toprak elde etmeleri, Hıristiyan tebaalarına gösterdikleri tolerans ve istimalet anlayışlarının gaza/cihad fikri ile bağdaşmayacağını ileri sürmek herhalde pek yerinde olmasa gerektir.”²⁰

Böyle bir tanımlamadan sonra, Osmanlı'yı yukarıda işaret edilen öğelerle de kimliklendiren asıl konumuza değinmek istiyorum: Yeni bir aidiyet coğrafyası, yani “Rûm” ve bu coğrafyada gelişen ve çekirdek eyaletlerin dışındaki imparatorluk topraklarında –ve sınırlarının ötesinde– yaratılan imgelere göre Osmanlı kimliğini simgeleyen “Rûmi.” İnalcık, “Sultanü'r-Rûm” ya da İstanbul'u fetheden Sultan II. Mehmed'in Doğu Roma imparatorunun vârisi olduğu anlamında “Kayser-i Rûm” unvanlarından en çok söz eden tarihçidir. Osmanlıların o dönemdeki yayılışlarına önderlik eden sultanların başta gelenlerinden biriydi II. Mehmed; “Sultanü'l-Berreyn” ve “Hakanü'l-Bahreyn” yani iki kıtanın ve iki denizin hâkimi unvanlarının yanına “Kayser-i Rûm”u da ekleme gereği duymuştu. Simgesel gibi görünse de, Osmanlı sultanının Bizans (Doğu Roma) topraklarını sınırlarına katışının, mirasına el koyuşunun bir ilanıydı bu; yeni bir dönemin başlangıcında imparatorluğa Orta Asya ve İslam kaynaklı gelenek ve özelliklerine ek olarak coğrafi olduğu kadar hukuksal ve kültürel bir çerçeve çizme anlamına geliyordu.²¹ “Batı'nın Doğu'su” yoktu artık; ve:

Doğu Roma'nın vârisi Bizans yerini, yine onun siyasi mirasını devralmış olma iddiasındaki yeni, ürkütücü, ancak yabancı olmayan, yıllarca dikkatli şekilde izlenmiş olan, Hıristiyanlığın karşı dünyasının en büyük gücü, yani “Yeni Doğu” alıyordu.²²

Bu kültürel ve siyasi miras, yakın dönem tarihçiliğinde, Osmanlı'yı "üçüncü Roma" olarak tanımlama tartışmalarını da açıyordu²³ Bir sonraki yüzyılda imparatorluk sınırlarını hem Avrupa içlerine hem de Basra Körfezi'ne kadar genişleten Kanuni Sultan Süleyman, ünlü Bender kitabesinde dünya egemenliğine ortaklığını ilan ederken, yani İslam'ın kutsal topraklarında adının anıldığını, Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda donanmasının bulunduğunu, Bağdad ve Irak'ın şahı, Mısır'ın sultanı olduğunu ve Macar kralının tacını ve topraklarını aldığını bildirirken, merkezine oturduğu *Roma* topraklarının kayserliğini de sahiplendiğini duyurmuştu.²⁴

TANIMLAMASI ZOR BİR KAVRAM: OSMANLI KİMLİĞİ

İmparatorlukların belirli bir "kimlik" temelinden hareketle algılanmasının mümkün olamayacağını ve egemenlikleri altında tuttukları halkları türdeş bir pota içine sokmak gibi bir amaçlarının bulunamayacağını düşünüyorum; ama bu imparatorlukların yapılarını ve ideallerini simgeleyen göstergeler yok mudur? Ve bu göstergelerle "nispeten" ortak noktaları yakalamak olası değil midir? Merkezden çok uzak alanlara –Kırım'dan Sudan'a, Bosna'dan Basra Körfezi'ne, Kafkaslar'dan Fas sınırlarına kadar uzanan bir coğrafya– ve denizlere yayıldığı ve varsayılan görkemine kavuşturulduğu yüzyıllarda, bir imparatorluğu kavradığı çeşitli ırklarla, inançlarla, dillerle ve geleneklerle birlikte genel bir kimlik tanımına oturtmak çok zordur şüphesiz, hatta imkânsızdır. "İdeal Osmanlı yok" ya da "Herkesin 'Osmanlı'sı kendine" diyen ve bir görece gerçeği yansıtan tarihçi yorumları haksız sayılmasa gerek.²⁵

Gerçekten, Osmanlılar kendilerini nasıl simgeleştiriyorlardı; her şeyi kapsayıcı, yani ortak bir kimlikleri var mıydı; kısacası kendilerine ne diyorlardı? "Türk" özelliği, Müslüman komşularının dillerinden zamanla sökülüp gelmiş öğelerle bezeli "Türkçe"nin ötesinde, kimliğine ne kadar nüfuz edebilmişti? Öte yandan "İslam" kavramı, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde uğradığı değişim ve "uç" kültür yapılanması düşünüldüğünde, Osmanlı için katıksız bir harç/hamur sayılabilir mi? Ve bu iki önemli sıfatın –Türklük ve İslamiyet'in– yan yana getirilerek

“Osmanlı”ya bir kimlik vermede yeterli olabileceğini düşünenlere hak verilebilir mi? Kesin genellemeler olmasa da kimi nitelikleriyle bazı “kimlikler” ortaya koymaya çalışan İlber Ortaylı “Osmanlı’ya baktığımızda şunu görüyoruz” diyor:

O bir kere kolonyalizm nedir filan anlamaz. O bir devlettir işte, toprakları vardır. Sonra etnisite anlamında, milletler nedir? Arnavutmuş, Arapmış, Hırvatmış, Osmanlı’nın kafasında öyle şeyler yoktur. Gerçi devlet dairelerinde Türkçe konuşulur, Türk devletidir, ordudaki, bürokrasideki dil Türkçe’dir. Osmanlı İmparatorluğu’nun kesintisiz bütün kayıtları, yazışmaları Türkçe’dir. Medresede Arapça okunur, ama dil Türkçe’dir. Osmanlılar üstelik öyle pek fazla Arapça ve Farsça bilmezler... Arapça ve Farsça bilgisi Osmanlı bürokrasisinde ve ilmiye sınıfında yoktur. Türkçe konusundaki bu Türklüğe rağmen kimlik bilinci haline gelmiş bir Türklük söz konusu değil... Bir kere kendisine Türk demiyor, öyle bir gayreti yok, başka ad koyuyor. Önce Müslüman demiş, sonra Osmanlı demiş. Osmanlılıkla Türklüğün kavgasını etmiş.²⁶

Bir sohbet sırasında yapılan bu genellemelerin çoğu, bana göre, yerli yerine oturmuş görünüyor (Osmanlıların “kolonyalizm”den anladığı yargısına varmış olsa da veya benim üzerinde duracağım –ve aslında kendisinin sık sık Roma İmparatorluğu benzetmesiyle vurguladığı– “Rûmî”yi anmamış olsa da, hatta Osmanlı diplomasisindeki kavramların tarihsel süreçte oturduğu kurallara rağmen zor anlaşılan dilinin “Osmanlı Türklüğü”ne tanıklık ettiği konusu ayrıca tartışılabilir olsa da).²⁷ Tarihçilerin genellikle kaçındıkları şeylerdir Ortaylı’nın sözleri; ancak kategorileştirme de kaçınılmazdır bu meslekte. Belki de bu tür genellemeler tarihçiyi değişik yorumlara itebilir; topladığı materyalle ilgili yorumlarına öncülük edebilir, ya da eleştirel bir tavır içine sokabilir. Siyaset ve hukuk bilgisiyle donanarak tarihçilik mesleğine soyunmuş ve yararlı çalışmalar yapmış bir başkası, Sina Akşin, cumhuriyete geçiş sürecinden bakarak ve “Türkçe”yi temel alarak, yüzyılların Osmanlı’sına şöyle kimlik biçiyor:

Şimdi de Osmanlı Devleti'nin ne denli Türk sayılabileceği sorunu-na kısaca göz atalım. Osmanlı hanedanı etnik kökeni Türk olan, daha önemlisi, Türkçe konuşan bir sülaleydi. Etnik kökeni Türk'tü, ama Osmanlı beyleri ve padişahları daha başından kadınlarını genellikle Türk olmayanlardan seçmişlerdir. Bayezid'den itibaren kadınları hep cariyeye olduğundan, hiç Türk kadınları (ve anaları) olmamıştır diyebiliriz. Demek ki, hanedanda "Türk kanı" zaman içinde iyice azalmıştır. Genelde Osmanlılar "Türk" sözcüğünü "kabalık, hödüklük"le eşanlamlı kullanmışlardır. Çünkü Türklük Türkmenlikle, daha genel olarak göçebelikle özdeşleştiriliyordu.²⁸

Üzerinde durduğum yüzyıllar açısından daha anlamlı ve gayet mantıklı sorular sorup yanıtlar vermeye çalışan Metin Kunt'un –"Rûm"u da kapsayan– şu satırlarına göz atalım:

Osmanlı Devleti bir Türk devleti miydi? Soru sizi yadırgatmasın, cevabı "tabii evet" denecek kadar kolay değil, "evet ama bazı kısıtlamalarla" demek gerekir. Bazı yazarlar Osmanlı ülkesinden "Türkiye", Osmanlı yöneticileri, orduları, halkından "Türkler" diye bahsedecek kadar Türk sayarlar Osmanlıları. Şimdiye kadar Osmanlı devlet ve toplum yapısından söz ederken anlattıklarımızdan bu terimlerin yanıltıcı sayılması gerektiği ortaya çıkmıştır herhalde. "Türkiye" ancak yüzyılımızda [yirminci yüzyılda] meydana çıkmış ve yerleşmiş bir siyasal terim. "Türkiye"den şimdiki Türkiye toprakları kastediliyorsa, belli ki Osmanlı ülkesi bundan çok değişik bir alanı kaplıyordu; Balkanlar'da çok daha geniş, Anadolu'da daha dar. Kastedilen şimdiki Türkiye değil de "Türklerin yaşadığı bölge" ise o da doğru değil, çünkü Osmanlı ülkesi dışında Türklerin yaşadığı bir sürü bölge vardı... Osmanlılar "Rûm" diyordu kendi ülkelerine; Suriye, Mısır, Irak ve kuzey Afrika kıyıları Osmanlı eline geçtiğinde de "Rum", Yavuz Sultan Selim öncesi Osmanlı toprakları için kullanılır oldu, diğer bölgelerle birlikte imparatorluğunun hepsi Osmanlılar ülkesi olarak bilindi.

Peki, Osmanlı ülkesi “Türkiye” değilse bile, bir Türk devleti sayılamaz mı? Bu sorunun da cevabını kestirmeden değil, açıklayarak vermek lazım. Bir kere unutulmamalı ki hem yöneticiler, hem halk arasında Türk olmayan çoktu. Yöneticilerin bir kısmı ve kapıkulu askerinin hemen hepsi, dirlik sahiplerinin bazıları Türk-Müslüman aslından olmayanlardan oluşuyordu. Osmanlı sultanlarının gözünde de halk içinde Türkler ve Türk olmayanlar arasında bir fark yoktu. Müslüman olmayanlar ek vergi (cizye) ödüyordu devlete, fakat bütün halk, ister Türk olsun ister Rum, ister Arap olsun ister Sırp, padişahın reayası idi. Buna karşı gene de Türk devleti diyebiliriz Osmanlı devletine, çünkü ülkenin dili Türkçe idi.²⁹

Ancak, devlet dilinin Türkçe –üstelik Arapça ve Farsça’nın yoğun etkisi altında kalmış bir merkezi dil– olması ne kadar yeterliydi kocaman imparatorluğu Türk yapmaya? Halkın (*reaya*’nın) konuştuğu dilleri düşündüğümüzde Türkçe’nin de kullanım oranı düşmektedir. Öyleyse, kısaca, nasıl tanımlanacaktır Osmanlı kimliği?

Şüphesiz, ilk akla gelenler hanedan ağırlıklı “Âl-i Osman”, “Devlet-i Âl-i Osman”; yüceleştirme nitelikli “Devlet-i Âliye”, sonsuza kadar ulaşması istenen “Devlet-i Ebed-Müddet” ya da koruma altına alınmış ülkeleri temsil eden “Memâlik-i Mahrûse” veya “Memâlik-i Mahrûse-i Osmanî” gibi nitelemelerdir. Benzer başka unvanları da buraya koymak mümkündür belki; ancak bunlardan hangisi Osmanlı devletini ya da imparatorluğunu nispeten doğruya yakın yansıtabiliyordu? “Hiçbiri” demek istiyor Alman tarihçi Christoph Neumann, ve biraz daha ileri giderek bu konuda yazdığı bir makalesine, adları bol olan bir devlet/imparatorluk olmasına karşın, “Devlet’in Adı Yok” başlığını koyuyor.³⁰ Halil İnalcık, çeşitli kültürleri ve ülkeleri kapsayacağını varsaydığı “Osmanlı İmparatorluğu” tanımını tercih etti sayısız eserlerinde. Selim Deringil ise, Sultan II. Abdülhamid döneminde devleti, ideolojisini, yasallığını ve egemenlik ifadesini, kitabına “Memâlik-i Mahrûse”yi, başka bir deyişle “çok iyi korunmuş ülkeler”i İngilizce yansıtan *The Well-Protected Domains* başlığını koyma gereğini duydu.³¹ Ancak tarihçiler, bu devletten/imparatorluktan söz eden kitaplarının

başlıklarına genellikle “Osmanlı” etiketini uygun buluyorlar; kimi zaman “Türk” sıfatını da ekleyerek: “Osmanlı Türkleri”, “*The Ottoman Turks*” vb.

Osmanlı tarihçiliğinin saygın isimlerinden Nejat Göyünç, 12. yüzyıldan sonra Avrupa’da kullanıldığı gerekçesiyle, Osmanlı devletinin bir Türk devleti olduğunu rahatça yazabilmiştir bir makalesinde; ona göre, “Osmanlı” yalnızca hanedanın adıdır, ancak Osmanlı ülkelerinden Batı’ya giden her şey Türk damgası yemiştir. Göyünç, Zeki Velidi Togan ve Faruk Sümer gibi tarihçilerin ve onların düşüncelerini benimseyen Çetin Yetkin gibi sosyal bilimcinin ve Hasan Pulur, Nazlı Ilıcak gibi gazetecilerin, Osmanlı devleti yöneticilerinin Türkleri aşağıladıkları fikirlerine katılmaz.³² İlber Ortaylı, Osmanlı kimliğini saptamaya çalıştığı bir yazısında, “Osmanlı” ile, devlet hanedanından Müslüman ağırlıklı bir kimlikle büyümeyi, 19. yüzyılda da Türklüğe yönelmeye başlayan bir Osmanlı’ya dönüşümü ifade eder.³³

Osmanlı ile ilgili yazılanlar, söylenenler ve görsel olarak yansıtılanlar sınırsız diyebileceğim kadar fazladır ve bu girişte ve kitap boyunca çoğundan söz edilmeyecektir. Giriş bölümünün bu son kısımlarında ele aldığım konuyu bilinen bazı tarihçilerden esinlenerek bir yerlere oturtmak amacıyla, birkaç çalışmaya değineceğim.

MODERN TARİHÇİLİKTE “RÛM” VE “RÛMİ”

Önce, Osmanlıları formülleştirmedeki aşırılıklara dikkat çeken Orhan Koloğlu’dan Türkiye’deki üst düzey tarihçilere dair iki paragraf yansıtmak istiyorum:

Osmanlı konusundaki bilimsel uzlaşmazlığımızı ‘Tarihte barış’ teziyle ya da deyimiyle formüle etmek isteyenlere hep karşı çıktım. Bilimsel değerlendirmelerin yerine siyasi ve günlük gereksinmelere uygun formüller sunmanın sıkıntısını yüz elli yıldır toplumumuz yaşıyor. Şimdilik uç ve aşırı tezleri çarpıştırarak çözümü bulmaya çalışıyoruz. Sakıncaları bulunsa da bu yöntem daha sağlıklı.

Osmanlı’yı “anakronik bir devşirme despotizmi” sayanların karşısına ‘Osmanlı Medeniyeti’nden bahseden Kemal Karpat ve Mehmet Genç gibi gerçek uzmanlar dikildi. Tabii Halil İnalcık’ı da unutmamak

gerekli. *Pax Ottomana*'yı adeta yok sayacak anlayışa karşı en ilginç sözler 'Müslüman Roma' deyimiyse İlber Ortaylı'dan geldi. Bunda belki de, bir Bizans sempozyumu düzenleyenlere (Boğaziçi Üniversitesi'nde) karşı İslamcı Osmanlı kesimden yükselen tepkiye bir meydan okuma vardı. Bizans'ın diriltmek istendiğini söyleyebilmişlerdi. Yaşar Ocak gibi 'Müslüman Roma' deyimini 'biraz fazla' bulanlar da yok değildi.³⁴

Ne herhangi bir güç Bizansı diriltebilir; ne de yıldönümleri Osmanlı'yı geri getirebilir. Ancak tarihçilerin tartışması sürüp gidecektir; tarihçilik bir tartışma alanı değil midir zaten? Birileri, bir zamanlar, "işte gerçek bu" diye kestirip atmış, bugün de bunun savunucuları mevcut; ama açıkça ortada olan bir şey var artık: Postmodernliğin tarihçiliğe getirmek istediği kırılganlığın savunucusu olmamakla birlikte, din adına, milliyetçilik adına, formül ve varsayım adına tarihi kalıplar içinde dondurmanın bu bilgi dalına getirdiği durağanlık ve bunun yarattığı engeller konusunu birçok meslektaşım gibi ben de düşünüyorum. Zaten Osmanlı için ortaya konmuş bazı katı kimliklerin yanına "Rûmi" sıfatı eklemeye çalışmam, bir çeşitliliği yakalamak, elimizdeki kanıtları bu yönde dile getirmek isteğimdendir.

İslam, Osmanlı ve modern Türkiye üstüne birçok kitabı bulunan Bernard Lewis, tarihçilikteki deneyimlerinin olgunlaştığı bir aşamada çok kültürlülük hakkındaki bir çalışmasında "Osmanlı Türkleri" deyiminin ötesine gidip bir kimlik taramasına giriştiğinde, "Rûmi" tanımını da devreye sokar, daha önce bu konuda ifade ettiği düşüncelerini yeni bir bağlamda dile getirirken, Osmanlı'ya böyle bir aidiyet verir:

Osmanlıların resmî dili genellikle Türkçe olarak açıklanır, ancak halk kendisine Türk dememiştir, ülkesini de Türkiye olarak görmemiştir. Türk ve Türkiye sözcükleri Avrupa'da en azından on ikinci yüzyıldan beri kullanılagelmıştır, ama Türkiye'de Türkler tarafından kullanılmamıştır. Onların yerine, yönettikleri ülkelere, din terimleriyle *Memâlik-i İslam*, hanedan deyimleriyle *Âl-i Osman*; ya da kesin bir bölgesel tanım gerektiğinde, miras aldıkları adla *Memleket-i Rûm* demişlerdir.³⁵

Burada ele aldığım konuya özel bir ilgi gösteren, “Rûmi” ya da “Rumlu” tanımlarına Osmanlıların Hint Okyanusu yönünde yayılmaları münasebetiyle açıklık getirmeye çalışan Halil İnalcık ise *Encyclopaedia of Islam* için yazdığı “Rûmi” maddesinde, Osmanlıyı iç aidiyetin dışına çıkarır ve çekirdek bölgelerine uzak ülkelerdeki imgeyi esas alır:

Rûmi adı, 9. (15.) yüzyıldan itibaren Arap toprakları, İran, Orta Asya ve Endonezya dahil, tüm doğu İslam ülkelerinde yaygındı. *Rûmiler* özellikle savaş taktikleri ve ateşli silahlar yapımındaki ustalıkları bakımından takdir ediliyorlardı.³⁶

Bu tanıma daha ziyade Osmanlı-Safevi-Memlûk ilişkileri açısından bakan ve bunun için 16. yüzyıl erken dönem Osmanlı ve Safevi kaynaklarını kullandığı görülen Fransız tarihçi Jean Luis Bacqué-Grammont ise, “*Rum*, İstanbul ve yakın çevresi olarak algılanmalıdır” derken, sanıyorum, “*Rûm*” coğrafyasını çok dar bir çerçeveye sokar.³⁷

Cemal Kafadar Osmanlı erken dönem tarihçiliğine böyle bir aidiyet kavramını sokmaya çalışır; “iki dünya arası” dediği coğrafi ve sosyokültürel alanda boy gösteren Osmanlılara, yani benim burada ele aldığım konuya iyi bir giriş hazırlamış gibidir:

[Osmanlılar], aynen ortaçağın Küçük Asya’sındaki diğer halklar gibi, (Doğu) Roma topraklarının sakinleri anlamına gelen *Rûmi* diye adlandırılmışlardı. Bu, temelde coğrafi bir adlandırmaydı ve esas olarak o halkların yaşadığı yeri belirliyordu; ancak, coğrafyacıların ve gezginlerin gözünden kaçmadığı üzere, merkezi İslam topraklarından bakıldığında bir sınır bölgesi olan *Rûm*’un Türk-Müslüman nüfusunun, onları gerek İslam dünyasından gerekse diğer Türklerden farklı kılan kendilerine özgü ve alışılmamış yönleri sahip oldukları anlaşıyordu. Şöyle ki, bir *Rûmi* Türk olmak aynı zamanda İslam uygarlığının, bir yandan yeni bir bölgede kendi yaşam biçimini oluşturan diğer yandan rakip bir dinsel-uygarlığa yönelişte siyasal egemenlik kurmak için uğraş veren yeni bir bölgesel görüntüsüne ait olmak anlamına geliyordu.³⁸

Kafadar'ın satırlarındaki “Rûmi” tanımı, gerek coğrafi ve politik, gerekse sosyokültürel açılardan daha geniş anlam taşıyor ve konunun daha ciddi, daha ayrıntılı ele alınmasını teşvik ediyor; Roma, Bizans, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı imparatorluklarından miras kalan kültürel kimliklerin değişegelen modellerini görmede yardımcı oluyor. Ancak, Kafadar, açıklamalarına eklediği bir notta “Rûmi” deyimini için “Avrupa dillerinde ortaya çıkmamakta, sadece Arapça, Farsça ve Türkçe’de yaygın olarak kullanılmakta” diyor. Böyle bir açıklama bana, sözcüğün Portekiz tarih edebiyatında ve belgelerinde³⁹ sık sık kullanıldığını hatırlama/hatırlatma fırsatı verirken, Kuzey Afrika İslam coğrafyalarından Güney Avrupa ülkelerine de sıçramış olabileceğini düşündürüyor. Bu yöndeki çalışmaların kısırlığı varsayıldığında, Avrupa’da sadece Müslüman’a eşdeğer bir “Türk” damgası yemiş olduğu kabul edilen Osmanlıların değişik ad, kimlik ve imgelerle ortaya çıkmış olabileceği savı benimsenebilmelidir. Anne Kroell bir makalesinde bizlere, Alman tüccar Lazarus Nürnberger’in 16. yüzyılın ilk yarısında bu sözcüğü kullandığını anımsatır.⁴⁰ Nürnberger’e göre “Rûmiler [yani Osmanlılar], Hindistan’a Portekiz’den gelecek gemilerden önce ulaşırlarsa, Portekizliler ellerindekilerin büyük bir kısmını Rûmilere teslim etmek zorunda kalacaklardır.”⁴¹ Öte yandan, Endonezya’da ve Malezya’da İslam’ın erken dönemlerinden itibaren tarih literatüründe dünyanın en görkemli hükümdarlarından biri olarak kabul edilen “Raca Rum” göze çarpmaktadır; bu unvan 16. yüzyılda Osmanlı sultanlarını simgeler.⁴² Ayrıca, Çin kaynaklarında geçen *Lu-mi* sözcüğünün “Rûmi”yi simgelemesi,⁴³ Doğu Afrika’da Mogadişu-Mombasa boyunca Portekiz işgaline karşı müttefik arayan yerli yönetimin ve halkın Osmanlı’yı “Rûm” diye adlandırıp kurtarıcı gibi beklemesi,⁴⁴ Sa’di hanedanının Fas’ında varolan ve Osmanlı harp tarihi uzmanı Vernon J. Parry’nin yıllar önce dile getirdiği *rûmât* sözcüğünün Osmanlı topraklarından giden tüfenkçilerin kimliklerini belirtmesi,⁴⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nun ad ve aidiyetinin nasıl değişik sanlar altında ve geniş coğrafyalarda temsil edildiğine ilişkin ipuçlarını veriyor.

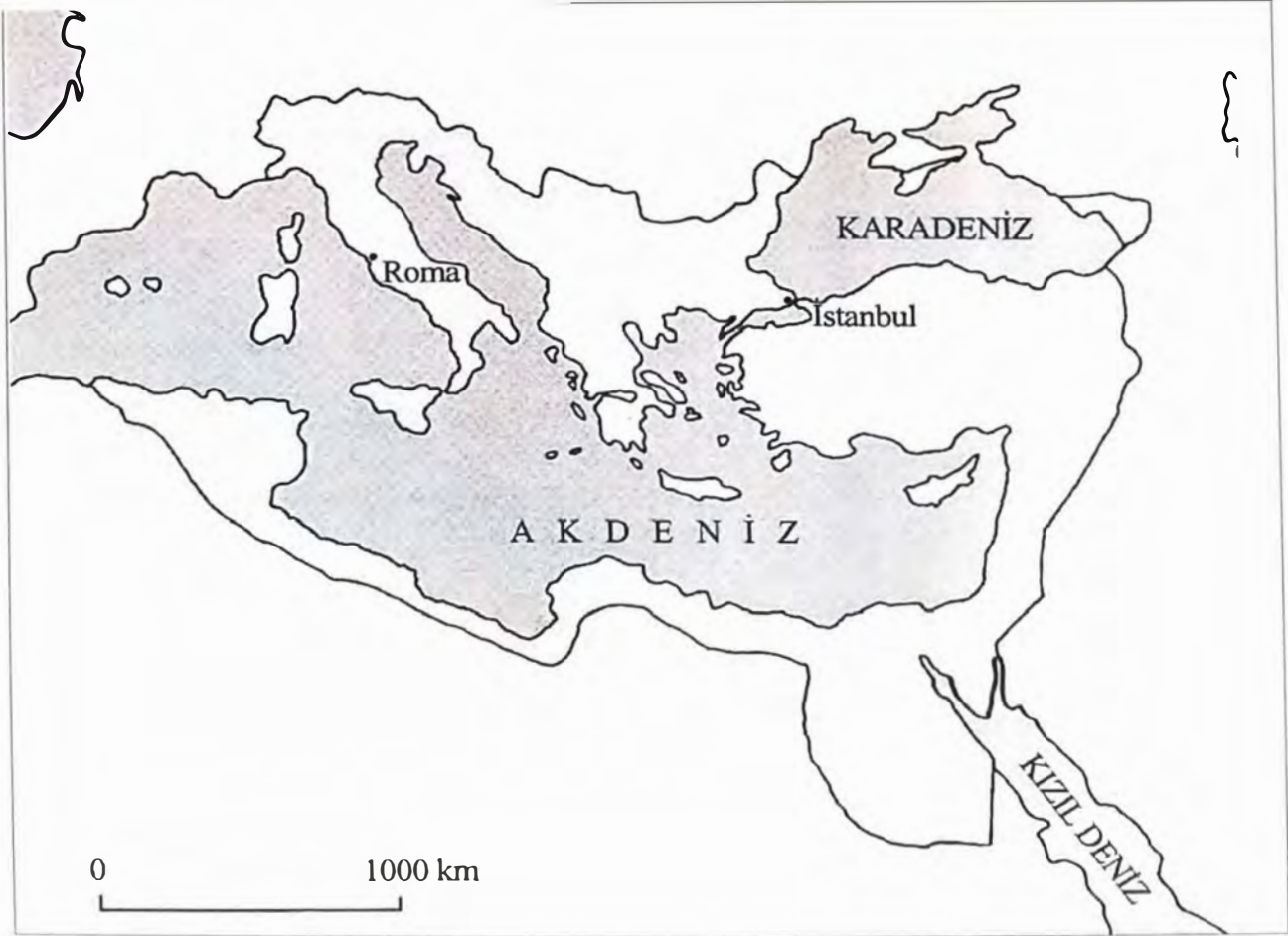
Şüphesiz, burada temel konumuz Osmanlıların kendi benimsedikleri kimlik(ler)dir. Osmanlı terminolojisinde “zendeka ve ilhad” olarak geçen, günümüz Türkçe’sinde de “sapkınlık ve dinsizlik” olarak tanımla-

nan toplumsal hareketleri ele alırken onları merkezîyetçiliğin, dinselîğin ve değışen coğrafi mekânların oluşturduğu resmi ideoloji karşısında değerdendiren Ahmet Yaşar Ocak, “Rûm”u şöylece Osmanlı kimliğı içine sokar:

İşte, 14. yüzyıl başlarında Anadolu’nun kuzey-batısındaki Bizans ucunda, büyük çoğunluğu itibariyle konar-göçerlerden oluşan bir toplumsal yapıya dayanan bir “uc beyliğı” olarak tarihte yerini almaya başlayan Osmanlı Devleti, bu iki paralel (ortodoks-heterodoks) İslam yorumunun vârisiydi. Hatta halkın belli bir kesimi, daha ziyade heterodoks İslam’ı yaşamaktaydı. Bu vakıanın en belirgin göstergesi, Aşıkpaşazade, Oruç Beğ ve Neşrî tarihleri gibi, erken Osmanlı kaynaklarında beyliğin kuruluş döneminin, *Rum Abdalları* yahut *Abdâlân-ı Rûm* tabir edilen, Ahmed-i Yesevî sufilik geleneğinin temsilcileri olan dervişlerin menkabeleriyle iç içe tasvir olunmasıdır.⁴⁶

Ocak’ın Osmanlıların erken dönemine getirdiğı yumuşaklık, kimi zaman keskin olarak yansıtılmış, kimi zaman rivayetlere boğulmuş yargılar karşısında yararlıdır ve Osmanlı kuruluş dönemi için gerekli objektifliğı teşvik eder.

“Rûmi”liğe ilişkin en doyurucu açıklamalardan birini, belki de en doyurucusunu, tarihçi Mustafa Âli üstüne nefis çalışmasıyla 16. yüzyıl sonlarında yazmış bu tanığını konuşturan Amerikalı tarihçi Cornell H. Fleischer yapmıştır. Fleischer, Âli’de ter kibini bulan öğelerin, yani Anadolu ve Rumeli’de gelişmiş farklı kültürler ile Arap-İran değerdeleriyle bütünleşen, ancak İslam tarihi çerçevesinde benzersiz bir olgu olarak ortaya çıkan “Rûmi” kimliğini betimlemiştir. Farklı bir etnik yapıdan gelen, başka bir deyişle, Osmanlı olarak doğmayıp sonradan kendi çabalarıyla Osmanlı olan ve övgüyle bahsettiğı yüksek kültür temsilciliğı yaşayan bir bürokratin ağzından yansıttığı bu kimlik çok ırkılığa dayansa bile eğitimin sağladığı yüksek İslami değerdeleri esas almaktadır ve bunun içindeki “Türk” –eğer Türkçe gözardı edilirse– dışlanmış görünmektedir.⁴⁷

Harita 1. Iustinianus devrinde Doğu Roma İmparatorluğu (6. Yüzyıl). 5. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar değişen sınırlar Halil Berktaş'ın hazırladığı "Vizörden Bizans: Haritalarla Düşünmek" (Cogito 17, Kış 1999) başlıklı çalışmada izlenebilir. Bizans sınırları da bu kitaptaki 2, 4 ve 5 numaralı haritalarla karşılaştırılarak Osmanlıların konumu belirlenebilir.

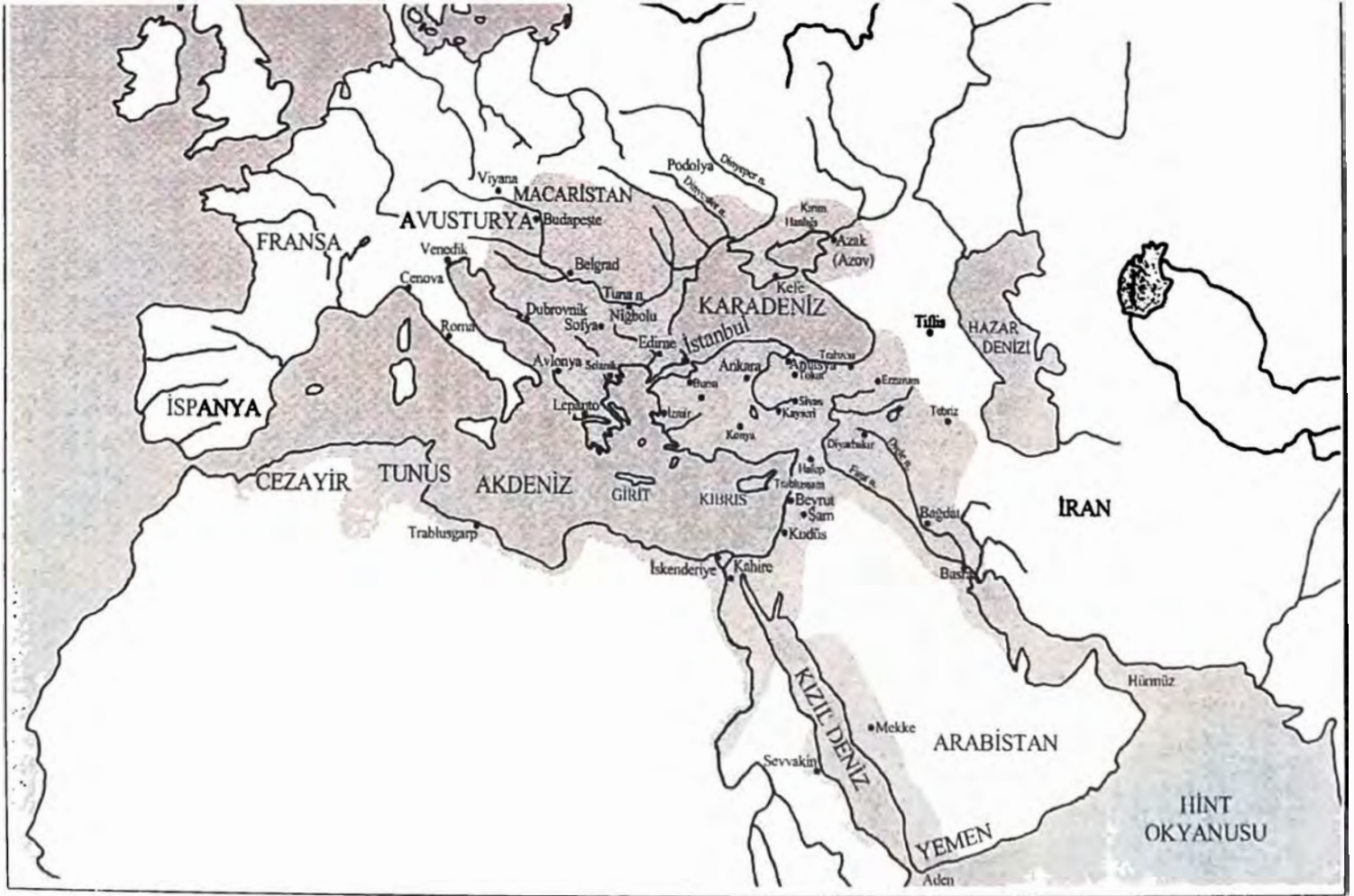

Harita 3. Batı Anadolu ve Trakya'da beylikler ve erken Osmanlı dönemi sanat güzergâhları. Harita, Doğu öğelerini Batı Anadolu motifleriyle bütünleştiren Osmanlı sanatını sekiz güzergâhta gösteriyor: I. Milas-Beçin-Balat; II. Selçuk-Tire-Birgi; III. Manisa-Ulubat; IV. Bursa; V. İznik; VI. Yenişehir-İnegöl-Karacabey; VII. Çanakkale-Uzunköprü; VIII. Edirne. (Uluslararası "Sınırlar Ötesi Müze" programı çerçevesinde yapılan ve "Rûm" ülkelerinin çekirdeğini kapsayan bu mükemmel çalışma Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü uzmanlarınca hazırlandı: G. Öney ve R.H. Ünal [yay.], *Akdeniz'de İslam Sanatı: Erken Osmanlı Sanatı, Beyliklerin Mirası*, Electa España, Madrid, 1999.)

Harita 4. Sultan II. Mehmed saltanatı sonundaki Osmanlı sınırları. İmparatorluk görünümü ve kimliği kazanmış devletin "Rûm ülkeleri"nin yaklaşık çerçevesini de çiziyor.

Harita 5. 16.-17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu tahmini sınırları (Doğu Roma İmparatorluğu'yla karşılaştırmak için Harita 1'e bakılabilir).

OSMANLI YAPILANMASI ÜSTÜNE

KRONOLOJİK HATIRLATMALAR

Osmanlı İmparatorluğu, birçok tarihçinin kitabının adında –kimliğin bir simgesi olarak– kullandığı bir aile ile, yani devletin kurucusu Osman ve onun soyundan gelenlerin zamanla kan birliği olsun olmasının artan destekçileriyle genişleyip belirli bir yapıya kavuşmasıyla ortaya çıkmıştır. Bugünkü Eskişehir yakınlarında, Söğüt yerleşiminde –Osman’ın babası Ertuğrul’un etnik kökeninin karanlığını hatırlatanlar bulunsun da– Türk kökenli bir beylik olarak doğduğu varsayılır. Batı Anadolu’daki eski Selçuklu uç bölgesinde, Moğol istilası ve idaresinin baskı gücüne bağlı olarak şekillenen, büyük bir demografik potansiyele sahip ve kutsal savaş ideolojisinin tılsımıyla da beslenen yeni bir devlet doğmuştur. Burada, bilinçli bir “Osmanlılaşma” politikasından söz etmek mümkün değilse de, gerek Anadolu beylikleri gerekse Rumeli üzerine giderek, din yolunda akınlar yaparak, ama yerel özelliklerle birlikte heterodoks bir görüntü içinde geliştiğini söyleyebiliriz.

14. yüzyılda, önceleri yavaş yavaş genişleyen bir uç beyliği idi; daha sonra Orhan Bey zamanında (1324-1362) Bursa’yı (1326) zaptedecek derecede güçlendi ve bu kenti başkent yaparak genişlemesini sürdürdü. 1352’de, Orhan’ın oğlu Süleyman aracılığıyla Bizans tahtı için savaşan İoannes Kantakuzenos ile yaptığı işbirliği sonucunda da Gelibolu Yarımadası’na yerleşti; imparatorluğun çok önemli bir parçasını meydana getirecek olan Avrupa yolunda ilk kilometre taşını koydu. Hristiyan dünyasının içlerine doğru gidecek ve oralarda başlangıcından itibaren Müslüman-Türk damgası yiyecek olan bir imparatorluğun fetih hareketleri böylece başladı.’

Sultan I. Murad zamanında bir yandan Anadolu’da diğer Türk beyliklerinin topraklarını sınırlarına katarken, diğer yandan Tuna nehri-nin güneyinde kalan Balkan topraklarının büyük bir kısmına egemen olan Osmanlılar yerel hanedanların çoğunu vasal duruma getirdiler. Sırpların liderliğindeki direnci ise 1389’da Kosova muharebesiyle aştılar. 1396 yılın-

da da, bu kez, Sultan I. Bayezid (Yıldırım) liderliğinde, Macar-Venedik ittifakıyla düzenlenen bir Haçlı gücünü Tuna üzerindeki Niğbolu'da yenilgiye uğrattılar. Osmanlı sultanının Anadolu Türk beyliklerinin aleyhine yayılması, İslamiyet hoş görmediği halde Müslüman'a karşı savaşması, kuvvetli bir merkezi devlet kurma çabası, Anadolu'yu, Moğol imparatorluğunun vârisi olarak ortaya çıkan Timur'dan yardım beklentisi içine soktu. Kaçınılmaz çatışma 1402 yılında Ankara muharebesiyle gerçekleşti: Timur ordusunun üstünlüğüyle biten bu çatışma, imparatorluk yolundaki Osmanlı devletinin Tuna boylarından Fırat suyuna kadar uzanan coğrafyada yeşertmek istediği bütünlüğü geçici süre için de olsa zedeledi; Bayezid'in çocukları arasında başlayan saltanat çekişmelerine yol açtı. Ancak, temelini yeniçeriler ve tımarlı sipahilerin oluşturduğu ordu, bilgin ve bürokratların ortak beklentileri, kent düzeni ile ticaretin devamını sağlayan unsurlar, merkezi yapılanmayı yeniden canlandırdı. I. Mehmed ve II. Murad zamanlarında istikrar sağlanırken yayılma politikasının itici gücü sayılan savaşlarda da üstün gelindi.

Genç Sultan II. Mehmed, kendinden önceki İslam ve Osmanlı hükümdarlarının da ele geçirmeyi arzuladığı Konstantinopolis'i 1453'te fethetti; böyle bir olay, hem İslam devletleri karşısında mutlak otoritenin Osmanlı'da olduğunu gösterdi, hem de Doğu Roma'yı canlandırma isteği ile imparatorluk duygularını depreştirdi. Bir yandan Ege adalarını, Sırbistan, Mora, Bosna-Hersek gibi bölgeleri egemenliği altına aldı, diğer yandan kuzey ve orta Anadolu'da Çandarlılar ve Karamanlılara ait topraklara el attı. Trabzon'u da Komnenosların elinden aldı. Kırım hanlığına üstünlüğünü kabul ettirdi. Basit bir sınır beyliği değildi artık Osmanlı; Roma kayserliğine de soyunan bir Avrupa gücüydü. "Osmanlının Klasik Dönemi" terimi ile tarihçilerin diline yerleşen sürecin başlangıç evresini, bir bakıma esasını koymuştu ortaya. Yeni başkent İstanbul'un temsil ettiği cihan imparatorluğunun da temelleri atılmıştı. Sultan II. Bayezid, Osmanlı gücünü 15. yüzyıldan 16. yüzyıla taşıırken imparatorluğun bir deniz gücü olarak da büyümesini sağladı; başka bir ifadeyle I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde çok daha belirgin hale gelen bir "emperyal" görkemin temelleri atıldı.

1514 yılında Safevilere ve dolayısıyla Şiiilere karşı Çaldıran muharebesini kazanıp doğu ve güneydoğu Anadolu'yu sınırlarına katan (bu arada 40.000 “Kızılbaş” katledilmişti) I. Selim'in hükmettiği topraklara gerçek bir imparatorluk görüntüsünü veren genişleme, Suriye ve Mısır'a yapılan ve ateşli silahların da etkin olarak kullanıldığı askeri seferlerle mümkün oldu: 1516-1517 yıllarında Memlûk devletine son verildi. Böylece, Osmanlı yönetimi Şam, Kudüs ve Kahire gibi önemli yerleşim ve ticaret merkezlerinin yanı sıra Kızıldeniz'e de adım atıyor, Mekke ve Medine gibi İslam'ın kutsal kentlerine sahip oluyor, Müslümanların koruyucusu olduğunu vurgulama ve Sünniliğin (Ortodoks İslam'ın) sahipliğine soyunma fırsatını –ama halifeliği henüz resmen benimsemeden– bilfiil yakalamış oluyordu. Osmanlı artık Hint Okyanusu'ndaydı; din ve ticaretin güdülediği ortak amaçlara sahip başka bir imparatorlukla, sınırlarını aylar süren ve zorlu yolculuklardan sonra ulaştıkları Asya-Afrika-Avrupa bağlantısına taşıyan Portekiz'le, uzak ve farklı iklimlerde yüz yüze geliyordu; “Rûmî” imgesini de daha ziyade bu yörelerde kazandı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı (1520-1566), imparatorluğun her tarafa yayıldığı, tarihçilerin doruğuna ulaştığını sandıkları bir dönemdi, ancak çeşitli zorluklara, sorunlara ve kökleri daha eskilere de gidebilen sosyal ve ekonomik bunalımlara da tanık oldu. Toplam on üç askeri seferin onu Akdeniz ve Orta Avrupa'da Hristiyan dünyasına, özellikle de Katolik evrenselliğinin başı sayılan Habsburg hanedanına karşı yapıldı. 1521 yılında Belgrad zaptedildi; ertesi yıl Rodos adası alındı. Biri Avrupa merkezine doğru yayılmada anahtar rolü oynadı, diğeri denizciliğe rahatlık sağladı. 1526 yılında Mohaç'ta Macar orduları yenilgiye uğratıldı, 1529 yılında da Viyana Osmanlı tehdidiyle karşılaştı. Böylece, Osmanlılar Avrupa içlerinde –kapasitelerini çok fazla zorlayarak– uzanabilecekleri sınırlara varırken, Budin'e (Budapeşte'ye) hâkim olarak Macaristan'ı bir buçuk yüzyıl egemenliklerinde tutabildiler.

1538 yılı Osmanlı denizciliğinde ulaşılan doruğu göstermesi bakımından ayrı bir önem taşımaktaydı. Osmanlı devleti, anılan tarihte, hiçbir zaman Portekiz, İspanya, Hollanda ya da İngiltere donanmalarının düzeyine ulaşamamış olsa da, donanmasının bir kısmıyla Barbaros Hayreddin

Resim 1. “Miğfer-taç”lı Muhteşem Süleyman. Roma görkemine uygun bu portre büyük olasılıkla 1535'te Sadrazam İbrahim Paşa'nın patronajında Agostino di Musi adlı bir Venedikliye yaptırılmıştır.

Soliman le Magnifique, Ministère des Affaires Etrangères, Paris 1990.

liderliğinde Akdeniz’de Haçlı donanmasını yenip denizde üstünlüğünü gösterdi, Kuzey Afrika sahillerindeki Osmanlı yayılmasını teminat altına aldı. Süveyş’te inşa edilen başka bir donanma da, aynı yılda Hindistan’da Diu’ya ulaşıyor, Portekizlilere karşı İslam dünyasının bayraktarlığını yaptığını ilan ediyordu. 1535 yılında Bağdat’ın alınmasından sonraki süreçte Osmanlılar Basra, Yemen ve Habeşistan gibi bölgelerde varlık gösterdi. Artık bir dünya imparatorluğuymuştu Osmanlı: Viyana yakınlarından Basra Körfezi’ne, Kırım’dan da Afrika içlerine uzanıyordu.

Osmanlıların genişleme projeleri Sultan Süleyman’dan sonra da devam etti. 1569 yılında Moskova’nın gücüne karşı savaşabilmek için gemilerini Don ve Volga nehirleri arasında açılacak kanaldan geçirme projesi gerçekleşmediyse de, Akdeniz’de donanmanın yok olması pahasına Kıbrıs Hristiyan sahiplerinden alındı. Yeniden inşa edilen gemilerle Kuzey Afrika’da etkisini bir kez daha gösterdi, 1574’te Tunus ele geçirildi, Fas’ı etkileyebilecek bir güce ulaşıldı. Öte yandan 1578-90 İran savaşla-

rıyla doğu sınırları Azerbaycan ve Kafkasya'ya kadar genişletildi. Ancak tüm bunlar insan kaybına, mali sıkıntılara neden oluyordu; imparatorluk özgüvenini yitiriyordu. Avusturya'ya karşı sürdürülen uzun (1593-1606) ve yıpratıcı savaş İran sınırındaki kadar olumsuzlukları simgeliyordu. Avrupa'dan alınan ateşli silah teknolojisi, hasımlarındaki gelişmelerin gerisindeydi artık; ayrıca, doğu Akdeniz'de Venedik'in yerini almaya başlayan Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerin kurmaya hazırlandıkları imparatorlukların merkantilist ekonomisi, başka olumsuzlukları da ortaya çıkarıyordu; kapitülasyonlar yoluyla Avrupalılara sağlanan düşük gümrüklü ithal mallarının maliyeti, gelir sağlamak amacıyla yükseltilmiş ihraç maddeleri üstündeki vergilerin getirisinin çok üstündeydi.

Osmanlı yönetimi ve halk (*reaya*) 17. yüzyılı değişen koşulların bedelini ödemeye başlayarak girdi: Kul statüsündeki askerlerin alım gücü düşük maaşlara itirazlarıyla ve kent halkının buna katılımıyla başlayan isyanlar büyüdü; yenicherilerin ve çoğu ateşli silah kullanabilen köylü kökenli "sekban" denilen, hatta *gönüllü* statüsündeki ücretli askerlerin sayıları arttı. İşsiz kalan ve maaş alamayan bu gruplar Anadolu'da haraç toplamaya giriştiler; Celali diye de bilinen çetelerin saldıdığı korku kırsal nüfusu göçe zorladı ve tarımın yıkımına yol açan önemli nedenlerden biri oldu, kentlerdeki esnaf teşkilatını olumsuz yönde etkiledi. İslam'ı çok katı kurallara bağlama faaliyetleri, medrese sistemindeki geri kalmışlık, Avrupa'daki yeniliklerin imparatorluğa sokulmasında bazı zorluklara yol açtı. Özellikle hissedilen askeri teknolojideki yetersizlikler en belirgin işaretlerdi. Bu dönemlerde hazırlanan ve önceki yüzyıllardaki hasletlerin imparatorluğu yeniden yücelteceğini düşünen "nasihatname"lerin feryatları da havada kalacaktı. Geçici askeri başarılar, kimi sultanların enerjik çabaları ve değişim girişimleri, imparatorluk sarayındaki kimi sultan analarının yönetimdeki etkinlikleri gidişatın yönünü değiştirebilecek evrensel nitelikli önlemler değildi. Bazı bilimsel ve kültürel çalışmaların ortaya çıkması ise çağdaş gelişmeleri yakalayabilecek olgunlukta olamadı.

Osmanlı, yıprandığı Avusturya savaşları sonunda imzaladığı Zitvatorok antlaşmasıyla (1606) karşısında kral olarak değerlendirdiği hasmını imparator rütbesiyle kabullenmek zorunda kaldı. Ne deniz gücü Akdeniz'i

denetim altında tutacak güçteydi, ne de karadaki masraflı ve artık istenmeyen savaşlar ganimet getirebiliyordu. Ancak savaşlar çeşitli cephelerde sürdü: Polonya, İran, Kuzey Afrika, Yemen sınırlarında tutunabilmenin zorlukları ortadaydı. Bütçe açıklarını had safhaya getiren büyük bir ordu harekâtıyla 1683 yılında Viyana yeniden kuşatıldı. Osmanlılar geri püskürtüldü, Karlofça antlaşması (1699) ile Macaristan ve Erdel (Transilvanya) terk edilirken Rusya Karadeniz’e adımını atıyordu. Osmanlı küçülmek, ona bir zamanlar değişik bir şekil ve kimlik veren görüntüsünü değiştirmek zorundaydı artık. Üst-kimlik olan İslamiyet’in biçimlendirdiği Osmanlı yapısı sürse de “klasik” olarak adlandırılan nitelikler yavaş yavaş değişti; 19. yüzyılda aranmaya başlanan ve 20. yüzyılda bulunmaya çalışılan Türklük bilincine erişinceye kadar.

YAPISAL ÖZELLİKLER

Bir Osmanlı nasıl oluşuyordu? O seçkinliğe giden yol neydi? Böyle bir seçkinliğin, diğer bir deyişle vergi ödemeyen yönetici sınıfın denetimi altındaki aşırı genişlemiş bir imparatorluğun coğrafyasını dolduranlar, “Osmanlı”nın (burada üstünde durduğum “Rûmî”liğin) teferruatı mıydı? Osmanlı kimliğine ne denli ortaklıklar? Aşağıdaki birkaç sayfa, sorduklarımı doğrudan doğruya aydınlığa çıkarabilecek cevaplar olmasa bile, imparatorluğun yapısal durumunu yansıtmaya amacındadır.²

Bir Osmanlı olabilmek, askeri ya da başka hizmet sektörlerinde sorumluluk ve itibar ile çalışmayı; İslam’ın öğretilerine uyan iyi bir Müslüman olmayı; ve yüksek İslami gelenekleri tam olarak algılayan Osmanlı yaşam tarzını bilmeyi gerekli kılıyordu. Tüm bunların gerçekleştirilmesi, şüphesiz, yüzyıllar boyunca yapılanmış olan İslami uygarlık ve kültürünün bütün politik, idari, hukuki, mali ve eğitim aşamalarını benimseyip geçme anlamı taşımaktaydı. Bu, her şeyden önce, tam bir “Sünnî” tavır, yöneticilerin oluşturdukları, yani egemen katmanların temsil ettiği bir sınıf yapısı ve Müslüman özellik ve âdetlerine tam bir uyumu öngörüyordu. Ayrıca, Arapça ve Farsça unsurlarla bezeli Osmanlı diline hâkimiyeti gerektiriyordu (bu dillerde yazabilenler daha bir takdirle karşılanırdı).

Sultanın en büyük Sünnî hükümdar olarak kabul edildiği imparatorluk yapısında yöneticilerin çoğu ilk kuşak Müslüman bir elit grubun üye-

leriydi. Başka bir deyişle, çeşitli etnik kökenden gelen kişiler yeni bir kimlikte buluşuyorlardı ve bu oluşumun sözcüleri siyasal ve kültürel anlamda “Osmanlı” merkezinin temsilcileriydi. Türkçe (literatüre Osmanlıca olarak da giren dil) resmi dil niteliğindeydi. İslami bir imparatorluğunun görkemi- ni paylaşan sınıf üyeleri, aralarında Türk kökenliler olsa bile, Osmanlı idari mekanizması içinde yer alan Rum, Bulgar, Sırp, Yahudi ve Ermeni köken- lilerden Alman, İtalyan, Rus, Çerkez ve Leh gibi unsurlara kadar çeşitlilik gösterenlerdi; merkezi bunlar ve bu merkezin uzandığı eyaletlerdeki devlet temsilcileri oluşturuyordu. Türk örgüt, inanç ve davranışlarının eklemlendi- ği İslami ortaçağ ölçütlerine uygun olarak ve Bizans mirasıyla da beslenerek devletten imparatorluğa ulaşan böyle bir yapılanmanın amacı, İslam’ın siya- sal düşüncesindeki “daire-i adliye” idi: Hükümdarın otoritesini yerleştirip sürdürebilmesi için askere gerek vardır; asker beslemek için gereken geliri sağlayan üretici halktır; hükümdar adalet ile halkın refahını temin eder; devlet toplumun koruyucusudur; devletin direği sayılan kanun hüküm- darın gücü ile ortaya konur. Başka bir ifadeyle, siyasal iktidar, ordu, maliye ve halk (reaya) dörtlüsünün işlerlik kazandığı bir siyaset kuramıydı bu. Yöne- tici sınıfı (“askeri”leri), yaşam garantileri olan dirliklerde devlet gelirlerini toplama yetkisi yine padişah beratıyla verilen has, zeamet, hatta tımar gibi birimlerin sahipleri ve kapılarında (“kapı halkı” olarak) yer alanlar, ayrıca ücretle devlet görevinde çalışanlar oluşturuyordu. Saraya ya da bir konağa kapılanan kişilerden, eli kılıç tutan savaşçıdan, din yetkilisinden, kâtiplere kadar uzanıyordu bu devlet yetkilileri ve vergiden muaftılar.

Osmanlı İmparatorluğu yukarıda kısaca çizmeye çalıştığım uçsuz bucaksız sınırlarına ulaştığında, neredeyse sonsuz diyebileceği- miz bir ırklar manzûmesine sahipti. Avrupa yakasındaki nüfus Macar, Sırp, Hırvat, Boşnak, Arnavut, Romen, Bulgar, Yunan ve Türklerden oluşurken, Asya ve Afrika’da Türk, Yunan, Arap, Yahudi, Berberi, Kürt, Laz, Ermeni, Gürcü gibi ögeler vardı. Dil çeşitliliği yanında din ve mez- hep farklılıklarını da barındırıyordu imparatorluk. Hiç şüphe yok ki, böyle bir yapılanma çok kültürlü idi; dil, etnisite ve din farklılıkları –res- mi dilin Türkçe olmasına karşın– düşünülduğünde, bir Türk imparator- luğu haritası çizmiyordu. Aslında, Müslümanlığı kabul etmiş bir kişinin

kendi etnik ve kültürel özelliklerinden vazgeçmesi, gelenek ve göreneklerini terk etmesi zorunluluğu yoktu. Vermekle yükümlü olduğu vergiyi vermesi, istenen hizmeti yapması ve tabii efendisinin hâkimiyetini kabullenmekte kusur göstermemesi, yaşamını sürdürmesi için –bulunduğu coğrafyada taşıdığı alt kimliğini soluması için– yeterli sayılıyordu. Hemen eklemeliyim ki, imparatorluğun –genelde imparatorlukların– böylesine çeşitlilik sergileyen insan kitlelerinden bekledikleri ortak bir doku yoktu, zaten olamazdı; bağlantısız ve perakende grupların kapalı ve özgün yapıları merkezi yönetimin tercihi demektir; *reaya*, mali katkısını ve üretim gücünü esirgeme yoluna sapmadığı sürece sorun yoktu.

Yukarıda kısaca tanımlamaya çalıştığım ve “Rûmî”liğin çok önemli bir imgesi olarak beliren yönetici sınıf içinde yer almayan halk, yani kent/kasaba tüccar ve esnafı, çiftlik ve hayvancılıkla geçinen köylü ve göçebeler, imparatorluğun vergi ödeyen insanlarıydı. Sayıları tüm nüfusun % 10’u kadar oldukları tahmin edilen kılıç ve kalem erbabının dışında, imparatorluğun gelir getiren ve aileyi barındıran bir evi simgeleyen *hane* esasına göre vergi ve sayım defterlerine geçmiş nüfusunun neredeyse tamamını tarımla uğraşanlar, esnaf ve tüccar oluşturuyordu. Bu iki sınıf arasındaki geçiş yolları, istisnaları olmuşsa da, kapalı tutulmuştu: “Âl-i Osman” kanunlarında geçen “reaya ata binüb kılıç kuşanmak yoktur” kuralı da bunun yasal bir ifadesidir.

Müslüman ve gayrimüslim, Türk ve Ortodoks Rum ya da Arap vb unsurlardan oluşan böyle bir imparatorluğa kurucusu sayılan bir aileden dolayı ve kestirmeden “Osmanlı” damgası vurma kolaylığının dışında, böylesine karmaşık kimliği temsil edecek bir sıfat bulma zorluğu, açıkça, daha iyi anlaşılıyor. Osmanlı kimliğini kurucu aile boyutuna indirgeyip genellemeye kalkışanların karşısına aynı din ve dili paylaşanlar arasında varolan farklılıklar kadar coğrafyanın ve anılan yüzyıllara öncelik eden zamanların yansıttığı ayrıntılar da çıkar. Küçük yerleşim birimleri olan mahalle ve köylerdeki renklilik ayrı bir çeşnidir; kimi tarihçiler, kentleri bir sosyal bütün olarak tanımlamaktan çok, mahallelerden –din ya da meslek farklılıklarına göre– meydana gelen bir bileşim şeklinde algılar. Bu bağlamda elinizdeki kitabın alt başlığına yerleştirdiğim ve açmaya

çalıştığım “Rûmi” kimliği, kavradığı alan ve kültür açılarından Osmanlı İmparatorluğu’nun özelliklerinden önemli bir yanını temsil etmesi bakımından yerinde sayılabilir.

1477 yılında İstanbul’da yapılan nüfus sayımına göre Müslümanlar 9.486, Rum Ortodokslar 3.743, Yahudiler 1.647, Ermeniler 434 hane olarak belirlenmişti (nüfus hesaplanmasında bu hane sayıları, genellikle 5 ile çarpılır ve ortaya çıkan rakama % 10 kadar yönetici oranı eklenir). Bu durumda Müslümanlar 47.430, Ortodoks Rumlar 18.715, Yahudiler 8.235, Ermeniler 2.170 olmak üzere 76.550 olarak düşünülebilir; bu sayıya askerleri de eklemek suretiyle 84.205 toplam nüfusa ulaşılabilir. 1490 yılında Balkanlar’ın Osmanlıların elindeki kesiminde –henüz en geniş sınırlarına ulaşmadığı bir zamanda– yaşayan gayrimüslim nüfusun dört milyon dolayında olduğu varsayılmaktadır.

Tapu defterlerine dayanılarak yapılan araştırmalarda 1518 yılında Urfa şehir içi Müslüman nüfusunun 782 hane (=3910 kişi) ve Hristiyanların 300 hane (=1500); 1566’da da Müslümanların 1704 hane (=8520), Hristiyanların da 866 hane (=4330) olduğu hesaplanmıştır. Ayıntab (Gaziantep) şehrinde 1536 yılında 1802 hane (=9010) Müslüman nüfus dışında sadece 28 hane (=140) Ermeni olduğu saptanmıştır. Öte yandan 17. yüzyılın başlarında 25.000 civarında bulunan Ankara nüfusunda gayrimüslimlerin oranı son derece sınırlıydı. Keza bugünkü Isparta çevresindeki Hamid Sancağı sınırlarında 15. ve 16. yüzyıl sayımlarında belirlenen kent, köy ve mezra, göçebe ve yörük konakları nüfusu kesif bir Türk/Türkmen kimliği yansıtır. Kayseri’de ise 1583 sayımına göre nüfusun % 78’i Müslim, %22’si gayrimüslim idi. 15. yüzyılın sonlarında Trabzon şehrinde 957 Rum (16. yüzyıl sonlarında 749), 186 Ermeni (16. yüzyıl sonlarında 130) hanesine karşılık 258 Müslüman hane bulunuyordu.

İmparatorluğun Avrupa topraklarında, özellikle Bosnalılar, Arnavutlar ve Pomakların Müslümanlığı kabul etmeleriyle, dinsel yapı değişti; örneğin Girit adasındaki gelişmeler bunu yansıtıyordu. Doğu Makedonya’nın görüntüsü de ilginçtir: Rum ve Slav ağırlığının yanında, Türk (Kuman) kökenli Hristiyanlar da mevcuttu. 1478-79’da Selanik’te toplam 2258 hane vardı; bunun 1326’sı Hristiyan, 932’si Müslümandı; bir son-

raki yüzyılda ise kentte 1229 Müslüman hanesine karşılık 981 Hristiyan ve 2645 Yahudi hanesi bulunuyordu. Hristiyan oldukları kadar Müslüman da olan Çingeneler, Balkanlar'da Osmanlı nüfus haritasının önemli unsurlarıydı.

Osmanlı toprak ve denizlerinin bir hayli geniş kısmını oluşturan Müslüman Arap dünyasının Türkleştirilmesi, Osmanlı sisteminin amacı değildi; Cezayir'den Irak'a kadar uzayan eyaletlerin korunması, bin bir güçlüğe rağmen, yeterliydi merkez için. Böylesine geniş bir coğrafyanın Osmanlı kimliğindeki yeri, çekirdek bölgelerini ve merkezi düzeni esas sayan "Rûmî"liğin etekleri gibiydi; İslami –ve başka kültürleri de içeren– emperyal görkemin bir parçası durumundaydı.

Bölümün sonunda kısaca belirtmek gerekirse, merkezi yapıyı temsil eden saray ve ulema kültürünün yanında, reayanın gerek yazılı gerekse sözlü kültürü Osmanlı kimliğinin gerçek çeşitliliğini oluşturunuyordu. Tarih çalışmalarındaki konular çeşitlendikçe ve yerel özellikler ayrıntılarıyla ortaya kondukça, dolayısıyla gündelik kültür kavramının içi dolduruldukça Osmanlı(lar) için saptanmak istenen kimlik(ler) de çeşitlenmeyi sürdürecektir.

BİR ALTYAPI: RÛMİ COĞRAFYA

NEDİR/NERESİDİR/KİMDİR “RÛM/RÛMİ”?

Melih Cevdet Anday 1981’deki gazete yazılarından birinde “Komşularımızla daha tanışmamış olduğumuzu sanıyorum” demiş ve “Türkiye”, “Anadolu”, “Küçük Asya”, “Yunan” vb terimlerin arkasındaki bilinmeyenleri, hatta bilindiği halde üstü örtülü geçirtilen sorunları anımsatmıştı bizlere; özellikle de “ya ‘Rum’ ne demeye geliyor?” sorusuna yanıt vermeye çalışmıştı:

Biz, Anadolu’da, özellikle Batı Anadolu’da ve İstanbul’da oturan Ortodokslara nedense bu adı takınışız ve onları Yunanlı dediklerimizle soydaş tutmuşuz. Oysa Rum sözcüğü “Roma”nın bozulmuş bir biçimidir. Türkçe’de hiçbir sözcük “R” ile başlamadığı için, “Rom”un başına bir “U” getirilmiş önce olmuş sana “Urom”. Ama Türkçe sözcüklerin hiç birinin son hecesinde “o” ünlüsü bulunmadığı, bulunamayacağı için, bu kez ortaya “Urum” çıkmış. Tuhaf-tır, biz Urumeli diye Avrupa’daki, daha doğrusu Balkanlar’daki Osmanlı topraklarına demişiz. Oysa “Diyar-ı Rûm” Anadolu demektir ve “Roma ülkesi” anlamına gelir. Yıldırım Bayezid’in sanı “Sultan-ı iklim-i Rûm” (Roma imparatoru) idi... Özellikle Fatih’ten sonra Osmanlı Türkleri Romalılığa sahip çıkmışlardı.¹

Terime karşılık sadece Anadolu gösteriliyor ve coğrafyası eksik kalıyor olsa da, hatta “Rum”u Yunan’dan uzaklaştırıyor gibi görünse de, Anday’ın bu anımsatması, bugünkü Türk tarihçiliğinde olağan ama gereksiz karşılanabilir; durup dururken “Rûm” coğrafyası hatırlatılıp varsayılan “Türk-İslam” bütünlüğünü öne çıkaranların keyfinin kaçmasına sebep olabilir; Selçuklu ve Osmanlı kimliklerini belirlemede gereksiz özellikler arama izlenimi yaratabilir. Ünlü edebiyat tarihçisi Fuat Köprülü’nün Bizans kurumlarının Osmanlılar üzerinde artık yadsınamayan etkilerinin ortaya çıkarılması yönünde 1931 yılında yazdı-

کسی اگر باشد دوزخین
میشد بود از یک بی نیاز
کنون شاد و در سر پر سال
چنین است تا فوج خندغال
سازد بس خط از دنیا
روانی کرد صاحب وفا
کنیم را دوزخندیکه
بهر نوازش بی بندیکه

کسی پس چنانچه ال
فراوانتر از پسر نهال
نزدک و نزدیکه
چون که تیره بر نهال
سازد زمره نیکه
پس از کلاسه نهال
بهر کرد و بگردان
چون که تیره بر نهال

Resim 2. Osmanlı yönetimi ve ordusu için Hristiyan çocukların devrişilmesi, 1557. Köylülerin ve rahiplerin olayı seyrettiklerini gösteren minyatür.

Topkapı Sarayı Müzesi.
N. Atasoy ve F. Çağman,
Turkish Miniature Painting,
R.C.D. Cultural Institute,
İstanbul 1994, levha 9.

ğı hiç de teşvikkâr olmayan o ünlü makalesinden sonra, tarihçiliği Bizans’a, Doğu Roma’ya doğru, daha açık söylemek gerekirse, “Rûm”/”Rûni” kültürel coğrafyası istikametine götürmek, milliyetçi/muhafazakâr görüşçe fazlaca liberal bulunabilir. Ama tarih özellikle bir toplumun üstünde yaşadığı mekânın değişik kültürlerine gitmeyi reddedici teorilerden oluşmuyor. Bu sebeptendir ki, nadirattan dahi olsa, Türkiye’de Bizans’ı ve onunla Osmanlı ilişkilerini tarih öğretim ve araştırma alanlarına sokma gayretleri de var; Bizans’la Osmanlı arasında paralellikler kurmak isteyenler –üç çeyrek yüzyıl sonra Köprülü’ye karşı çok doyurucu tezlerle çıkamasalar dahi– bu yazıda dile getirmek istediğim konuların önünü açabilecek çalışmalar yapıyorlar.² *Tarih ve Toplum* dergisinde tarihin gündemini izleyen Orhan Koloğlu’nun, Osmanlı barışını simgeleyen “Pax Ottomana”yı yok sayacak anlayışa karşı en ilginç sözlerin İlber Ortaylı tarafından “Müslüman Roma” deyimiyile söylendiğini ve bu tanımla Bizans’ın diriltirmek istendiği kuşkusu taşıyan İslamcı-Osmanlıcı kesime karşı bir meydan okuma söz konusu olduğunu belirtmesi, yeni bir gelişme olmamakla birlikte, ilginç sayılabilir.³ Ortaylı’nın yakın bir zamanda Fener Patrikhanesi’nde patriğin göreve başlamasının 10. yılında yaptığı bir konuşmada yansıttıkları, burada ele alınan konunun altını çizmesi bakımından önemlidir ve Osmanlı tarih incelemelerinde Roma ve Bizans tarihiyle yapılabilecek alışverişin ne yönde geliştirilebileceği hususunda 21. yüzyıl başında tazelenmiş bir uyarıdır:

Biz Roma İmparatorluğu’nun vârisleriyiz. Ve Müslüman da olsak Romalıyız ve Roma İmparatorluğu olduğumuz için de kilisenin himayesi bize kaldığı zaman, işler bir uyum halinde devam etmiştir. Yani imparatorluk devam etmiştir ve o imparatorluğun içinde baştaki imparator olmasına ve herhalde inancı bakımından Rum Ortodoks ruhbanı pek tercih etmemesine rağmen, kilise onu benimsemiştir. Bu bir Roma İmparatorluğu’dur ve bunun içindeki sistem de ona göre gelişmiştir.⁴

“Romalıyız” sözcüğü, şüphesiz, kışkırtıcı görünüyor; vatanseverlik duygularını, Türk/İslam kavramları içinde örülegelmiş tarih bilincinin sınırlarını zorluyor. Ancak, benim gibi, 1959-61 yıllarında İstanbul Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi'nde Mükrimin Halil Yınanç'ın İslam tarihi derslerini izlemiş olanlar, onun Osmanlı ile Roma dünyası arasında nasıl gezindiğini ve ortak noktalar saptama yolundaki bilgeliğini çok iyi anımsayacaklardır. Halil İnalıcık'ın 1950'li yıllardan beri Osmanlı sultanı için zaman zaman kullandığı “Kayser-i Rûm” unvanıyla Osmanlı kimliğine vermek istediği çeşniyi kitap ve makaleleri arasında bulacaklardır. 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Roma ve Bizans'tan aldığı miras üzerinde duran başka tarihçiler olmuşsa da, Osmanlı'nın “nev-i şahsına münhasır” olduğu tabusu etkisini sürdürdü, ağırlığını hep hissettirdi. Böyle bir ortam içinde, 1980'li yıllarda, en cesaretli sözlerden biri, Arap dünyasının Osmanlı egemenliği altında geçen süreçlerini özel ilgi alanı yapan Albert Hourani'nin kaleminden çıkmıştı: “Osmanlı Türkleri'ne İslam dünyasının Romalıları denilebilir.” Belki çok kimseye daha da şaşırtıcı gelebilecek diğer bir “hüküm” de, yarım yüzyıl çoktan aşmış tarihçiliğinin birikimiyle, Halil İnalıcık tarafından verilmişti; Osmanlı izlerini konu eden bir derleme kitapta Balkan topraklarında ve Arap dünyasında kurulan bu imparatorluğun kimliğini “Osmanlı İmparatorluğu bir Türk imparatorluğu değildi” diye tanımlıyordu.⁶ Tümceyi dikkatli okumak gerekli, imparatorluktan söz ediyor İnalıcık; Osmanlı'nın Balkan ve Arap topraklarındaki olumsuz serüvenlerinin Türkler üstüne yıkılamayacağını, onu başka imparatorluklarla kıyaslama gereğini vurguluyor.

Osmanlı tarihinin kuruluş dönemine ilişkin çalışmalarıyla tanınmış olan Paul Wittek'in 1930'lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'ne sevimsiz görüldüğü gerekçesiyle “Osmanlı” yerine “Rum Türkleri” deyimini kullanması ve tarihçilere önermesi, kapsayıcılığı bakımından daha işlevsel olabileceği, coğrafi genişliği içindeki Osmanlı kültürünü yansıtabileceği düşüncesinden kaynaklanıyordu, ama tarihçilerden pek yüz bulmamıştı. Şöyle yakınmıştı önerisine değer vermeyen tarihçilerden:

“Rûm Türkleri” tabirinin istenilen şeyi tamamen karşıladığı zannındayız: bu terim Anadolu topraklarını Rumeli kadar, Danişmendiler ve Selçukîler devrini de Osmanlı İmparatorluğu ve emirlerinin kadar içine almaktadır. Muhtelif Türk unsurları, göçebe, kasabalı ve şehirlileri, hakiki Türkleri ve Türkleşmiş unsurları da

aynı şekilde ihtiva etmekte ve aynı zamanda, eski Roma memleketleri ve kültürel an'anelerinin Türk canlılığının bu yeni teşekkülündeki büyük payını da belirtmektedir... Türk dostlarım, burada teklif ettiğim ve uzun zamandan beri de bizzat kullandığım tabiri kabul etmez göründüklerine çok üzölmekteyim.⁷

WitteK'in önerisinin –tarihsel bir olguyu dile getirmiş olsa da– özellikle Türk ve muhtemelen Yunanlı tarihçilerce, en azından o yıllarda pek olumlu karşılanmayacağı belliydi; bir makaleye sığdırmaya çalıştığı gerekçelerinin belki biraz daha açıklanmaya ihtiyacı vardı; tarihçilik kültür ilişkilerinde günümüzde yakaladığı görece toleransı ve çok kültürlülüğü henüz yakalayamamıştı. Makalesindeki “Rum Sultanı” başlığı geçerliydi şüphesiz; ancak “Rum Türkleri” önerisiyle, kullanılmamış bir terimi devreye sokmak istemiş, tutturamamıştı. Ancak bu konu, yani Yunan kültürlü Bizans ile Türk ve Osmanlı damgalı coğrafyanın ortak bir kimlik düşünölerek incelenmesi Wittek'ten aşağı yukarı yarım yüzyıl sonra Michel Balivet tarafından gerçekleştirildi. Balivet, Türk-Yunan (ve Balkan) iç içeliğini yansıtan bir mekânın tarihini yansıttığı kitabına tereddütsüz *Romanie Byzantine et Pays de Rûm Turc* adını verdi. Bu tarihçi, “Rum Türkleri” diye bir okuma önermedi Wittek gibi; ancak kitabının başına koyduğu bir açıklamadan ve içeriğinin ayrıntılarından da anlaşılacağı üzere, o dönemin ortamını çok güzel dile getiriyordu:

Bu alan ortaçağın başlangıcından beri Bizanslıların kültürel kimliğini ve siyasal meşruiyetini yarattı. Yine burası 11. yüzyıldan itibaren uç bölgelerine yerleşmeye başlayan Türkler için de tuhaf bir biçimde aynı işlevi görmüştür. Aynı şekilde Bizanslılar kendilerini doğrudan doğruya Romalıların tek yasal vârisi olarak görüyorlar ve ülkelerini de tek ve gerçek Romanya, imparatorluğun saldırıya uğramamış tek kutsal tapınağı olarak kabul ediyorlardı. Türkler şaşılacak biçimde, kısmen işgal etmiş oldukları Küçük Asya alanını “Roma'ya ait” (*er-Rûmi*), kendi topraklarını “Roma ülkeleri” (*Diyâr-ı Rûm*) ve hükümdarlarını da Roma hükümdarı (*er-Rûmi*) olarak kabul ettiler. Geç ortaçağa ait bazı İslam eserlerinde *Rûmi* sözcüğü o denli

belirsizdir ki Yunan mı yoksa Türk mü kastedildiği ancak metnin içeriğinden anlaşılabilir. Mısır'ın Türk kökenli askeri oligarşik yapısından ötürü bazen *Devletü'l-Etrâk* (Türk Devleti) olarak tanınması gibi ortaçağ Selçuklu sultanlığı ve ardından Osmanlı, özgün yapısı içinde Roma sultanlığı olarak tanındı, hissedildi ve ifade edildi.⁸

Ancak, bu tür öneriler ve açıklamalarla sıradan bir vatandaşın aklı karışabilir. Tarih kitaplarından ve siyasetçi ağzından, yıllardır bir hasım olarak okuduğu ve duyduğu Ortodoks kilisesine ait olan “Rûm” nasıl olur da Türk bildiği imparatorluğun kimliği yerine geçer? 1960'lı yıllardan beri sürüp giden Kıbrıs tartışmalarında Rauf Denktaş'ın konuşmalarında ve tarih kitaplarında Türk kesimi karşısında rakip olarak yer alan Kıbrıslı Rumlar ya da Yunanistan halkına Türkiye'den verilen bir ad olarak karışımızda duran böyle “başka” ve “hasım” olagelmış bir ulus ile nasıl olur da tarihsel bağlar yaratılır, bu denli ortak kimliklerde buluşulabilir? Hele hele, Dimitri Kitsikis'in Osmanlı İmparatorluğu'nun, sınırları üç kıtaya yayılmış olmakla birlikte, kalbinin “Selanik, İstanbul ve İzmir” üçgeninde attığını belirtip onu “Türk-Yunan İmparatorluğu” diye etiketlemesi ne denli makul karşılanabilir?⁹

Ancak, yanlış ve eksik bir algılama sürüp gelmişse ve “Rûm” tanımlaması Türk ve İslami kadar “öteki” ve “hasım” kalıbına yerleştirilegelmiş özellikler içeriyorsa, merak edilebilecek pek çok şey var demektir; geçmişinde/geçmişte nelerin ve nerede olup bittiğini anlamak isteyen bir dünya vatandaşı kadar Türkiye Cumhuriyeti yurttaşının ilgisini de çekebilecek hususlar söz konusudur. Öyle ya, devletin ya da imparatorluğun başındaki kişi kendisine “Sultan-ı Rûm” diyor ve yönetici sınıf içinde görmek istediklerini “Rûmi” kimliği ile tanımlıyorsa, başını çektiği toplumsal yapı içindeki şairler kendilerini “şuara-yı Rûm”, âlimler “ulema-yı Rûm”, dervişler “abdal-ı Rûm”, akıncılar “gaziyan-ı Rûm” diye görüyor ve böyle bir aidiyetten dolayı gurur duyuyorlarsa, merak edilecek çok husus var demektir; “Rûm” ve “Rûmi” tanımlamaları irdelenmeye değer addedilmelidir. Hatta, böyle bir kimlik ifadesi taşıyan sözcükleri acele değerlendirip onu “Türk” ve “Grek/Yunan” ya da “Anadolu”, “Rumeli”, “Romanya” ve “Yunanistan” gibi kesin

kategorize edenlerin, bulundukları zaman ve coğrafyadan savurdıkları bazı yanlış yorumların eleştirilmesi kaçınılmaz sayılmalıdır. Bu bölümde, konu üstünde dönen tartışmalara, yargılamalara, ve konunun önemini vurgulayan anımsatmalara çok kısa olarak değinmek, 14.-17. yüzyıllardan, hatta daha çok daha öncesinden bizlere yansıyan bu kimlik algılamasına baktığımızda karşılaştığımız coğrafyayı anlamak için, kimi değerlendirmeleri anımsatmak istiyorum. Osmanlının kendisini ve kimi yakın/uzak komşularının da onu, en azından andığı yüzyıllarda, nasıl algıladıklarına ilişkin olarak, temel kaynaklara girmeden, bir alt yapı oluşturmayı arzuluyorum.

Önce kısa, özlü ve kapsamlı bir tanıımı Mithat Sertoğlu'nun 1950'li yıllarda hazırladığı ansiklopedik tarihinden vermek ve sonra da 21. yüzyıl eşğine uzanan uzun bir süreçte tanıma getirilen kimi açıklamaları saptamak istiyorum:

Rum: Bizans şehrini yeniden kurduktan sonra burada oturmaya başlayan Roma imparatoru Konstantin, Bizans'a rağbeti arttırmak için bu şehirde yerleşenlere Romalı vatandaş hukukunu bahşetmişti. Zamanla Doğu Roma'nın hudutları içinde oturanların hepsine Romalı denmeye başlandı. Bu kelime Arapça'ya Rumî şeklinde geçti. İmparatorluğun hâkim olduğu yerler ve bu arada bilhassa Anadolu, Mülk-i Rûm diye anıldı. Sonraları aynı memleketlere sahip olan Osmanlı hükümdarlarına Rûm padişahı demek âdet oldu. Osmanlı devrinde ise önceleri merkezi Amasya olan Sivas vilayetine Rûm vilayeti adı verilmiştir. Bundan maada, bu imparatorluğun hudutları içinde yaşayan ve Elen ırkından olanlara Rum milleti denildi ki, hâlâ bu tâbir kullanılır. Nitekim Ortodoks patriğine de Rûm patriği adı verilmiştir.¹⁰

Şüphesiz, buraya Rumeli ve Erzurum beylerbeylikleri/eyaletleri gibi "Rûm" sözcüklerini taşıyan coğrafi ve idari bölümlenmelerin tanımları getirilebilir ve yöresel olarak ne anlam taşıdıkları irdelenebilir. Bu tür tanımlar bu kitapçığın konusu değildir; ancak kısaca dahi olsa bir şeyler belirtmek gerekir, böylece belki basit gibi görünen bazı karışıklıklar önlenir.

Rumeli (Rum-İli), Osmanlıların Balkan yarımadasına verdikleri isim kadar bu bölgeyi içine alan yönetim biriminin adıdır; Yunanlıların *Romania*'sından gelir. Rumeli, Osmanlılar tarafından Anadolu'ya karşı denizin ötesinde Bizanslılardan alınan bölgeler için kullanılmış, "Rûm" adı ise, eski anlamını koruyagelmiş ve daha önce Selçukluların Küçük Asya'da egemen oldukları yerleri gösteren coğrafi bir ad olarak varlığını sürdürmüştü.¹¹ Rumeli beylerbeyliği (eyaleti), Osmanlılar tarafından, Anadolu beylerbeyliği ile devletin nüvesini oluşturan bir yönetim birimi olarak değerlendirilmişti. Wittek, Rumeli sınırlarının, "Bizanslıların *Disis-Batı* ismi ile kastettikleri", sonra Osmanlıların da Arnavutluk'tan, Çatalca'ya ve Vize'den İşkodra'ya ve diğer taraftan da Mora'ya, Tuna'nın Belgrad'dan denize döküldüğü Karadeniz kıyılarına kadar fethedilmiş ülkeleri içerdiğini belirtir, ayrıca *Imperium Romanum*'u doğu ve batı olarak ikiye ayırdığı gibi Katolik ile Ortodoks kiliselerini de ayıran hudut olduğunu anımsatır. Osmanlılar böyle bir tarihsel coğrafyayı göz ardı etmemişler ve bu kitapçıkta sınırlarını çizmeye çalıştığım "Rûmi" aidiyetlerinin izdüşümünü belirtmişlerdir. Onlar için "Ortodoks Hristiyan" da "Rumeli" biriminin ötelerinde kalan "Bosna ve Macaristan vilayetleri, bir nevi harici birer burçtan başka bir şey değildi."¹²

Amasya-Tokat çevresindeki Rûm beylerbeyliği (Eyalet-i Rûm) ise, Osmanlıların 1413 yılında kurdukları ve "Rûmiye-i Suğra" adı ile de tanınmış olan bir yönetim birimiydi. Bu örgütlenme de kitabımızın konusu değildir.¹³

OSMANLI'DAKİ "AİDİYET"

Osmanlılardaki aidiyet kavramını saptamak, kültür beraberliğinin/çeşitliliğinin getirisi olarak değerlendirilebilecek ortak noktayı bulmak veya temsili de olsa ortak bir kimlik üstünde düşünmek, şüphesiz çok zor, daha doğrusu mümkün olmayan/olamayacak bir iş. Osmanlı'nın kuruluş tarihi olarak 1299'u benimseyenlerin 1999 yılını 700. anma/kutlama/sergileme/yüceltme yılı olarak görmeleri yanında, bu yapının bu kadar zaman sonra nasıl bir tarihsel konuma oturtulması gerektiğine dair akademik ve entelektüel tartışmalar da yapıldı. Ancak bilimsel tartışmaların ve önerilerin, seçim konuşması yapan bir partinin veya geçmişteki bir savaşı, fethi ya da devrimi dile getiren ideologun oy veya yandaş toplamak için savurduğu sözcükler içinde uçup gittiğine tanık

olundu. Topyekûnculuk kültür zenginliklerini sıradanlığa, yokluğa, renksizliğe sürüklüyor. Ciltler, makaleler yazıldı devasa imparatorluk için; görsel malzemeyle yansıtıldı Osmanlı. Ama çoğu zaman tarihçiliğin ortaya koymak istediği tartışılabilir olgulara yüz verilmedi, İstanbul'dakiyle Basra'daki, Yemen'deki ya da tarihçi Edhem Eldem'in 1999'da yapılan bir TV oturumunda sorduğu üzere Mora'daki insanın kendisini nasıl bir yere oturttuğu, ne hissettiği sorusuna açıklayıcı yanıtlar bulunamadı. Tabii ki zordur bu tür sorulara kolayca cevap bulmak; ve çok haklıdır "ideal Osmanlı yok" diye söyleşilere başlık atan bir derginin yetkilileri ve konuşmacıları.¹⁴ Belki "Müslüman", "İsevî" gibi cemaati esas alan; "Bursevî", "Konevî" gibi bölgeye sığınan; veyahut "müderris", "nakkaş", "neccar" ya da "rençber" türü meslekle bütünleşen kategoriler bir şeyler ifade ediyor; Osmanlı'daki merkez ve taşra yapılanmasına açıklayıcı öğeler getiriyor. Yine de, "Osmanlı" sıfatıyla en kolay açıklama yöntemi bulunan devletin, imparatorluğun karmaşık örgütlenmesine, meşruiyetine, coğrafyasına yönelik ve kültür bazındaki değerlendirmeler, açıklanmaya muhtaçtır. "Rûmi" bu anlamda önemlidir, işe yarayabilir.

Osmanlıyı "Memâlik-i Mahrûse" veya "Devlet-i Âl-i Osman" olarak bir aidiyet kavramına yerleştirenler karşısında, "Rûm" ve "Rûmi" Osmanlı sınırları dışından yapılan tanımlamalarda daha kolay görülebiliyor. Gerçekten de, güneybatı Asya uzantısındaki Müslüman Açe devleti için "Raca Rûm"du Osmanlı. "Medeniyetler ve yabancılarla olan ilişkiler üzerine" anlamına gelen eserin yazarı Japon bilgin Nishikawa Joken (1648-1724), dünyayı Ajia, Avrupa, Rimia, Amerika ve Mekaronika (Avustralya) olarak beş ana kısma ayırmış, "Rimia"yı Türkiye'yi de kapsayan Ortadoğu için kullanmıştı.¹⁵ Öte yandan, Atlas Okyanusu'na sınır olan ülke ve imparatorluklar "Rûmi" diyordu Osmanlıya. Portekiz'in özellikle 16. yüzyıl zengin tarih edebiyatı içinde yerleşmiş *Rumes* tanımı kimi zaman "Türk," kimi zaman da merkezi yönetim ve ordu mensupları için kullanılmıştı.¹⁶ Fas sultanlığındaki "Rûmât", Osmanlı İmparatorluğu'ndan oraya giden ve tüfenk mühendisliğinde ve kullanımında yer alan askeri zümreyi ifade ediyordu.¹⁷

Osmanlı imparatorluk sınırları içinde olan ancak merkezi toprakları kasteden "Rûmi" coğrafya tanımı Arap ülkelerinden kaynaklanmıştır çoğu zaman. Onlar için Rûm İstanbul merkezli değişik bir kültür yapısını

çağrıştırmıştır; Hristiyan Avrupa ile yüz yüze gelip bir kültür etkileşimi yaşamış kara ve denizlerin oluşturduğu coğrafi alandır; başka bir deyişle, Anadolu ve geniş parçalarıyla Rumeli ve bu bölgelerin etki alanlarıdır. Özellikle Memlûk tarihi üstüne çalışmalarıyla tanınmış olan Ulrich Haarmann, 16. ve 17. yüzyıl Arap dünyasının “Etrâk” yani zapturapta alınmayan ve eğitimsiz/kültürsüz Türkler tanımlamasına karşı “Rûmi”yi bir kültürel elit ve yöneten sınıf olarak göstermektedir ki bu değerlendirme Osmanlı’nın kendisine bakış açısından pek farklı değildir.¹⁸

Osmanlıların kendilerini “Rûmi” olarak algılaması konusunda gösterebilecek tarih tanıklıkları çoktur, bu bölümde onların ayrıntılarına girmek istemiyorum. Ancak gerek devletin resmi yazışmalarında, gerekse tarih kitaplarında, hatta edebiyat ve sanat dünyasında bol bol geçmektedir bu kimlik göstergesi ve imge. Daha bir Türkçeleştirilmiş biçimiyle “Rumlu” tanımı da, sultan emirlerini içeren mühimme defterlerinde karşımıza çıkar. Merkezi yönetim, imparatorluk sathına yayılmış askeri kadrolarında “Rumlu” ya da “Rûmi” görmek istemektedir.

15.-16. yüzyıl Osmanlı siyasi ve edebi dünyasının önemli bir kişisi olan Tâcizâde Cafer Çelebi’nin “Rum İli” coğrafyasına, en azından bu coğrafyanın geniş bir alanının tasvirine yönelik ve *Dîvân*’ında yer alan bazı dizeleri, Osmanlı’nın “Rûmi” kültürü içindeki konumunu açıklıyor, günümüze de mesajlar gönderiyor (Rum İli’nin geleneğinde bulunan acımayı, dostluğu anımsatarak; böbürlenme ve kine karşı çıkarak):

Şeha dilden gigergil kibr ü kinün
Terahhum kıl bana var ise dinün
Ki yapmak dost gönlin aşıkının
Kadimî âdetidür Rûm İlinün¹⁹

Osmanlı divan edebiyatında ve özellikle de tezkirecilerde “Rûm”un sınırları “Rum İli”nin de içlerine kadar uzayabildiğine göre, yukarıda belirlenen hususlar, şüphesiz, “Rûmi” kültürünün bir parçası sayılmak gerekir. *Rûmi* ile, kimi zaman, daha ziyade Anadolu’daki Müslüman nüfus, özellikle de etnik yapı olarak Türklüğün kastedildiği de söylenebilmektedir.²⁰

İSLÂM VE TÜRK DÜNYASINDA “RÛM” VE “TÜRK” İMGELERİ

Londra Üniversitesi'ne 1999/2000 öğretim yılında “Osmanlı'nın Rûmiliği” hakkında bir konferans vermeye gittiğimde, dinleyicilerden biri yanlış yere geldiğini itiraf etti; konunun Mevlana Celaleddin Rûmi üstüne olmadığını fark edince özür dileyerek biraz da şaşkınlıkla ayrıldı. Ne var ki, Mevlana'nın aidiyetini gösteren “Rûmi” tanımı, sonradan Osmanlı için de bir kimlik özelliği taşıyan deyim olmuştu ve sözlerim yanlış bir yere geldiğini sanan dinleyici için bir şeyler ifade edebilecekti. Gerçekten, bilhassa Bizanslıları belirlemek için İslam dünyasında –özellikle Arap edebiyatında– ilk olarak Kur'an'da Rûm sûresi' ile yer aldığı sanılan böyle bir tanımlama, Osmanlılara ait bir terim olmadan önce, Anadolu için, Selçuklular ve dolayısıyla Mevlana için de kullanılmıştı.

Arap ve diğer İslam edebiyatlarında yer alan “Rûm” deyiminin tarihsel gelişimindeki erken dönemler, başka bir deyişle Roma, Bizans ve Selçuklu ve hatta Osmanlı'nın çok erken dönemleri bu kitapçığın temel konusu değildir. Bu bölümde deyimın neyi ifade ettiğini çok kısa olarak belirtmeye, sırasıyla eski Arapça'da Bizans toprakları anlamına gelen “Bilâdü'r-Rûm” biçiminde başlayışını, ardından Anadolu Selçuklularını simgeleyen “Selçukiyân (Selâçika)-i Rûm” biçimini alışını ve sonradan, Osmanlı topraklarının merkezi bölgeleri için kullanıldığı zamanlarda geniş bir İslam coğrafyası içinde algılanışını yazmaya çalışacağım.

Hadis kitapları, İslam'ın erken dönemlerine ait kronikler ve coğrafya eserleri Bizans'ın İslam âleminde “Rûm” olarak tanımlamasını sık sık dile getiren tanıklardır. Örneğin, Buharî'nin yansıttığı bir hadiste Peygamberin ümmetinden Bizans kentine saldıran ilk kişinin günahlarının silineceği bildirilir; Tabarî tarihinde Bizans topraklarına Müslüman akınlarından söz edilir; birçok coğrafyacı gibi Mesudî'nin de eserlerinde “Rûm” İslam tarihine paralel işlenir, coğrafi malzeme sunulur.² Roma (Doğu Roma, Bizans) ile Arap/İslam arasında, ara sıra değişikliklere uğramış olsa

Resim 3. Konya'da Mevlana Celaleddin Rûmi ile Molla Şemseddin karşılaşması. 16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl başı. Topkapı Sarayı'nda bulunan bu minyatürde Celaleddin Rûmi dersten sonra öğrencileriyle medreseden ayrılırken betimleniyor. Mevlana'nın yaşadığı yer "Rûm Selçukluları" denen devletin merkezidi.

N. Atasoy ve F. Çağman, *Turkish Miniature Painting*, R.C.D. Cultural Institute, İstanbul 1994, levha 37.

da, çizgi çizilmiştir artık; Toros dağlarının ve Dicle/Fırat havzasının yarattığı doğal ve sürekli sınır,³ Osmanlılara devredecek “diyâr-ı Rûm” tanımıyla, Osmanlı ile merkezi İslam bölgelerini ayıran bir kavramın da temellerini atmıştır. Paul Wittek’in tespitiyle:

VIIIinci ve IXuncu asır Müslümanları ve bunların bilhassa hudut boylarında oturan kısmı nazarında kendisini Anadolu topraklarına ve bilhassa Toros ve Fırat hududu boyunca kurulmuş olan sancaklara daha sıkı bir şekilde bağlayan coğrafi bir mana kazanmıştı.⁴

Roma imparatoru Romanus Diogenes’in dahi, durmadan genişleyen İslam ülkeleri karşısında böyle bir sınırı tanıdığı, geri alınan eyaletler olan Suriye ve Silifke’den dönerken Toros geçitleri nihayetinde “Romenler ülkesi”ne girdiği saptanmıştır. Wittek’in 20. yüzyıl başlarında yapılmış bir derlemede yer alan bir halk türküsünden esinlenerek saptadığı Rûm sınırı da, Adana ovasından Ereğli ve Niğde’ye ilerleyen bir yolcunun güzergâhıyla çakışan coğrafi bölgeydi: “Çiftehandan yolum aşar / Urum ineşine düşer.”⁵

Selçuklu hükümdarları İzzüddin ve Rüknuddin’den bahsederken onları “Rûm diyarı sultanları” olarak niteleyen Gregory Abû'l-Farac, tarihinde Selçuklular dönemindeki sınır için başka ipuçları da veriyor, sayfalarında sıklıkla geçen “Rûm” ülkesi için coğrafi çerçeveyi çizmeye çalışıyor: “İzzüddin’in Aksaray’dan Rûm saltanatının hududu olan denize kadar hüküm sürmesinin” istendiğini⁶ ya da “Kilikya’dan Rûm diyarına gitmekte olan Hıristiyanlara ait büyük bir ticaret kervanının 300 Türkmen atının taarruzuna uğradığını” belirtirken⁷ Osmanlı dönemi için dahi çizilmesi zor olan bir sınır için yardımcı oluyor.

Batılıların 12. yüzyıldan –en azından Barbarossa’nın Haçlı Seferi’nden– sonra Küçük Asya’ya, daha doğru bir saptamayla Türkmenlerin yaşadığı bölgelere Türkiye (*Turchia*) tanımını getirmiş olmalarına karşılık, Müslüman yazarların kesin sınırlarını çizebilmelerinin zor olduğu bu bölgeleri Rûm biçiminde tanımlamaları çok ilginçtir. Claude Cahen’in basılmamış asıl metninden 1968 yılında çevrilip yayınlanan ve Osmanlı öncesi Türkiye’yi anlatan *Pre-Ottoman Turkey* kitabını, sonradan yazarının geliştirdi-

rip yayınladığı Fransızca'sından kimi tamamlamalarla yeniden çevirirken bazı düzenlemelerle yeni bir nitelik kazandıran İngiliz tarihçi Peter Holt, kitabın altbaşlığına Rum Selçuklu Sultanlığı tanımını da ekleyerek başlığı *The Formation of Turkey, The Seljukid Sultanate of Rûm: Eleventh to Fourteenth Century* şekline dönüştürmüştü.⁸

“Rûm Selçuklu Sultanlığı” tanımının mantığı açıktı: Anadolu’yu doldurmaya başlayan Türkmen gruplarının bir Türklük bilincinden söz edilemezdi. Çağdaş Bizans tarihçileri Anadolu’ya yerleşen bu Türkleri “Selçuklu” ya da “Rûm Sultanlığı” olarak tanımlamıyor, başka terimler kullanıyorlardı: *Ageronoi*, *Mousoulmanoi*, *Ounnoi*, *Parthoi*, *Persai*, *Persoskythai*, *Sarakenoi*, *Skyhai*, *Skythopersai* ve *Tourkoi*.⁹ Ancak Türkler Moğol baskısından kaçıp geldiklerinin farkında ve İslam’ın yayılma politikası içinde üslendikleri misyonun kendilerini yüz yüze bıraktığı Hıristiyan Roma’nın varlığının bilincindeydiler.¹⁰ Kendilerini eskiden beri bırakmayan geçim sıkıntısı ise çok güçlü ve ayrı bir etkendi: Daha 1047 yılında Nişapur’a gelen kalabalık bir Oğuz grubu İbrahim Yinal-beg’e yurtsuzluktan ve geçim zorluğundan şikâyet edince bu Selçuklu beyinin onlara gösterdiği hedef “Rûm” olmuştu:

Memleketim sizin oturmanıza kifayet edecek kadar geniş değildir. Bu sebeple doğrusu şudur ki Rum (Anadolu) gazâsına gidiniz, Tanrı yolunda cihad yapınız ve ganimet alınız; ben de arkanızdan gelip size yardım edeceğim.”

Selçuklu sultanı Melikşah 1091 yılında Bağdat üzerine hareket ettiğinde “dünyayı fethetmek” niyetindeydi. Veziri Nizamülmülk’ün önerisiyle ve çok güçlü bir orduyla yayılmayı planlarken Hindistan, Çin, Habeş, Berber ülkeleriyle birlikte “Rûm”u da aklından geçirmişti.¹²

Bu tarihsel sürecin nispeten ileri bir aşamasında, Yunus Emre “Rûm”u, sanıyorum merkezi İslam topraklarından uç bölgelerine uzatılan kültürün ortasından –yüz yüze geldikleri ve intibak etmeye çalıştıkları bir emperyal kültür ile henüz alışamadıkları İslam geleneklerinin kesiştiği yerlerden– seslenerek bir coğrafya ve bir kültür ortamı belirliyor:

İndük Rûm'u kışladuk çok hayr ü şer işledük
Uş bahar geldi girü göçtük elhamdü lillah¹³

13. yüzyılda, Osmanlı beyliğinin ortaya çıkışından önce, Anadolu'daki Türk ve Müslüman nüfus yerli ve kadim nüfustan çok daha azdı şüphesiz. O dönemin bir gezgini olan William Rubruck bu oranı onda bire kadar indirebilmiştir.¹⁴ 15.-16. yüzyıllardaki Türkleşmiş/Müslümanlaşmış nüfusun ağırlığını çok daha iyi yansıtan Osmanlı tapu/tahrir defterlerinin verileri için en az iki yüzyıl daha beklenecekti¹⁵ ve tarihçilerin değerlendirmeleri de nice yüzyıllar alacaktı; ancak Osmanlıya doğru gidişin bu aşaması için şunu söylemek mümkün: Nüfusun çoğunluğu Türk değildi, hatta Müslüman değildi ve bütünlük arzetmiyordu; ancak tüm zıtlıklara rağmen Türkler bu "Rûm" ülkesinde kendilerini evlerinde hisseder oldular, sonra da başka İslam ülkelerinden farklı nitelikleriyle tarihteki yerlerini aldılar. Mevlana Celaleddin için "Rûm" Anadolu idi ve de Türk ili; onun Anadolulusu da "Rûmi" idi.¹⁶ Bir sonraki yüzyılın ünlü gezgini İbn Battuta'dan alıntıladığım aşağıdaki satırlar da, erken dönem Osmanlı dünyası için bir giriş niteliği taşıyor:

Rûm'dan sonra böyle söylenmesinin sebebi, daha önce onların toprakları olmasındandır ve oradan eski Rûm ve Yunaniler gelmiştir. Daha sonra Müslümanlarca fethedilmiştir, ancak orada hâlâ pek çok Hıristiyan bulunmaktadır, bunlar sonuncuları Türkmen olan Müslümanların koruması altındadır.¹⁷

Hacı Bayram-ı Veli (1339/40?-1429/30) üstüne bir inceleme yapan Fuat Bayramoğlu, onun "Şeyhü'r-Rûm" olduğunu dile getiriyor, Mevlana'nın "Monla-yı Rûm" sanı ile kıyaslayarak önemini vurguluyor. Irène Melikoff'un, tasavvuf tarihinde yeri bulunan Horasan Erenleri ile Anadolu arasındaki bağı kurmada çektiği güçlüğü hatırlatarak, Şeyhü'r-Rûm'un Rûm Erenleri'ni açıklamak için bir imkân yakaladığını belirtiyor.¹⁸ Hacı Bayram-ı Veli'yi erenlerin başı olarak niteleyen bu deyim, belki de, "Rûm" ile "Türklük" arasında kurulabilecek en büyük bağı ortaya koyuyor; coğraf-

ya ağırlıklı kullanılan “Rûm”, sosyolojik bağlamda “Türk” ağırlığıyla devreye giriyor. Ancak klasik Sünnilik’ten farklı olarak İslam anlayışına değişik (heterodoks) bir içerik kazandıran ve Osmanlı tarihi literatüründe “Rûm Abdalları” olarak geçen bu yapılanma Osmanlıların bu yeni coğrafya içine yerleştirdikleri sınır kültürünün önemli nitelikleri olarak beliriyor. Osmanlı beyliğinin genişlemesi aşamasında “Rûm Abdalları” savaşıyordu; ancak farklı bir İslam yorumunu da yayarak oluşturdıkları cemaatler, Avrupalı gezginlerin bıraktıkları eserlerdeki Bektaşilik ya da Kalenderilik imgelelerinde görülebileceği gibi, giyim ve hayat tarzlarıyla “Rûmi” özelliklerin bir parçası olmuşlardı. Geyikli Baba şarap içerdi, “Baba mey-hordur”; bu yüzden Orhan Gazi, kendisine “iki yük arakı ve iki yük şarap” yollamıştır.¹⁹ Balivet, Şeyh Bedreddin’in –sözcüğün hem 13. yüzyıldaki, hem de 14. ve 15. yüzyıllarda Balkanlar’daki anlamıyla– “Rûmi” olduğunu vurguluyor:

Hatta o sırada ve daha ilerdeki dönemlerdeki çok kişi gibi, Rumi oğlu, yani Ortodoks Hristiyan bir ananın oğludur. Bu nedenle *Menakıbnâme* yazarı eser boyunca Simavnalı şeyhe, “Rum Hal-lac’ı”, “Rum Işığ”ı” (Pertev-i Rum), “Rum Bistâmi’si” adlarını ısrarla verir; bunu yaparken Bedreddin’in misyonunun coğrafi ve insani açıdan güçlü bir temele oturduğunu vurgulamak ister gibidir.²⁰

Anadolu’da Hellenizm’in çöküşü ile Müslümanlaşma ve Türkleşme süreci üstüne hacimli bir eser hazırlamış olan Spiros Vryonis, bu sürecin ne denli çekişmeli ve yerleşik nüfus için yıkıcı olduğu üzerinde duruyor, nedenini de Türkmen boylarının disiplinsizlikleri ve yağmacılıklarıyla açıklıyor; bu arada Ortodoks kilisesinin yediği darbeden, İslam’ın politik zaferinden söz ediyor, dolayısıyla Bizans dünyasının kaybı üstüne odaklanıyor. Böyle bir tarihsel işlevin özetini şöyle yansıtıyor kitabının son cümlelerinde: “Türk fetihleri, din değiştirme ve dilde Türkçeleştirme sonucunda, Bizans nüfusunun büyük bir kısmının erimesine neden oldu.”²¹ Böyle bir erimeden söz edilebilir; ama bütünleştirmeden de bahsedilmelidir. Osmanlı’nın böyle bir değişime taktığı isim “Rûmilik”tir; ve bu kimlik onun merkezine çok uzak yerlerdeki imgesine uygun düşmektedir.

1516 ve 1517 yıllarında, özellikle İslam dünyasında “Rûmî” denen Osmanlı topçularının üstünlük sağladıkları muharebeler sonunda Suriye ve Mısır Osmanlı egemenliği altına girdi. Bizans’tan kalan İstanbul merkezli Anadolu ve Rumeli bölgeleri “Rûm” tanımıyla anılmaya devam ettiler; Fas’tan ve Mısır’dan güneydoğu Asya ülkelerine kadar uzanan diyarlarda genellikle Rûm imgesi hâkim oldu. “Rûm” kimi zaman Türk’ü kavradı, kimi zaman bir sınır kültürünün simgesi oldu, kimi zaman da dikkatsizce yapılan yorumlarda –Ortodoks “millet” dışındakileri tanımlayan öğeler için dahi– “Grek/Yunan” şeklinde yansıtıldı. Aşağıda, andığım geniş coğrafyadan yansıtacağım bazı örneklerle konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışacağım.

Aynüşşems Üniversitesi (Kahire) profesörlerinden Ahmed Abdurrahim Mustafa’nın, Türkleri ve Arapları karşılıklı görüş açılarıyla yansıtmaya çalışan akademisyenlerin yazılarını içeren bir kitapta yer alan makalesinde Osmanlılar şöyle tanımlanmıştı:

Osmanlılar, devletlerinin daha kuruluş aşamasında cihada büyük önem vermeleri sebebiyle, çok geçmeden kendilerini bütün İslam dünyasının savunmasından sorumlu saydılar. Bunun sonucu olarak da imparatorluklarına, belli bir genişliğe ulaşması sonrasında Darü’l-İslam = İslam Yurdu adını, hükümdarlarına Padişah-ı İslam = İslam Padişahı, ordularına Cündü’l-İslam = İslam Ordusu, baş fakihlerine de Şeyh’ül-İslam unvanlarını verdiler. Osmanlılar çok geçmeden bütün büyük İslam merkezlerini içine alan imparatorluklarını İslam ile tamamen özdeş gördüler, kendilerini İslam dininin hamisi saymaları sonucu büyük bir sorumluluğun altına girmiş oldular. Aslında onlar Müslüman ve İslam medeniyetinin vârisleri olmaları itibarıyla bütün mevcut kurum ve gelenekleriyle İslam’ı benimsemişler, buna sadece idare ve hükümet etme konusunda, kendilerine has yöntemleri ilave etmişlerdi.²²

Belki “dini bütün bir tarihçinin görüşüdür, saygı duymak gerekir”

diye düşünülerek de geçirilebilir böyle bir tanımlama. Ancak 2000 gibi çok yakın bir tarihte ve Osmanlı tarihi üstüne yapılan incelemelerin epeyce yol kat ettiği bir aşamada, tarihçiliği kısırlaştıran bu tür yaklaşımlar gerçekten şaşırtıyor insanı. Orta Asya/Türk geleneklerinin anılmadığına mı, Bizans öğelerinin ve çok kültürlü ve çok dinli coğrafyaların silinip atıldığına mı, sultanın taşıdığı unvanların unutulduğuna mı, imparatorluk niteliklerinin yok sayıldığına mı yanacaksınız; yoksa birçok tarihinin ve özellikle Halil İnalcık'ın, asırlık mesailerine tenezzül buyrulmamasına mı dertleneceksiniz? Oysa aynı kitabın içinde birkaç bölüm öncesinde Ekmelettin İhsanoğlu'nun dile getirdikleri dahi, Mısır'dan seslenen bu tarihçiye yüzyıllar öncesine götürebilir, Osmanlıların çeşitli niteliklerine –tabii ki İslam'ın ağırlığını reddetmeden– ulaştırabilirdi kendisini: Bayburtlu olup Memlûkler zamanında Mısır'da din ve bilim çalışmalarında bulunan Ekmeleddin el-Bâberti, “Rûmi” unvanıyla anılmıştı; Kadı Cemaleddin oğlu Kadı Sadreddin, “Türkmanî”ydi; Gazze, Halep, Kahire, Kudüs gibi önemli yerlerin kadılıklarını yapıp 1407 yılında vefat etmiş olan diğer bir bilgin de Muvaffakaddin er-Rûmi diye biliniyordu.²³ Mısır'da o dönemde Türkçe konuşan “Rûmi”lerle sık sık karşılaşıldığı da bilinmektedir; nitekim tarihçi Michel Balivet bir çalışmasında “gerçekten de burada her türlü etkinlik alanında ehl-i Rûm'a” rastlandığını ifade eder. Örneğin Memlûklerin başkomutanı, Bahâdur *er-Rûmi* sanıyla tanınan bir kişidir; Halep valisi Timurtaş, Selanikli bir *Rûmi*'dir.²⁴

Mısır'da, daha doğrusu Memlûk devletinde, Osmanlı için kullanılan tanımlamaları yansıtan, İsrail'in önemli tarihçilerinden David Ayalon'un çalışmalarına da değinmek istiyorum: Ayalon, bir makalesinde “Rûm”u açıklarken temkinli tarihçiliğin güzel bir örneğini veriyor, dipnotunda şunları açıklama gereğini duyuyor ve birçok Osmanlı tarihi uzmanının göremediği coğrafyayı belirliyor:

“Rûm” sözcüğü oldukça müphem. Bu Rûm'ların sadece Yunanca konuştukları anlamına geldiğini kesinlikle göstermez. [Rûm] bölgesinin tüm Anadolu'yu ve muhtemelen Yunanistan'ın ve Balkanların bazı kısımlarını içerdiği düşünülebilir.²⁵

Memlûk toplumunu ve askeri yapısını çok iyi bilen Ayalon, Osmanlıların Mısır'ın fethini anlatan tarihçi İbn Zünbül'den alıntılarla da “er-Rum”u “Osmanlı” olarak tercüme ediyor: “Biz Osmanlı askerlerine, onların gücüne ve ateşli silahlarına karşı duramayız” (*la qudreta ĩana ‘ala askār ar-Rum wa-kafhratihim wa-nıranihim*).²⁶ Ayalon, başka bir araştırmasında da, Osmanlı imgesinin Mısır'da aldığı biçimler üzerinde merakla çalışarak, Mısır'ın fethi sırasında Osmanlıların Osmaniyye (*‘Uthmaniyya*) ve Rûm (veya *Ařwam*) olarak adlandırıldıklarını ve sık sık da Türkmen (*Turkman* veya çoğul biçimiyle *Tarākima*) deyimlerinin kullanıldığını belirtiyor. Memlûkler ise kendilerini Türk/ler (*Atrak*) ya da Çerkez/ler (*Jarakisa*) olarak hissetmişler; değişik etnik gruplardan gelmelerine rağmen çoğunlukla Türkçe isim almışlar, Türkçe konuşmuşlar ve devletlerine de Türkçe ad (*Dawlat al-Turk* veya *Dawlat al-Atrak*, kimi kaynaklarda da *Dawla turkiyya*) koymuşlardı.²⁷ Memlûk sultanı Berkuk'un 14. yüzyılın sonlarında Osmanlı devletiyle ilişkileri sırasında Osmanlı hükümdarının unvanı “Rûm sultanı” ve elçisinin adı da Kadı Zeyneddin Sefer Şah b. Abdullah *er-Rûmi* idi.²⁸ Ancak Osmanlı için kullanılmış olan “Rûm” ve “Türk” deyimlerinin farklı imgelerin ifadesi olduğu zamanla daha açıkça ortaya çıkacaktır. Ulrich W. Haarmann, Arap dünyasının önyargılarını ve genellemelerini işlediği bir makalesinde Osmanlı imgesini (Rûmi ve Türk imgelerini) şöyle özetliyor:

“Türk” ve “Türkçe” terimleri ortaçağ boyunca ve erken modern dönemlerde Araplar arasında –*Maşrik*’takiler nezdinde– en azından belirli benzerlikleri çağrıştırmaktadır. Doğaldır ki, Arap dünyasında rastladıkları Türkçe konuşan halkların coğrafi ve dilbilimsel açıdan farklı oluşuna aldırmamışlar ya da önemsememişlerdi; onlar Türk topraklarından uzaktaydı, demek ki farklı oluşları göz ardı edilebilirdi. Aksine, yoğun Türk nüfusunun bulunduğu bölgelerden gelmiş, Türk yaşam tarzını özümsemiş ve Türk olmayan (örneğin Memlûkler zamanındaki Çerkezler ve Abazalar gibi) etnik gruplar tamamıyla Türk/Etrāk tanımı altında toplanmışlardı. Bu “Türk” teriminin genelde Hindu Hindistan’ında ve Hristiyan Balkanlar’da yaşayan Müslümanları da ifade ettiğini bilmekteyiz. Ve eğer eldeki

16. ve 17. yüzyıla ait verilerden bir genelleme yaparsak, Türk yönetici sınıflar içindeki çok belirgin iç katmanlar ve çekişmeler (özellikle bu dönemde Osmanlı'da seçkin sınıf olan Rûmî'ler ve bunların "ecnebi" saydığı azılı ve cahil alt sınıftan Anadolu kökenli asker "Türkler"[et-râk]) çağdaş Arap gözlemciler için pek bir şey, hatta hiç bir şey ifade etmiyordu.²⁹

Tanımlama yerinde. Arap (ve İslam) dünyasında tasavvur edilen Osmanlı merkezi düzeni –Anadolu nüfusunun yoğun biçimde Türk ve İslamlaşma aşamasında olmasına rağmen– "Rûmî" damgalıydı; bu damga kimi zaman Türk ile eşanlamlı, kimi zaman da Osmanlı merkezi yapısını ve askeri niteliklerini yansıtarak Kızıldeniz sularını aşıp Yemen'e, Hindistan'a, hatta uzaklardaki Doğu Asya'ya kadar ulaşacaktı.

16. yüzyılın başlarında, Osmanlıların Mısır'ı işgalinden bile önce, Arabistan yarımadasının güneybatı yörelerinde, özellikle de Yemen bölgesinde, "Rûmî" veya "Türk" imgeleri Osmanlı'yı yansıtıyordu. Bu dönemin görgü tanığı çağdaş Arap tarihçileri, örneğin Ebu Mehreme ve İbn İyas, Osmanlı sultanı I. Selim'den bahsederken "Rûm Sultanı" (*Sultân er-Rûm*) sanını kulllanmışlardı. Memlûk devleti hizmetinde çalışmış, Yemen'deki nüfuz mücadelelerinde ve Portekizlilere karşı yapılan savaşlarda görev almış Selman Reis gibi birçok denizciyi ve Osmanlı ülkelerinden giden, bazıları ateşli silah da kullanan binlerce gönüllü askeri "Rûmî" ve "Türk" ayrımı yaparak nitelemişlerdi.³⁰ Bir Hadramî kroniğine göre, Memlûk devletinde komutan olarak hizmet eden Selman "er-Rûmî" diye anılırken, bir diğeri, Hüseyin, "Turki" namıyla çağırılıyordu;³¹ Halep'teki vali Hayır Bey de tüfenkli kapıkullarını "Rûmiye" denen Osmanlı düzenine göre organize etmişti.³²

Halil İnalcık, "Rûmî"nin Türkçeleştirilmiş biçimi "Rumlu"yu da anımsatarak bu konuda çok güzel özetlenmiş bir açıklama yapıyor; benim çeşitli kaynaklar içinde dolaşıp yakalamaya çalıştığım bu tanımın uzak diyarlardan neşrettiği imgeyi ustaca yansıtıyor:

Osmanlıların Yemen'de 1517'de başlayan yönetimlerinden önce, orada ve Hindistan'da *Rûmî* ve *Rumlu* denen çok sayıda asker, denizci ve

topçu ya da ateşli silah uzmanları görmekteyiz. O zamanlar Osmanlı İmparatorluğu dışında, Doğu’da, bu unvan, açıkça, “Osmanlı” anlamına geliyordu. *Rûmîler* sadece 1509 yılından itibaren II. Bayezid tarafından Memlûklere gönderilen kişilerden oluşmuyordu; aynı zamanda, özellikle Batı Anadolu ve Karaman’dan Osmanlı topraklarını terk edip giden serüvenciler de vardı. Hindistan’da Moğol İmparatorluğu’nu kuran Bâbü’r, zaferlerini iki ateşli silah ustası Üstad Ali Kulu ve Mustafa Rûmî’ye ne denli borçlu olduğunun bilincindeydi ve bu hususu anılarında vurgulamıştı.³³

Görüldüğü üzere Osmanlı imgesini yaratan, sadece disiplinli ve usta askerler değil, aynı zamanda kazanç derdiyle –ve doğal olarak İslam yolunda– kendilerini uzak diyarlara atmış genç, halktan gönüllülerdi. Yine de, 16. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlıların Hint Okyanusu dünyasında yayılan şöhretleri, kimi tarihçilerin isimlendirdiği gibi, görkemi eksik olmayan “İslami Barut İmparatorluğu”nun ateşli silahlarından kaynaklanmaktaydı.³⁴

Endonezya’ya kadar yayılmıştı bu şöhret. O bölgede kurulmuş bir İslam devleti olan Açe, Osmanlı sultanından Hristiyan Portekizlilere karşı koyabilmek için askeri yardım isteyince –hatta daha önceki yıllarda başlayan ilişkilerle– “Rûm” imgesi iyice yerleşti. Önemli güneydoğu Asya tarihçilerinden biri sayılan Anthony Reid’in satırlarıyla Hint Okyanusu’nun bir ucundan yansıyan manzara şuydu:

Raca Rum, Endonezya ve Malezya halkları için İslami literatürün en erken dönemlerinden itibaren dünyanın büyük hükümdarlarından biri olarak tasvir edilirdi. Bu unvan 16. yüzyılla birlikte, açıkça, Müslüman hükümdarların en güçlüsü ve hilafet vakarına en yakın vâris olan Osmanlı sultanına işaret ediyordu. Aslında, Osmanlıların ortaya çıkışından uzun süre önce İran ve Türk literatürü Bizans ve bazen de Roma İmparatorluğu’nu belirlemek için Rûm’u kullandı.

Malay’a ve bilhassa Sumatra’ya ilişkin pek çok gelenekte, Batı’nın büyük hükümdarı *Raca Rum*, Doğu’nun büyük hükümdarı *Raca Çin* ile benzeşir.³⁵

Osmanlı sultanının ve Açe'ye giden Osmanlı elçisi ve beraberindekilerin “Rûmi” sanıyla çağrıldıklarına ait başka kayıtları bir sonraki yüzyılda da bulmaktayız: Sultan I. Ahmed ve Açe sultanı İskender Muda zamanındaki yazışmalar, geleneğin sürdürüldüğüne ve Osmanlı imgesinin aynen devam ettiğine işaret eder.¹⁶

Daha yakın Asya'dan, örneğin İran'dan bakıldığında tam bir tuhafılık ortaya çıkıyor. Farsça uzmanı A.H. Morton, Venedikli Michele Membré'nin 1539-42 yıllarında Anadolu ve Karadeniz üzerinden İran Şahı Tahmasp'ın sarayına ve ülkesine yaptığı gezinin notları (*Relazione*) üstüne yaptığı bir çalışmaya eklediği Sözlük'te “Rûmiler” için şunları yazmakta:

[Rûmiler] aslında Geç Roma (Bizans) İmparatorluğu anlamına gelen Rûm'da yaşayanlardı. Daha sonra İran'da, Tahmasp'ın sarayından Venedik'e yazılan mektuplarda, Osmanlı İmparatorluğu'nu ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁷

Şah Tahmasp'tan çok önce de kullanılmış olan “Rûm” için kısaca verilen böyle bir açıklama yerindedir ve birçok tarihçinin sadece “Anadolu” olarak verdiği karşılığın da düzeltilmiş biçimidir. Membré'nin “Türkiye” olarak ayak bastığı Osmanlı toprağından Acem (*Ajamia*) ülkesine girdiğinde dile getirdiği öğelerden biri “Türkmenler”dir ve bu deymi daha çok İran topraklarında yaşayanlar için kullanmaktadır. Morton, çalışmasına eklediği ve şahın Venedik Doju Andrea Gritti'ye gönderdiği bir mektupta geçen Osmanlılar ise, “şansını yitirmiş kuvvetlerin yıldızları sönmüş Rûmileri” olarak tanımlanmaktadır.¹⁸ Gerçekten, Bâbûr'un hatıralarında da görüleceği üzere, Hindistan'ın asıl pazarı olarak gösterdiği Kabil'den açılan coğrafya içinde Çin, Horasan ve Irak ile birlikte “Rûm” da sayılır, orası da Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez ülkelerinden başkası değildir.¹⁹

Oğuzlar başlıklı çalışmasıyla ün yapmış olan tarihçi Faruk Sümer, Türkmen boylarıyla donanmış olan Safevi devleti için bir kimlik ortaya koymaya çalışırken, “gerek dayandığı zümre, gerek devlet teşkilatı ve kültür bakımından kendisinden önce aynı ülkedeki Türk devletlerinden farksız olduğu, hatta belki onların bazılarından daha fazla Türklük vasıflarını” taşı-

dığını iddia eder; Safevi devletini kuranların Anadolu'dan giden Kızılbaş Türkler olduğunu vurgulamaya çalışır, Osmanlılar için Anadolu, Azerbaycan, İran ve Türkmenistan arasında müşterek kültürlerin varlığının önemini belirtir.⁴⁰ Ancak Osmanlı İmparatorluğu'na biçtiği kültür ortaklığını Anadolu ile sınırlamış olur; Kızılbaşlığın Osmanlı resmi ideolojisinden ne denli dışlanmış bulunduğunu unuttur. Ayrıca, Safevilerin Osmanlı için geliştirdikleri Rûmi imgesini pek dert etmez; yine de Türkistan hâkimleri olan Özbek hükümdarlarının Osmanlı padişahlarına, üstelik Türkçe olmayan mektuplarında, "Sultan-ı Rûm" diye hitap etmelerine şaşırır. Aslında şaşırmamak gerekir; çünkü Osmanlı sultanı kendisini "Rûm" aidiyeti içinde görmekteydi, onu kimliğinin temel öğelerinden biri olarak benimsemişti.⁴¹ *Türk-İran İlişkileri* başlıklı bir kitap hazırlayan Mehmet Saray ise İran'dan Osmanlı'ya yakıştırılan "Rûmi" imajını hiç dile getirmemektedir; saldırgan ve yayılmacı olarak nitelediği Safevi devletinde Türkmenlerin oynadıkları rol için "enteresan" sıfatını yeğler: Bir yandan "işin enteresan tarafı Şiiliğin İran'a hakim olmasını sağlayan insanların da Türkler olmasıdır" cümlesiyle Osmanlı ötelinde saptadığı Türk kimliğini öne çıkarır, diğer yandan da "başlangıçta İran'ı Türkleşmekten kurtaranların öncülüğünü Türkmen Şahseverlerin veya Kızılbaşların" yaptığını belirten tümceyle de "enteresan" (herhalde hiç de öyle olmaması gereken!) bir durum saptaması yapar. Saray'ın kitabına koyduğu *Türk-İran İlişkileri* başlığındaki Osmanlı "Türk"tür, Türkmen Safevi konumundakiler ise "İran"dadır.⁴²

Aşağı yukarı bir yüzyıl öncesinde de, Altın Ordu hanı Uluğ Muhammed Han, ikinci kez tahta geçtiğini 14 Mart 1428 tarihli mektubuyla Osmanlı sultanı II. Murad'a bildirdiğinde, kuzeyin uzak bölgelerinden onu ve atalarını "Rûm vilayetini yöneten" kişiler olarak selamlamıştı: "*muhammeddin gazi muradka selam burungi han agalarımız birle sizning rum vilayetin bilgen atalarınız...*".⁴³

AVRUPA'DAKİ OSMANLI (TÜRK) İMGESİ

Türkiye’de 1999 yılı, Osmanlı’nın peşine düşenlerin telaşlandığı bir yıldönümü olduğu kadar, yüzyıllar boyu Osmanlı değerlendirmesi yapmış olan Avrupalıların, sınırlarına dahil olmak isteyen Türkiye’yi ve insanlarını yeniden inceleyip sorguladıkları yepyeni bir sürecin de başlangıcıydı. Güncel sorunların saptanmasında bir hayli etkili olan, başka bir deyişle, Avrupalılar nezdinde çağdaş Türkiye imgesi yaratan Osmanlı çağrışımının kökenlerine değinmenin, böylece, “Rûmi” kimliği karşısında “Türk” tanımının nasıl oluştuğunu sergilemenin yararlı olacağını sanıyorum. Bu bölüm, elinizdeki kitapçığın temel konusu içinde algılanacak bir parça değildir aslında; Osmanlıca deyişle “haric ez defter”dir. Ancak, Osmanlı’nın kimlik simgesi olarak kullanmadığı “Türk” deyiminin Avrupa’da, burada ele aldığımız birkaç yüzyılda, Osmanlı için adeta (tabii İslam’ı da simgeleyerek) nasıl bir imge olduğunu göstermenin gerekliliği yüzünden buraya yerleştirildi. “Varlığın kendi kendisini tanımlaması” anlamına gelen türden bir kimlik saptaması değil. Ama bir kimliğin dışardan –Avrupa’dan– nasıl algılandığını göstermek için eklendi. Türklüğü ve Türkiye’yi, Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte telaffuz etmeye başlayan topraklarda, 14.-17. yüzyıllarda “Rûmi” kimliği ve başka sembollerle meşruiyet arandığı sırada, Avrupa tarih literatüründe yansıyışı hakkında basit bir hatırlatmadır sadece; konu üzerinde yapılmış bir hayli çalışma olmasına karşın Osmanlı’yı “Türk” olarak tasavvur eden kimi incelemeleri hatırlatmanın ötesine gitmeyecektir.

21. yüzyılın başlarında Avrupa Birliği içinde yer alma isteğini durmadan yineleyen Türkiye Cumhuriyeti yetkililerinin ve çeşitli sivil kuruluşların aşırı ısrarlarıyla Avrupa gündeminin ilk sıralarını tuttuğu gibi, 16. yüzyılda görkeminin doruğuna ulaşmış bulunan Osmanlı yayılması da bu kıta devlet ve toplumlarının fazlasıyla dikkatini çekmişti. O yüzyılda, hatta daha önceleri, Avrupa Osmanlı’yı “Türk” olarak karşılamış, değerlendirmişti; içinde bulunduğumuz 21. yüzyılın ilk yıllarında da bu böyle. Bir

bakıma, Avrupa, Osmanlıyla tanıştığı asırlardan itibaren İslami nitelemeleri fazlasıyla kullanmış, yarattığı imgeden yüzyıllarca sapmamış, zamanla ilişkilerindeki değişikliklerin yönlendirdiği yaklaşımlarla “Türk”ün ayrıntıları üstünde durmaya da başlamıştı. Osmanlı’nın İslam dünyasından aktardığı ama “Roma”yı da çağrıştıran İslami kimliği karşısında Avrupa’nın geliştirdiği ve içi “İslam” ve “Doğu” ile dolu “Türk” imgesi için basit anımsatmalardan ibarettir bu bölüm.²

AVRUPA’NIN AİDİYET SORUNU

“İmge”nin ya da kimliğin tanımını yapmak yetkimin dışındadır. “Osmanlı/Türk” imgesinin nerelerden kaynaklandığını görebilmek için öncelikle sadece Avrupa’nın kendini nasıl tanımladığının, hangi “aidiyet”ler içine girip kendine bir kimlik saptadığını belirlemeye çalışan birkaç aşama üstünde çok kısa olarak duracağım. Avrupa’dan, özellikle İtalya’dan –Türkiye’ye bu adla ilk coğrafi tanımını veren bir dünyadan– Avrupa’yı gözlemlemeye çalışan Nilgün Cerrahoğlu’nun oraların basınından yansıttığı bir cümle bizleri çok eskilere götürüyor aslında:

Avrupa’nın kimlik tartışmasını sonuçlandırmadan, Doğu sınırlarımızı kesinleştirmeyelim... Ulusal parlamentolar ve Avrupa Parlamentosu önce “kimlik” meselesini tartışsın. Bu tartışmayla şöyle uzun uzadıya hesaplaşıp bir yüzleşelim.³

Avrupa’nın kendine ve merkezi kriterlerine göre çizmeye çalıştığı sınırlar yüzyıllar öncesini de yansıtıyor, insanı bin yılı aşan bir süreç içinde gezdirebiliyor.⁴

Avrupa kimliğinin 15. yüzyılla birlikte devreye giren ulus-devletler sürecinde oluşmaya başladığını kabullenmek gerekiyorsa da, *Europa* sözcüğünün ilk kez Yunan dünyasının mitosları arasında yer aldığı anımsatılır bizlere. Güya eski Fenike ya da bugünkü Lübnan bölgesinde Sur (Tyre) kentinin kralının kızının adıdır Europa; Zeus’u meftun eder ve böylece mitolojiye geçer. O zaman bugün şunu söyleyebiliriz: Avrupa’nın isim analığını yaptığı bu coğrafi alan, Kıbrıs Adası’nın (şu anda sadece güneyinin)

AB üyeliğine katıldığı 2004 yılında, Türkiye'yi *by-pass* ederek bir mitosla başlayan sınırlarına geri dönüyor. Türkiye'yi Avrupa'dan dışlayan Giscard d'Estaing'in sözleri ne kadar önyargılı; BBC-Hardtalk 14 Kasım 2003 programında Tim Sebastian'ın "Türkiye'yi neden AB'ye almıyorsunuz" sorusu karşısında söyledikleri tam anlamıyla ibret vericiydi: "Türkiye Avrupa'da değil ki; topraklarının %5'i Avrupa'da" (NATO ve Avrupa Konseyi gibi ortaklıklar pek bir şey ifade etmemiş kendisine). Bu sözleri duyunca birden bire Kıbrıs geldi aklıma, haritada daha bir dikkatle baktım bildiğim coğrafyaya, İzmir'den yeniden gördüm Kıbrıs'ın ne denli yakın bulunduğunu Türkiye'ye ve Doğu Akdeniz ülkelerine. Fransa cumhurbaşkanlığı da yapmış olan Giscard d'Estaing böyle bir coğrafi konumu nasıl yorumlar acaba diye kendi kendime sordum. Aslında AB –mitoslarda da olsa– doğduğu yörelere götürdü o yaşlı kıtayı, tabii "Yunan" kültürünün öncülüğünde (Anadolu'nun bu kültürün pınarı olduğu ise galiba unutulmuştu).

Bir gerçek de, tarihsel değişimlerin Avrupa'ya getirdiği yeni yaklaşımlardı: Geçmişte İspanya'ya bile başka gözle bakılmıştı (nitekim Gül Işık, o mükemmel kitabının adını *İspanya: Bir Başka Avrupa* koymuştu). AB'nin İngiltere'yi kapısına dahi yaklaştırmayışını, 1950'li ve 60'lı yıllarda bu ülkeyle müzakerelerini çok iyi anımsıyorum. 2004 yılında da, Hristiyan olmalarına rağmen Almanya ve Fransa gibi başı çeken ülke sözcülerinin yakın bir geçmişe kadar kendi kulüplerinden saymadıkları, geçmişte Sovyetler Birliği etkisinde kalmış bazı orta ve doğu Avrupa ülkeleriyle bütünleştiklerine tanık oluyorum.

Rönesans, reformasyon, denizasırlı yayılma, aydınlanma, laiklik, sanayi devrimi, başka kıtalar ve topluluklarla kurulan ilişkiler sonucunda –şüphesiz Hristiyanlığı sorgulayarak– oluşmuş bir kimliği olduğuna inanılıyor Avrupa'nın, en azından kendini yetkili sayanlar ve seçkinlerce. Ancak her zaman bir coğrafya sorunu olmuştur ve olmaktadır; ırk (etnisite) açısından homojenlik yaşanmamış, ancak ırk önemli bir bileşen sayılmıştır; ulusal dillerin egemenliğinden ötürü bir dil bileşeninden söz edilemez; onca devrim ve evrimlere rağmen ortak öge olarak Hristiyanlık hâlâ güçlü bir yere sahiptir. Bütün bu özelliklerle, nasıl bir ortak yaşam tarzı varsayılabilir sorusu önem kazanıyor burada. Her ne ise, ilginçtir ki, Rönesans'ın

damgasını vurduğu yüzyıllarda yaratılan özkimliğin bir parçası da Osmanlıların (Avrupa terminolojisinde “Türklerin”) anakaranın kalbine doğru yürüyüşleri karşısında oluşmuştu.⁵

Bütün bu bileşenlerin ve ayrımların ayrıntılarını belleğimde tutarak, ünlü tarihçi Eric Hobsbawm’ın Avrupa tarihini sorgularken “Global Köy”ün Avrupa’yı yuttuğunu, tarihçilerin Avrupa’nın tekliğini, dolayısıyla başka kültürlerle karşı üstünlüğünü savunmaktan vazgeçmeleri gerektiğini dile getirdiği bir makalesinden birkaç cümle aktarmak istiyorum:

Her şeyden önce, biz artık eskisi gibi, hatta bir Doğu oyunu olan satrancın istisnasız bütün dünya şampiyonlarının “Batılılar”dan olduğu günlerdeki gibi, en üstün değiliz. İkinci olarak, artık biliyoruz ki, özel olarak hiçbir şey, Avrupa’da kapitalizme, bilim ve teknolojiye devrimlere ve ötesine yol açmış *modus operandi* “Avrupalı” ya da “Batılı” değildir. Üçüncü olarak, yine bilmekteyiz ki, *post hoc, propter hoc* yanlışlıklardan kurtulmalıyız. Japonya Batılı olmayan tek sanayi toplumu iken, tarihçiler Japon tarihinin, Japon gelişiminin benzersizliğini açıklayabilmek için –örneğin Japon feodalizminin– Avrupa’yla benzerlikleri olduğunu söyleyiverdiler. Batılı olmayan başka birçok sanayi ekonomilerinin bulunduğu günümüzde, bu tür açıklamaların yetersizliği göze batmaktadır.⁶

AVRUPA LİTERATÜRÜNDE “TÜRK”

Avrupa’nın kimliğini biçimlendirirken yarattığı “öteki” içindeki “Türk”e gelelim şimdi, yani bu kitapçığın temel konusuna yardımcı olacağını sandığım imgenin oluşum sürecine. Çoğu Avrupa halklarında ve bu arada –Onur Bilge Kula’nın araştırmasına göre– Alman kültüründe “Türk” imgesi Haçlı seferlerinden de önce, kilisenin etkisiyle oluşmuş, Anadolu’da Bizans sınırlarını zorlayan bir güce karşı gösterilen duyarlılıkla ortaya çıkmıştı. Bizans imparatoru Aleksios Komnenos’un Flandre kontu Robert’e yazdığı bir mektupla başlayan sayısız yazışmanın 11. yüzyılın sonları için yarattığı Türk imgesi adeta her şeyin başlangıcıdır. Kula’nın özetlemesine göre: “Türkler dinsiz ve insansal yönden hoşgörüsüz, kaba, hoyrat,

yıkıcı, vicdansız, acımasız, ahlak kurallarını gözetmez, iğrenç eylemleri sonucu en korkunç günahı işlemeye yatkın kişilerdir.”⁷

Ancak, Türkler “gözü pek” olarak da değerlendirilir. *Sarazeni* ya da *Sarrasin* (genelde Arap) olarak algılananlardan ayrı tutulmak da istenmektedir Türkler (Latince *Turci*); kibirlidirler, burunları havadadır.⁸

Almanca’da “Türkiye” teriminin ilk kullanıldığı metin bir şiirdir: Bavyeralı şair, aynı zamanda şövalye Tannhäuser, II. Friedrich’in 1228/29’deki Haçlı Seferi’ne katılmış, bu coğrafyayı “Türkie” olarak adlandırmıştı.⁹ Gerçekten de Hristiyan dünya Haçlı Seferleri sırasında sonradan amansız rakibi olacak “Türkler”le yüz yüze geldi¹⁰ ve böylece Türk ve Türkiye tanımlamaları Avrupa dillerinde yerini aldı.

Türkler, şüphesiz birkaç yüzyıl boyunca İslamiyetle özdeşleştirildi, “Moor”, “Saracen” ve “Tatar” diye tanımlandı. Türk sözcüğü zamanla İslamiyet ile eş anlamlı sayılacak, Osmanlıların ötesinde başka etnik grupları da kapsayacaktı. Türkiye veya Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında, bir Avrupalının Müslüman olması onu “Türk oldu” damgasını yemekten kurtaramayacaktı.” Ku’ran Latince’ye aktarılırken Türk damgası yemişti: *Alcoranum Turcicum*. Bu bakımdan, Rönesans döneminin literatüründe Osmanlıların (Türklerin) tuttuğu yer Arap ve İran dünyasından çok fazla oldu.¹² Sadece 16. yüzyıl Avrupa’sında Osmanlılarla ilgili yayınların ne denli çok olduğunu Carl Göllner üç ciltlik yüklü çalışması *Turcica*’da gösterir.¹³ Stefan Yerasimos’un kapsamlı bir çalışmasından da 14.-16. yüzyıllarda Osmanlı topraklarına 449 gezgin geldiğini öğreniyoruz.¹⁴

1453 yılında Kostantiniyye’nin fethi, Osmanlı imgesinin boyutlarını genişletecek, Avrupalılar (bu terimi daha çok klasik anlamıyla ve merkezi Avrupa için kullanıyorum) Osmanlıları “Türk” kimliğinde hem iyi hem de –fazlasıyla– kötü yönleriyle resmetmeye çalışacaklardır.

Şüphesiz, Osmanlıların Avrupa’ya yönelmeleriyle oluşmaya başlayan Türk imgesi çok yönlüydü. Feodal soyluların tahakkümü, papaların ihtiraslı tutumları ve çeşitli mezhep ayrılıklarının getirdiği gerginlik Avrupa’nın bu yeni yayılan devletine/imparatorluğuna karşı korku ve intikam kadar takdir duygularını da içeriyordu. Edebiyat tarihçisi Kaya Bilgegil incelemesinde bu takdiri biraz abartarak, imgenin olumsuz yanlarını ise

küçültmeye çalışarak yansıtır.¹⁵ Zamanla, bu algılama biçimi kendi kendisini üretmeye başlamıştır.¹⁶

Asya, özellikle batı Asya tarihiyle uğraşmış ve bunu Avrupa yayılmasıyla iyi ilişkilendirmiş İngiliz tarihçilerinden M.E. Yapp “Türk Aynasındaki Avrupa” makalesinde Avrupa’da yaratılan Türk imgesine de yer verir:

15. ve 18. yüzyıllar arasında Avrupalılar Türk’ün sadece bir değil iki imgesini yaratmışlardır: biri kötü, diğeri iyi. Çok yaygın ve popüler olan kötü imgesi, en belirgin biçimde, Osmanlı İmparatorluğu’nda esir düşmüş Macar hacı Bartholomew Georgiewitz’in eserinde ortaya konmuştur. *De Turcorum moribus epitome*’si (1553) Türkleri vahşi, ayartıcı ve kana susamış kâfir olarak tasvir etmiştir... Hristiyan çocukların devşirme yöntemiyle (Hristiyan çocukların devlet hizmeti için toplanması) ağlayan ebeveynlerin elinden koparıp alınmasının yürek-parçalayıcı görüntüsü, Avrupalı gözünde kalıcı bir imge yaratmıştır. Olumlu imge ise, Osmanlı İmparatorluğu’nu yakından tanıyanlar arasında yaygındı ve ilk olarak Teodoro Spandugino’nun *La genealogie du grand turc* (1520) adlı eserinde yansıtılmıştı; ancak imparatorluk elçisi Ogier Ghislain de Busbecq devşirme’yi devlet hizmeti sınavındaki başarıyla eşdeğer sayıp kitabı *Turcicae legationes epistolae quatuor*’da (1589) anılara yerleştirmiştir.¹⁷

Yapp’ın dile getirdiği bu son iki yazarın Osmanlılarda doğuştan bir aristokrat sınıfının bulunmamasını olumlu görmesi, başka tanıklar ve düşünürlerce de tekrarlanmış, ama olumsuzluğun yükünü pek hafifletmemiştir. Aristokrasinin, özel mülkiyet ve girişimin olmaması Osmanlı devletinin bir eksikliği olarak değerlendirilmiş, bu yüzden de despotik rejimin önlenemediği, sanat ve bilimin filizlenemediği düşünülmüştü. Niccolò Machiavelli, Jean Bodin ve Francis Bacon gibiler böyle değerlendiriyordu. 18. yüzyılda Voltaire ise kesin suçlamaları bir yana bırakmış görünmekteydi: Ona göre Osmanlı yönetimi söylenildiği kadar despot değildi ve benzerleri Avrupa ülkelerinde de vardı; ancak Avrupa, özellikle

batı Avrupa, gelişiminin ayrıntılarında Osmanlı'dan farklıydı; iklim, yönetim ve din farklıydı, en büyük fark da kadınlara karşı davranıştaydı.⁸

İTALYA'DA "TÜRK"

Avrupa'da Osmanlıları (İslam'la eş sayılsa bile) "Türk" damgasıyla imgeleştiren merkezlerin başında İtalya yarımadası gelir; Latince ise, yaygınlığı dolayısıyla, bu imgeyi başka ülkelere taşıymıştı. *Cosie de' Turchi*, Türklere ilişkin sorunlarda kullanılan jargon olmuştu. Bizans, Selçuklu devleti ve Anadolu beylikleri ile diğer Avrupa ülkeleri arasında bilgi-geçiş merkeziydi İtalya'daki devletler. Daha 1260 yılında Kostantiniyye ve Anadolu'dan geçen Marco Polo ünlü seyahatnamesinde "Turkomannia"dan bahsediyor, orada yaşayanları şöyle tasvir ediyordu:

Türkmen ilinde üç çeşit insan yaşar. Biri Türkmenlerdir ki bunlar Muhammed'e taparlar; basit insanlardır ve kaba dilleri vardır. Dağlarda ve vadilerde yaşarlar ve hayvancılıkla geçinirler; çok kıymetli atları ve büyük katırları vardır. Ötekiler şehirlerde ve kalelerde yaşayıp ticaret ve sanatla uğraşan Ermeni ve Rumlardır...⁹

Şerafettin Turan, Selçuklular'dan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarına kadar ısrarla "*Türk* ve *Türkiye* adlarını bilinçle kullananlar Batılılar olup aralarında da İtalyanlar önemli bir yer tutmaktadır" diyor, *Türkiye-İtalya İlişkileri* kitabında; Arapça'da ve Türkçe'de geçen ve çoğunlukla İslam dünyasında kabul gören *Rum*, *Rumiye* ve *Romania* gibi tanımların karşısında kullanılan *Turchia* teriminin doğruluğuna parmak basıyor; bunu da İtalya yarımadasındaki devletlerin ve toplumların 11.-15. yüzyıllarda Anadolu ile ilişkilerini inceleyen kaynak ve çalışmalarından derleyip sunuyor:

Bugünkü bilgilerimize göre *Turchia* adı ilk kez 11. yüzyılda Bizans tarihçisi Skilitzes tarafından Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na ait yerleri belirtmek için kullanılmıştı. Küçük Asya'da hüküm süren Türkler yani Anadolu Selçukluları toprakları için de gene 11. yüzyıl

sonlarında Haçlı Seferi'ne ait kroniklerde *Turquia* adına rastlanılmaktadır. Gerçekten de Guillaume de Tyr, Anadolu'dan geçip Kudüs'e ulaşmak isterken 1087'de Tarsus çayında boğulan Kutsal Roma-Germen İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın öncülüğündeki Üçüncü Haçlı Seferi'ni anlatırken "Türkler'in egemenlikleri altındaki" bu ülkeyi *Turquia* diye adlandırmaktadır.²⁰

Gerçi, Turan'ın da saptadığı üzere, *Turquia* veya *Turchia* tanımlamalarının nasıl bir coğrafi bölge çizdikleri belli değildir; ancak bu terimlerin "Türkler'in oturdukları yerler" anlamında kullanıldıkları muhakkaktır.²¹ Burada önemle vurgulanması gereken ülke, Doğu Akdeniz ile Orta Avrupa devlet ve toplumları arasında adeta bir iletişim merkezi konumunda bulunan ve zengin arşivinde pek çok kaydı barındıran Venedik Cumhuriyeti'dir. Konstantiniyye'nin fethinden itibaren sürekli gönderdiği elçilerin ve çeşitli bölgelere yerleştirdiği konsolosların hazırladıkları raporlar (*relazione*), "Türk" ve "Türkiye" bağlamında –ticari ilişkiler ağırlıklı olmalarına karşın– zengin ayrıntılar içerir.

Tarihin tanıklığını 15. yüzyıldan 16. yüzyıla taşımış, Osmanlıları yakından tanımış ve Türkoloji çalışmalarında liderlik yapmış olan Giovanni Maria Angiolello Fatih Sultan Mehmed'den "Büyük Türk" diye söz eder (*Gran Turco*), Osmanlı tarihi de "Türk Tarihi" (*Historia Turchesca*) başlığı altında yazılmıştır. 16. yüzyıl yazarlarından Teodoro Spandugino bir Bizanslı mültecidir ve Osmanlılar hakkındaki Avrupa'da çok kullanılacak eserinde "Türk milleti" terimini kullanmıştır. Seyyah Luigi Bassano'nun "Türklerin yaşamı" (*Vita de' Turchi*), Francesco Sansovino'nun da "Türk Yıllıkları" (...*Annali Turcheschi*...) başlıklı kitapları vardır.²² 1532 yılında Osmanlı ordusunun Macar topraklarına yaptığı sefer sırasında Viyana'da bulunan Paolo Giovio, Sultan Süleyman'ın (Avusturya Kralı Ferdinand'a Estergon'dan gönderdiği mektubu görmüş, içindeki bir kaydı daha sonra yazdığı tarih (*Istorie*) kitabına aktarmış ve *Commentario*'sunda da Osmanlı sultanının "Konstantin'in yasal halefi olduğundan Roma İmparatorluğu ve bütün Batı'nın kendi hakkı olduğunu sık sık söylediğini güvenilir kişilerden duyduğunu" belirtmişti.²³

Osmanlı ile tanışma yüzyıllarında “Türkler”i Hıristiyanlığın karşısında bir “öteki” olarak ve barbar niteliklerinin ağır bastığı çerçeve içinde algılamış olan Avrupa için ilk istasyon görevi yapan İtalya yarımadası, 17. yüzyıl ve sonrasında da, yine aynı kıtada etkilerini gösterecek daha ılımlı ve meraklı algılayış tavrını geliştirdi, oryantalizmin gerçek temellerini attı.²⁴

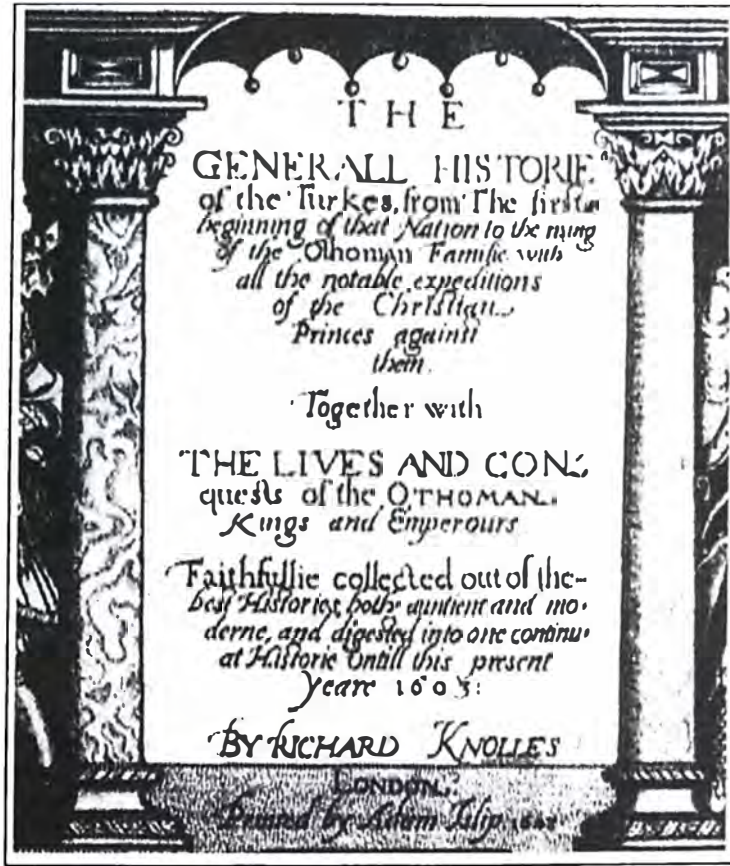
FRANSA’DA “TÜRK”

Fransa’da da imge oluşum süreci pek farklı değildi. Matbaanın kullanılmaya başlandığı döneme kadar Müslümanlarla, dolayısıyla da Türklerle ilgili pahalı el yazmaları vardı, kimi seyyahların yansıttıkları imge kilisenin belirlemeye çalıştığı imgeyle örtüşüyordu. “İnançsız,” “barbar,” “lanetlenmiş” gibi sıfatları kapsıyordu bu imge. 16. yüzyılda Osmanlıların bir dünya gücü olarak ortaya çıkmasıyla, Fransız kamuoyunda Türk, “İslam” ile “Doğu” bütünlüğü içinde bir simge olarak belirmeye başlamıştı. Özellikle gezginlerin notlarında Türklerin –bilhasa askeri yapılanmada– iyi meziyetleri vurgulanıyordu şüphesiz; İslam ne denli başat sayılırsa sayılsın ordu “Türk” damgalı (*armées turquesques*) idi. Montaigne’in *Denemeler* kitabında; “Muhammedi”lerin tarihi de “Türk İmparatorluğu”nun (*l’Empire du Turc*) tarihiydi.²⁵ Ancak Türklerin sayısız “kötülükleri” de her an duyuruluyordu. Bunun ilk örneklerini iki gezgini kıyaslayarak veren Rouillard’a göre böyle bir zıtlığı Türkleri (*Turcz*) 1433 yılında ziyaret etmiş olan ve nispeten nesnel değerlendirmelerde bulunan Bertrandon de la Broquière ile ondan yarım yüzyıl sonra kutsal topraklara hacca giden Nicole le Huen arasındaki mukayese yansıtmaktaydı.²⁶

Özetle belirtmem gerekirse, Fransa’da “Türk” ve “Türkiye” (*la terre de Turquie*) ortaçağ yazarlarının zihinlerindeki imgelere ve coğrafya kavramlarına girmişti.²⁷ İster zengin gezi edebiyatı içinde olsun ister başka edebi türler içinde gezinsin, 16. ve 17. yüzyıllar içinde “Türk” sözcüğü Osmanlı’yı ve onun kapsadığı coğrafyanın dışına da taşabilen “Doğu”yu anlatmak için kullanılmış, politik gelişmelerin de yönlendirdiği bu imge daha sonraki yüzyıllara miras kalmıştı.

Türk [Osmanlı] Tarihi kitabını 16. yüzyılın sonlarında hazırlayan ve eseri ilk defa 1603'te yayınlanan İngiliz tarihçi Richard Knolles'a göre, Türkler Hristiyanlar için "yeryüzünün en dehşet verici" insanlarıydılar; ama bir o kadar da, hayran kaldığı görkemli imparatorluğun sahibiydiler. Hristiyanlığın amansız düşmanı olan Türkler barbar, acımasız ve haindi; inandıkları din sahte, hükümdarları despottu. Bu tür nitelermeler Batı edebiyatının olağan görüntülerinde de vardı şüphesiz. Ancak Knolles'ın eseri, özellikle İngiliz edebiyatında etkili olacak birçok yazar için kaynak oluşturmuş, imge yaygınlaştırılmıştı. Knolles, Osmanlı İmparatorluğu'nun varoluş nedenlerini sıralarken övgüden de geri kalmamıştı: Hararetli ve sonsuz bir egemenlik arzusu, birliktelik ve uyum duygusu, askeri disiplin, iyiyi ödüllendirme, saldırganı cezalandırma vb.²⁸ 15-17. yüzyıllar İngiltere'sinde savaş haberleri veren kitapçıklar, Osmanlı tarihiyle ilgili yazılar, gezginlerin izlenimleri ve tiyatro oyunları o yüzyıllara "Türk" imgesi bırakan kanıtlar olarak değerlendirilebilir; üstelik bunların sayısı çoktur. İngiltere'de 1622'ye kadar yayınlanmış haber kitapçıklarının konularını –Fransızlar ve Hollandalılar dışında– çoğunlukla "Türkler" oluşturmuştu.²⁹ Burada hemen hatırlamakta yarar var ki, Knolles, özellikle Balkan ülkelerinde Osmanlılarla gelen değişimi göz önünde bulundurarak "Bizim Türk dediklerimiz ... Müslüman kimlikle çağrılmak istiyor" şeklinde açıklama gereğini duymuş ve "Türk olarak çağrılmayı sitemle karşıladıklarını, onur kırıcı bulduklarını" söylemişti. Knolles'a göre, Osmanlı yönetiminde elinde yetki bulunduran hiçbir Türk asıllı kişi yoktu; Türkler Anadolu'da kümelenmişlerdi.³⁰ Avrupa topraklarına ve sınır boylarına kozmopolit bir boyut getirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu niteliğine rağmen "Türk" olarak nitelendirildiği, belki daha doğru bir ifadeyle Osmanlıların "Türk" imgesiyle yansıtıldığı açıktır ve 12. yüzyıldan beri gelişen –Türk ile İslam'ı anlamdaş hale getiren– bir geleneğin devamıdır.

Samuel C. Chew'ün klasik diyebileceğimiz bir çalışmasında belirttiği imgeler, en az Knolles'da yansıyanlar kadar olumsuz görünüyor: Türklere karşı ön yargılar arasında onların şeytani yaratıklar oldukları, cehennemden geldikleri ve oraya dönecekleri yolunda açıklamalar var.³¹

Resim 4. Knolles'in *Genel Türk Tarihi*'nin başlık sayfası. Londra'da ilk kez 1603'te yayınlanan ve daha sonra çeşitli baskıları yapılan bu eser Avrupa'da, özellikle de İngiltere'de Osmanlı'yı Türk olarak tanımlayan, edebiyat dünyasını da bir hayli etkileyen kitaplardan biriydi.

İngiltere'de 16. yüzyıldan 17. yüzyıla devreden Türk imgesini gezginlerin eserlerinden yararlanıp çok yakın bir tarihte kaleme aldığı bir antolojide işlemeye çalışan Kenneth Parker ise, o dönemlerde sahneye konan oyunlarda "İngilizlik" karşısında ortaya konan "Başkalık" için yaratılan imge farklılıklarına dikkat çekmeye çalışır. Ada halkının duyduğu korku müthiş olmuştur, Türk korkunçtur; ancak Osmanlının zenginliği ve gücü karşısında da büyülenmişlerdir bir bakıma. *Kitab-ı Mukaddes*'e ve klasik bilgilere dayanan olumsuz "Müthiş (terrible) Türk" imgesinin yanı sıra (aşağı yukarı 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren) Osmanlı ülkelerindeki kültür zenginliklerini işleyebilenler de ortaya çıkmaya başlar.¹²

Bu eserlerin dışında, Shakespeare'de de "Müthiş Türk" imgesi yer almıştır. Günümüzde dünyanın hemen her yerinde okutulan, sahnelenen ve beyaz perdeye yansıtılan böyle ünlü bir yazarın dışardan baktığı "Türk-

ler”e karşı işlediği “başkalık” edebiyatı tarihin içine yerleşmiştir. Günseli İşçi, örnek çalışmasında özellikle *Othello*’dan seçtikleriyle “olumsuz klişeleşme” örnekleri veriyor: “uğursuz ve sarıklı Türk”, “iftiracı Türk”, “sünnetli köpek”; ya da *Venedik Taciri*’nde “İnatçı Türkler.” İşçi, bu değerlendirmeleriyle, tarihçiliğin ve tarih eğitiminin bir süredir irdelemeye çalıştığı “benden aşağı” olan “başkası” paradigmasının arkaplanını yakalamaya çalışıyor ve 17. yüzyılın başından itibaren özellikle İngiltere’de yeşeren imgeyi dile getiriyor.³³

Farklı bir örnek verelim: Başlangıçta Haçlı seferleri ve Osmanlı ilerlemesi karşısında “korkunç Türk” olarak beliren Avrupa’daki ortak imge, ilginçtir ki, Hollanda’da 16. yüzyılın ikinci yarısında bağımsızlık mücadelelerinde ortak rakip İspanyollara karşı birlikteliğin getirdiği bir tavra dönüşmüş ve “Katoliklerdense Türkler” sloganı ortaya çıkmıştı.³⁴ “Türk”e ortak çıkmak, ondan tarafa görünme, hatta Hristiyanlık kültüründe onu takdir etme gibi duygular ve yaklaşımları bulmak hiç de zor değildir.

BİR EK

Bu bölümün başında değindiğim ve son yıllarda Avrupa’da Türkiye’ye ilişkin olarak takınılan tavır ile yine Avrupa’da 15.-17. yüzyıllarda yer eden imge arasına bir değerlendirme sokmak istiyorum. Böylece, 19. yüzyıldan gelen bir Türk imajının ileri geri hareketlendirilmesiyle tarihsel perspektifin yakalanabileceğini düşünüyorum. Tarihçi Kemal Beydilli’nin 1987 yılında yazdığı bir makaleyle, şu an Avrupa’daki “Türk” imgesine gönderme yaparak bir bağlantı kurulabileceğini ve 2000’li yılların başlangıcında Avrupa Birliği kapısının öte yanındakilerin durdukları yeri aydınlatılabileceğini düşünüyorum. 1890’lı yıllarda, II. Wilhelm Almanya’sında, Osmanlı yanlılığı ve karşıtlığının yoğun işlendiği bir dönemde, Hans Barth’ın *Türk, Savun Kendini* başlıklı Türkleri savunan kitaptan pasajlar da yansıtan Beydilli’nin yorumu ve sonuç cümleleri şöyle:

Görüldüğü gibi, “Türk dostu” Barth’ın 1897/98 yıllarında bu kitabıyla yarattığı fırtına, başını özellikle Lepsius ve benzerlerinin çektiği “Türk düşmanı” çevrelerin tam bir karşı kutbunu oluşturmuş

ve 90'lı yıllarda kamuoyunu uzun ve hararetli tartışmalarıyla işgal ederek, Türkler üzerine uzun uzun düşünülmesine ve konuşulmasına yol açmış, tarihin ve Hristiyanlık dünyasının derinliklerinden gelen “Türk imajı”nın tekrar gündeme getirilip tartışılmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur.³⁵

Halil İnalıcık'ın daha yakın bir tarihte yazdığı bir makale ise taşları daha bir yerli yerine oturtmuşa benziyor. İnalıcık, Balkan ve Arap topraklarına egemen oldukları sırada Osmanlıların bu topraklarda yaşayanların geri kalmışlığına neden olduğu iddiaları karşısında “Türk” ve “Türkiye” tanımlarını dile getiriyor ve “Türk imparatorluğu” deyimine itiraz ediyor:

Bu terimin kendisi tarihsel gerçeği saptırıyor. Osmanlı İmparatorluğu bir “Türk imparatorluğu” değildi. O çok-dilli, çok-dinli ve çok-kültürlü bir politik sistemdi ve tarih boyunca varolmuş diğer imparatorluklarla kıyaslanmalıdır. Avrupalıların ısrarla Osmanlı İmparatorluğu’nu Türkiye, ve Osmanlıları da Türk olarak tanımlamaları Avrupalıların düşünce kalıbını yansıtmaktadır; ancak bu saygıdeğer kullanım biçimi, Osmanlı gerçeğini ciddi olarak çarpıtan zorlayıcı bir zihni yapıya yol açmaktadır.³⁶

“Daha da kötüsü” diyor Cemal Kafadar, “Osmanlı geleneğinin etnik hale getirilip sürdürülmesidir; bu da Osmanlı tarihinin emperyal niteliğini maskeleymektedir”.³⁷

Bir sonraki bölümde, Avrupa’da Osmanlıları tanımlayan “Türk”ün dışında “Rûmi”yi tarih literatürüne sokan Portekiz değerlendirmelerinden söz edeceğim, sanırım gerek İnalıcık gerekse Kafadar’ın endişelerine yanıt verebilecek görece bir genişliği dile getirebileceğim.

PORTEKİZ TARİH VE TARİHÇİLİĞİNDE OSMANLI İMGESİ: RUME (RÛMÎ) VE TURCO (TÛRK)*

Portekiz dilinin çok önemli addedilen etimolojik sözlüğünü yazmış olan José Pedro Machado, “Rûmi”yi (Rume) şöyle tanımlar: “Türkler, o imparatorluğun [yani Bizans’ın] doğu eyaletlerini işgal ettiklerinde *Rume* ve *Rumi* adları onlara geçti; böylece eski bir Hıristiyan terimi, onların en korkunç düşmanları için bir imge oldu. Bu durum, Doğu’daki olaylara ilişkin bilgiler veren Portekizli müverrihlerimizin Türk’ü (*Turco*) ifade eden *Rume* sözcüğünü neden kullandıklarını açıklar.”¹

Machado’nun bu açıklaması oldukça yerinde görünüyor; ancak *Rume* ve *Rumi*’yi sadece Türk olarak açıklaması, bu kelimelerin taşıdığını sandığım daha geniş çerçeveyi kısıtlıyor. Öte yandan, João de Sousa’nın hazırlamış olduğu *Vestigios da Lingua Arabica em Portugal* ve António de Moraes Silva’nın editörlüğünü yaptığı *Novo Dicionário Compacto da Lingua Portuguesa* gibi sözlükler bu tanımlara tatmin edici bir yanıt getirmediği gibi pek önem de atfetmiyorlar. Belki de en şaşılacak olanı, bir süre önce hazırlanan ve Portekiz’in denizaşırı imparatorluğunu içeren ansiklopedik sözlük *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*’te² *Rume* maddesinin olmamasıdır. Gerçi “Türkler” (*Turcos*) maddesi vardır; ama *Rume* hiç işlenmemiştir. Bu arada, Sebastião Rodolfo Dalgado’nun daha yetkin, Asya kökenli terimleri içeren *Glossário Luso-Asiático*³ başlıklı çalışması, *Rume*’yi “genelde Türk” olarak açıklarken daha çok seçenek sunuyor ve *Rume*’nin coğrafyasına Anadolu ve Yunanistan’ı dahil ederek alanı genişletiyor.

Portekiz’in modern tarihçileri, Osmanlılar için kullanılan *Rumes* tanımının andığım bu sözlüklerde yer almış biçimlerini, ne yazık ki, pek geliştiremediler. Onlar da, tıpkı Türkiye’deki tarihçilerin başka ülke ve top-

* Bu bölüm *Toplumsal Tarih* dergisinde (107, Kasım 2002, s. 32-37) yayınlanan makalemin bazı değişiklikler ve eklemeler yaptığı biçimdir –S.Ö.

lumlarla ilişkin çalışmalara pek rağbet etmedikleri gibi, Portekiz tarihinin dışında kalan konulara –özellikle imparatorluklarının sınırları içine soktukları ülkelerin dışında kalan toplumlara– yeterince yer veren bölüm ve enstitüleri oluşturamadıklarından, “öteki” addedilen konuları işleyemediler, uzaktaki insanları iyi tanıyamadılar. Portekiz İmparatorluğu’nun uzandığı başka ülkelerle, başka kültürlerle, özellikle de güney ve doğu Asya gibi uzak diyarlarla ilgilenen Luís Filipe Thomaz’ın çeşitli vesilelerle ve yazılarla yansıttıkları, Portekiz’in günümüzdeki durumunu iyi belirler. Thomaz sınırlılıkları iyi saptar, yine de umutludur: Yeni kuşak tarihçiler Portekiz’in zengin tarihsel malzemesini kullanırken “öteki” kültürlerin kaynaklarına çok daha fazla eğileceklerdir.⁴ Thomaz Osmanlı’yı “Türk”, *Otomano* ve *Rume* tanımlarıyla devreye sokmaktadır; “Osmanlı İmparatorluğu” (*Império Otomano*) da hanedan ağırlıklı bir ad olarak devletin kimliğini yansıtır.⁵

Portekiz’de *Rumes*’in böyle yetersiz açıklanması, Asya topraklarında ve denizlerinde kurduğu deniz ötesi imparatorluğu üstüne araştırmalar yapan, Hint Okyanusu ile doğu Akdeniz arasındaki ticaret yollarını inceleyen değerli Portekiz tarihçilerini yok saydıramaz. Bunlardan kimileri, çalışmalarında doyurucu açıklamalardan uzak bulunsalar bile, *Rumes* terimini kullanmışlardır. Örneğin, 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran Vitorino Magalhães Godinho, 15. ve 16. yüzyıllardaki Portekiz yayılması ve dünya ekonomisine ilişkin büyük eserinde, Portekizlilerin Kızıldeniz giriş-çıkışını denetim altında tutma girişimlerine karşı tepki gösteren Memlûklere –sanırım Memlûk devleti hizmetinde çalışan Osmanlılar hakkındaki terminoloji dolayısıyla ve yanlışlıkla– *Rumes* derken⁶ Osmanlıları da çoğunlukla *Otomanos* ya da *Turcos*, Osmanlı sultanını da *Turco* sözcükleriyle tanımlamaktadır.⁷ Godinho için Osmanlı İmparatorluğu genelde bir Türk imparatorluğudur ve bu imge Portekiz kroniklerinin etkilerinden ziyade, Avrupa’da –özellikle kendisinin çok kullandığı İtalyan kaynaklarında– 12. yüzyıldan itibaren görünmeye başlayan “Türk” imgesinin 16. yüzyıldaki yansımalarına dayanan tarihçiliğinin bir tezahürüdür.

İslam-Arap dünyası tarihine çok daha fazla aşina olan Portekizli tarihçi António Dias Farinha’nın 16. yüzyıl Portekiz kroniklerinde *Rumes*’in okuru yanıltabilecek kullanımına dikkat çekme gereği duydu-

esim 5. Portekiz imgesiyle Rûmiler (16. yüzyıl). "Kızıldeniz ve Basra'daki Rûmiler" (*Rumes que habitam o estreito de Meca e de Baçora*).

iblioteca Casanatense de Roma, reproduksiyon: Imprensa Nacional, Casa de Moeda, Lizbon, 1985.

unu ve tanımın anlaşılmasına yardımcı olduğunu görmekteyiz. Onun özellikle vurgulamak istediği husus, Memlûkler ile kuzey Arabistan topraklarında egemen olan ve kroniklerde *Rumes* diye geçen Türkler arasındaki farkın gözden kaçırılmış olmasıdır.⁸ Farinha, haklı olarak, Osmanlı topraklarının önce Doğu Roma'nın, sonra da Osmanlıların başkenti olmuş İstanbul (Konstantiniyye) merkezli ve onun yörüngesinde bulunan, ancak onun tam çizilemeyen coğrafi bölgeler olduğunu dile getirir.

Farinha, bu arada, Tomé Pires'in Hint Okyanusu dünyasının 16. yüzyıl ilk yarısına ilişkin tanınmış eseri *A Suma Oriental*'i yayına hazırlayan Armando Cortesão'nun eklediği bir nota değinirken, Pires'in de *Rumes*'i yeterince açıklayamadığını belirtir.⁹ Gerçekten de, Cortesão notuyla söz konusu terimi açıklamaya çalışırken bize açık ipuçları verilmediğini

Resim 6. Portekiz imgesiyle Türkmenler (16. yüzyıl). "Turquimões". İran'da Şah İsmail yönetimi altında yaşadıkları, çok cesur ve usta okçu oldukları belirtilir.

Biblioteca Casanatense de Roma, reproduksiyon: Imprensa Nacional, Casa de Moeda, Lizbon, 1985.

anılan terimin Konstantiniyye'nin fethinden sonra Osmanlılar için Araplar ve diğer Doğu halkları tarafından kullanılmış olduğunu söyler.¹⁰

Öte yandan, Portekiz Yahudileri hakkındaki bir makalesinde aynı konuya değinen Portekizli tarihçi José Alberto Rodrigues da Silva Tavim şu açıklamayı yapar:

Rumes, *Rûmi*'nin çoğuludur ve sözcük anlamıyla Romalılar demektir. Bu, başlangıçta Müslümanların Hristiyanlar için kullandığı bir tanımdı; ancak daha sonra Batı Hristiyanlarını yani *Frengi*'leri (Frank) de böylece adlandırdılar; Grekler ve Bizanslılar için *Rûmi*'yi kullandılar. Daha sonra da, Rumes tanımı Portekizce'de, çocukken ülkelerinden alınıp Osmanlı *devşirme* sisteminde eğitilen ve Yuna-

nistan ve Balkanlar gibi yerlerden gelip Bâb-ı Âlî’de hizmet eden kişiler için kullanıldı.”

Tavim, haklı olarak, Dalgado’nun benzerleri arasında en iyisi sayılabilecek *Glossário*’sunu referans olarak göstermektedir; fakat makalesine konu olan dönem için *Rumes*’in kapsayabileceği anlamı/anlamları dikkate almaz. Aslında, Portekizlilerin *Rumes* ile söylemek istedikleri arasında, “Bâb-ı Âlî’de hizmet edenler” dışında kalan coğrafya ve nüfus da vardı.

16. YÜZYIL PORTEKİZ KAYNAKLARINDA RUMES VE TURCOS

Batı Akdeniz ve Osmanlılara ilişkin haberler ve olayların Portekiz’deki ilk yansımaları Papa’ya ait bildiriler yoluyla olmuştu. Papa Calixtus, Konstantiniyye’nin 1453’te düşmesinden sonra çıkardığı tebliğlerde, Hristiyanları Osmanlıların (Türk/Müslüman) ilerlemesine karşı birleşmeye çağırdığında “Türk” tanımı, Portekizlilerin tarih literatürüne yerleşmeye başlamıştı. Her ne kadar Kral V. Alfonso bu çağrıyı olumlu bulmuşsa da, Papa’nın isteği yerine getirilememişti.¹² Gerçek anlamda Osmanlı-Portekiz karşılaşması ve yakından tanışması Akdeniz’de değil, her iki imparatorluğun yönetim merkezlerinden çok uzak yerlerde, Kızıldeniz’de, Basra Körfezi’nde, Hint Okyanusu’nda gerçekleşecekti; ve bu bölgelerde egemenlik mücadelesi, ara sıra kurulan diplomatik ilişkiler dahil donanmaların karşılaşması ve denizlere açık stratejik noktalara ücretli asker konuşlandırılmasıyla verilecekti.

Hint Okyanusu’nda ve çevresinde 16. yüzyıl boyunca sürecektir olan Osmanlı-Portekiz çekişmesi ve ilişkileri, baharat yolları üstündeki rekabet, dolaylı yollardan başlamıştı. Vasco da Gama’nın 1498 yılında Hindistan’a varışından önce uğradığı Mozambik’te karşılaştığı yerli yöneticiler ve sultan, gelenleri Türk veya Müslüman sanmış, geldikleri yerin “Türkiye” olup olmadığını sormuş, ok ve yayları ile din kitaplarını göstermelerini istemişlerdi.¹³ Portekiz’in Asya’da yayılmasını yazan 16. yüzyıl tarihçisi Lopes de Castanheda bu karşılaşmayı şöyle anlatıyordu: “Bizi gördüklerinde, Kızıldeniz Müslümanları aracılığıyla Türkiye’den (*Turquia*’dan) ulaşan bir haber yüzünden Türk (*Turcos*) sanmışlardı.”¹⁴

Osmanlılar 1517 yılında Mısır'ı egemenlik alanlarına kattıklarında, Portekizlilerle yüz yüze geldiler ve onların resmi yazıları ile gezi edebiyatlarında sık sık yer almaya başladılar. Bu tarihten de önce, Asya'daki Portekiz İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu sayılan Afonso de Albuquerque'in Hint Okyanusu'na korku saldığı yılları aydınlatan epeyce yazılı belge oluşmuştu Portekiz arşivlerinde ve bu belgelerde de "Rûmi" imgesini görebiliyoruz. Albuquerque'in yazı ve mesajlarından oluşan *Cartas* ve *Commentários* başlıklı eserlerinde de *Rumes* yer almıştı (ancak, bu ünlü genel valinin Memlûk döneminde kullandığı *Rumes* ile kimleri kastetmek istediği sorunludur ve dikkat gerektirmektedir).

1510 yılında Albuquerque, Lizbon'daki kralına gönderdiği bilgide, Portekizlilerin halen Diu'da bulunan *Rumes*'in peşine düşmek üzere bir donanma hazırlattığını duyurmuştu.¹⁵ Portekiz valisi, Hindistan'a Memlûklar zamanında ulaşmış, çoğunlukla Osmanlı ülkelerinden giden "Rûmiler" in savaş taktiklerinde ve ateşli silahları kullanmadaki becerilerini fark etmişti. Aynı yıl kralına gönderdiği başka bir mektupta da şöyle diyordu: "Ekselanslarına Goa Rûmilerine ait Rûmi silah örnekleri gönderiyorum."¹⁶ Birkaç yıl sonra, güneydoğu Asya'da Malakka'daki olaylara değinirken yine *Rumes*'ten söz etme gereği duymuştu:

Sultan savunma için hazırlanıyordu; Türkler, Güceratlılar, Rumiler ve Horasanlılar [sultan bizimle] hiçbir anlaşma yapmasın ve halkımızın karada yerleşmesine engel olsun diye ona öğüt verenlerin başında geliyorlardı.¹⁷

Albuquerque, aralarında Türk/Türkmenlerin bulunduğu başka grupların varlığına değinirken, Rûmilerin becerilerinden besbelli ki ürküyordu; onların Hindistan sahillerine yaklaşmalarını ve bir gram dahi olsa baharat satın almalarını önleyecek tedbirleri almada kararlı görünüyordu.¹⁸

Bu arada, yukarıda değindiğim bir hususu bir kez daha anımsatmakta yarar olabilir: Hindistan'daki devletlerin hizmetinde olan ve ateşli silahları kullanıp öğreten birçok yabancı asker vardı. Gerek Portekizce gerekse yerli kaynaklardan yararlanabilen nadir araştırmacılardan olan Fransız tarihçi Jean

Aubin, Portekizce belgelerde adı geçen yabancı/ücretli askerlerle ilgili bilgi verirken aralarında Akkoyunlu, Karakoyunlu, Kızılbaş ve İran Türkmenleri de olan “Türk” kökenli halklardan (*a gente branca*) söz etmektedir.¹⁹ Albuquerque’in bir tehdit olarak gördüğü ve ateşli silahlardaki maharetleri yüzünden aranan kimselerin (özellikle *Rûmî*’lerin), Memlûk ve bilhassa Osmanlı ülkelerinden gelen kişiler olması çok güçlü bir olasılıktır.²⁰

Rumes sözcüğünün erken dönemlerde kullanılışına ilişkin bilgi veren diğer bir araştırmacı da Fransız tarihçi Geneviève Bouchon’dur. Ona göre, ister Türk kökenli isterse Türkleştirilmiş olsun, Hindistan’da ki Malabar İslami topluluklarına Mısır’dan gelenlere *Rumes* deniyordu.²¹ Jean-Louis Bacqué-Grammont ile Anne Kroell’un birlikte yayınladıkları, 1517 yılında Cidde’ye yapılan bir Portekiz deniz seferi hakkındaki Portekizce belgelerde *Rumes* denen topçular, kalafatçılar ve dülgerler vardır, ancak kökenleri hususunda bilgi verilmemektedir.²²

1520’de, Portekizli papaz Francisco Alvares bir elçi heyetiyle birlikte Habeşistan’a gitmiş, yolculuk anılarını yazmıştı; sonradan basılan bu eserinde, Kızıldeniz sahillerindeki Arkiko ve Massava gibi kentlerden geçerken bazı “Türkler veya Rûmiler”in oralara ulaştığından söz eder.²³ Arkiko halkından bahsederken çeşitli kökenden ve dinden olanları, bu arada “Müslümanlar, Türkler, Rûmiler ve Hristiyanlar”ı sıralar. Alvares burada Türk ve Rûmî’yi aynı kategoriye sokmaz,²⁴ oysa daha önceki “Türk veya Rûmî” ifadesi birbiriyle eşdeğer izlenimi verir. Her ne idiye, 1517’den sonraki izlenimlerde geçen kişiler ya da tanımlar, Osmanlı İmparatorluğu ile bütünleştirilerek değerlendirilmelidir: “Rûmî” imgesi İstanbul merkezli bir coğrafyaya aitti; Portekiz tarih literatüründe geçen bu terimi “Osmanlı” yerine algılamak gerekmektedir. Burada dikkati çeken husus Rûmî ve Türk’ün ayrı konumlara oturtulmuş olmasıdır.²⁵

Burada bir an araya girip bir Yemen kaynağına ve orada geçen tanımlar üstüne yapılan yorumlara yer vermek istiyorum: Yemen ve çevresine ilişkin bir eser olan *Tarih eş-Şihri*, Kızıldeniz’den söz ederken 1520 yılında Cidde’de bulunan “Türkler (*Etrâk*), Rûmiler, Kuzey Afrikalılar (*magâribe*), vb”yi sıralar. Bu eseri Arapça’dan İngilizce’ye çevirip yayına hazırlayan İngiliz arabist R.B. Serjeant, “Rûmiler”i “Memlûkler ve Osman-

lı Türkleri” diye nitelendirir, çoğul hali “Ervâm” (Rûmiler) olarak geçen tanımını da “Türk” sayar. Serjeant, ayrıca, ünlü tarihçi Paul Wittek’in kendisine yaptığı bir açıklamadan da söz eder: “Profesör Wittek’in bana hatırlattığına göre, *Rûmi* bir Küçük Asya Türk’ü iken *el-Etrâk* Memlûkler anlamına gelmektedir.”²⁶ Şüphesiz, bu çok eksik bir açıklama tarzıdır. (Aslında, Wittek’in “Rûmi”yi çok daha mantıklı açıkladığı biliniyor).²⁷

Bölümün temel konusuna döneyim tekrar. Portekizlilerin Hint Okyanusu’ndaki yayılmaları sırasında tarihçilik yapan Fernão Lopes de Castanheda, 1520 yılında Portekiz genel valisinin niyetini yansıtırken şöyle diyordu: “O [yani vali], *Rumes*’e karşı savaşmaya, kadırgalarını ateşe vermeye ve Cidde’de ya da Aden’de bir kale inşa etmeye kararlıydı.”²⁸

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezine daha çok yaklaşarak doğu, güneydoğu Anadolu’dan, Suriye ve Mısır’dan geçen Portekizli gezgin –muhtemelen de ajan– António Tenreiro, notlarında Türk, Türkler ve Türkmenler (*Turquimaïs*) tanımlarıyla Osmanlıları dile getirmeye çalışmıştı. 1525’te ziyaret ettiği Diyarbakır’ı anlatırken orada yeniçerileri (*geniceros*) ve tımarlı sipahileri şöylece tasvir ediyordu: “Onlar tüfenkçidir (*espingardeyros*) ve Büyük Türk’ün kullarıdır... On ya da on iki bin atlı Türk her an çıkabilecek bir savaşa hazır olarak beklemektedir.”²⁹ Tenreiro’dan kırk yıl kadar sonra aynı yörelerden geçen diğer bir gezgin Mestre Afonso, Türk dilini ve Türkçe adları daha sık kullanmıştı. Türkçe deyimleri kaydederken tekrarladığı “Türk dilinde denilmektedir ki...” (*... se chama em lingua turquesca*) kalıbı, onun Türkçe’ye bir hayli alıştığının ifadesi olarak değerlendirilebilir.³⁰ Osmanlıları tasvir ederken *Rume* demesi de, Portekizlilerin başlangıçta Arap ve Hint Okyanusu ülkelerinden devraldıkları tanımın zamanla daha az kullanılması, ayrıca Hindistan’dan Portekiz’e karayoluyla ve Akdeniz üzerinden giden ve Osmanlı düzeninin çok daha belirgin olduğu coğrafyaya yakından tanık olan gezginlerin notlarında pek geçmemiş olmasından kaynaklanmış olabilir. Bu durum 17. yüzyılda daha belirgindir: Şah’ın (*Büyük Sufi*’nin) ülkesinden Osmanlı topraklarına giren Portekizli gezgin ya da görevlileri Osmanlı sultanından ve askerlerinden “Rûmi” değil Türk (*Büyük Türk*) olarak söz ederler: ülke de “Türkiye”dir.³¹ Bununla birlikte Hint Okyanusu’ndan Osmanlı imgesi-

ni yansıtan kimi gezginler ve din adamları *Rumes* sözcüğünü kullanmaya devam etmişlerdi.³²

Portekizlilerin Hint Okyanusu dünyasında yayılmasını ve serüvenlerini anlatan bir başka tarihçi de João de Barros'tur. Hindistan'a ya da Osmanlı ülkelerine hiç gitmeyen, ancak Lizbon'daki görevi gereği "Asya Portekizi"ne ilişkin resmi belgeleri gözden geçirme, o yörelere ait kimi eserleri çevirtme ve esirleri konuşturma fırsatı bulan bu Portekizli tarihçi, ünlü eseri *Onyıllıklar*'da (*Décadas*) hem *Rumes*'i hem de "Türk"ü kullanmıştı. Örneğin III.*Décadas*'ta bir vesileyle bahsettiği Osmanlılardan önceki dönemde doğu Arabistan'daki Lahsa (*el-Hasa*) hâkiminin, gemi inşaat işlerinin "Türkler" tarafından yapılmasını emrettiğini kaydederken,³³ aynı onyıllığın başka bir yerinde adı geçen Arap liderinin ordusunda 20 "Rûmi" tüfenkçinin (20 *rumes espingardeiros*) bulunduğunu bildiriyordu.³⁴ Barros, Portekizlilerin 1529'daki Basra seferini tasvir ederken yine *Rumes*'i kullanır. Ona göre Basra'da, kürekle işleyen küçük gemi anlamına gelen *fusta*'lar bulunmaktaydı ve bu gemilerde toplarla birlikte elli *Rumes* vardı.³⁵ Burada adı geçen *Rumes*, Barros'un düşüncesinde, Osmanlı'dan talimli olarak gelen ve muharebe sanatı ile top yapımında usta sayılan kimseler olmalıdır; Anadolu'dan gerek iş peşinde ve gerekse serüven yaşamak için ayrılan "Rumlu" ya da "Rûm"dan olan, farklı niteliklere sahip bir kategori içinde değerlendirilmelidir. Burada vurgulanması gereken hususlar, Barros'un *Rumes* sözcüğünün köken olarak neyi ifade ettiğine ve "Rûm"un coğrafi olarak ne anlama geldiğine dair pek sağlam olmayan algılamalarıdır; dolaşısıyla *Rumes* ile *Turcos* arasındaki farkı belirlerken bu kişilerin Anadolu kadar başka ülkelerden de gelmiş olabileceğini kestirememesidir: "Rûmiler ve Türkler böylece farklı milletlerdir; çünkü onlar [yani Türkler] Türkistan eyaletinden gelmektedirler, Rûmiler ise Yunanistan ve Trakya'dan."³⁶

Barros'un onyıllıklarının devamını yazan ve Hint Okyanusu'nda çeşitli görevlerde bulunurken birçok olaya görgü tanığı olma fırsatı bulan başka bir Portekizli tarihçi Diogo de Couto ise, Rûmiler ile Türkler arasındaki farka dikkat çekmeye çalışmış, Rûmilerin neden o şekilde adlandırıldığını açıklama gereğini duymuş olmasına karşın, onların Trakya yöresinden ve İstanbul çevresinden geldiklerini söyleyerek kendisini dar bir çerçeveye

sıkıştırmıştı. Couto, genelde, Osmanlıları Türk, sultanı da Büyük Türk (*Grão Turco*) diye tanımlarken hem askeri sınıfı, hem de halkı ifade eder görünmektedir; aslında, satırlarında Rûmiler için getirdiği tanımdaki sınırlamanın dışına çıktığını fark edememişti.³⁷

Yukarıda adını andığım tarihçi Castanheda, Osmanlıların 1538 yılında doğu Hindistan'daki Diu üzerine yaptığı seferdeki 6.500 savaşçıdan söz ederken bunların 1.500 kadarının yeniçeri (*ianiceros*) ve 2.000'inin de Türk (*Turcos*) olduğunu –aradaki farkı ortaya koymadan– belirtir.³⁸ Castanheda, bu arada, *Rumes*'i de kaydeder, özellikle 1530'lu yıllarda yaya askeri olduklarını ve ateşli silah kullandıklarını vurgular. Portekizlilerin Gücerat'taki Bandora üstüne gittiklerinde karşılaştıkları durumu şöylece yansıtır: “İçlerinde birçok *Rumes* vardı ... bunlar pek cesur ... çok çalışkan tüfenkçilerdi.”³⁹

Portekiz İmparatorluğu'nun merkezi ile Asya'daki üsleri arasındaki yazışmalar Osmanlılar hakkında pek çok bilgi verirken *Rume* imgesini de dile getirmektedir. 1528-29 tarihlerini taşıdığını sandığım, Hürmüz veziri Şerâfeddin'in Osmanlı sultanına gönderdiği ve Portekizlilerce ele geçirildiği anlaşılan bir mektupta Kanuni Sultan Süleyman'ın sanı “Rûmî”dir (*el Rey çoleimão Romy*);⁴⁰ özellikle Hindistan'daki merkezleri Goa ile Basra Körfezi çıkışındaki Hürmüz'den gönderilen ve çoğu Lizbon arşivlerinde bulunan resmi yazılarda *Turcos*'un daha çok kullanıldığı anlaşıyor. Örneğin Bernardin de Sousa, Goa'dan 20 Kasım 1546 tarihinde kralına gönderdiği bir mektupta, Kahire'den oraya ulaşan bir Venedikliden öğrendiğine göre “Türkler”in Hürmüz'e saldıracaklarından söz eder.⁴¹ Öte yandan, Hürmüz'deki Portekizli komutan Luis Falcão'nun 14 Aralık 1546'da Goa'daki genel valisi Dom João de Castro'ya ilettiği bir haberde, Osmanlıların Basra'yı işgal etmelerinin an meselesi olduğu, adanın korumasız durumda bulunduğu, acil gemi ve asker yardımına gereksinim duyulduğu belirtilirken Osmanlılardan *Rumes* olarak söz edilir.⁴² Osmanlıların Basra'ya egemen oldukları tarihten kısa bir süre sonra Hürmüz yönetimini devralmış olan D. Manuel de Lima ise, Goa üssüne Osmanlılarla ilgili bilgi verirken Osmanlı sultanı için “Büyük Türk” ve ordusu için de “Türkler” sözcüklerini kullanmıştı: “[Basra'da] bin Türk

atlı, yedi yüz tüfenkçi bulunmaktadır; [beş yüz Türk tüfenkçiyle birlikte] hepsi iki bin iki yüz atlı etmektedir.”⁴³

Portekiz tarih literatürünün, bu bağlamda en ilginç sorusunu, 1534'te Portekiz'den Hindistan'a giden, orada bitki ve ilaçlar üstüne hazırladığı çalışmasını 1563 yılında bastıran Garcia da Orta sormuştu. *Türk* ile *Rume* arasındaki farkı öğrenmek istemiş, ancak merakını giderebilecek kesin bir yanıt bulamamıştı:

Hindistan'da egemen güçler arasındaki savaflara tanık olurken beyaz bir askere, birçok kez, Türk olup olmadığını sordum, yanıtı hayır oldu, sadece *Rume* olduğunu söyledi; başkalarına *Rume* olup olmadıklarını sorduğumda da hayır dediler, Türk'ten başka bir şey olmadıklarını söylediler; birinin diğerinden farkının ne olduğunu sorduğumda ise, bana bunu anlayamayacağımı söylediler; çünkü ben ülkelerin adlarını bilmiyordum, dilleri de bana bir şey ifade etmiyordu.⁴⁴

Garcia da Orta'nın sorusu açıktı, ama doğru yanıt alabilecek olanağa sahip olamamıştı. Öte yandan Portekiz'in ünlü şairlerinden Luis de Camões, 16. yüzyıldan yansıyan destansı satırlarında Türk dışında *Rumes*'i de kullandığında, sözcüğün kökeninin Roma'dan geldiğini yazmıştı.⁴⁵

Rume için Portekiz tarihinden birçok örnek daha vermek mümkün. Portekizliler bu kelimeyi Osmanlı topraklarından gelen ateşli silahlarda usta askerler kadar merkezden gönderilen görevliler için de kullanmıştı; “Türk” sözcüğü ise, Osmanlı'yı tanımladığı gibi, Anadolu'ya gelmiş Orta Asya kökenli kavmi de nitelendiriyordu. 16. yüzyıl Portekiz tarih literatüründeki bu kavram kargaşasının anlaşılabilir bir tarafı vardır: Garcia da Orta'nın yazdığı gibi, “Osmanlı”daki etnik unsurlar, çok dinlilik ve çok kültürlülük sorunu ancak merak ve bilgilenme sayesinde çözülebilir. Oysa bu sorun tarihçilerin pek çoğunu ilgilendirmemişti. Portekizlilerin Osmanlıların da benimsedikleri “Rûmi” (*Rume*) nitelendirmesini yeğlemesi Osmanlı kimliğini araştıranlara da yeni yönler saptamada yardımcı olabilir.⁴⁶

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA “RÛM”, “RÛMÎ” VE “TÛRK” -I

BAZI YANLIŞ YORUMLAR

“Rûm” ve “Rûmî” terimlerine, Osmanlı tarihçiliğinde söz sahibi olmuş kişilerce dahi dikkatsizce açıklamalar ve yanlış yorumlar getirildi, bu iki sözcük neredeyse “galat-ı meşhur” oldu; “Rûm”lar, yakın yüzyıllarda Osmanlı “millet”lerini oluşturan “gayrimüslim” cemaatlerden biri sayılarak geçiştirildi. Benim bu kitapçıkta dile getirmek istediğim tanım ise Paul Wittek’in yarım yüzyıl önce yazdığı yol gösterici makalesinin ve Michel Balivet’nin 1990’lı yıllardaki çalışmalarının varlığına rağmen gerektiği gibi incelenmedi; sadece kimi tarihçiler basit de olsa bazı açıklamalar yaptı, bazı ansiklopedi ve sözlük maddelerinde de bir köşeye sıkıştırıldı. Böyle birçok tarihçi arasından seçtiğim birkaçına aşağıda değineceğim; değerli bulduğum çalışmaları bu gerekçeyle gölgelenemez, yine de “Rûm”u anlamaktan uzak kalmaları ve kimi zaman da yanlış yönlendirmeleriyle dikkat çekiyorlar. Osmanlı kroniklerine, kanunnamelerine ve sair belgelerine dayanarak “Rûm”u açıklayan ve İngilizce’ye çevirmeye çalışan bir kısım tarihçi de bu terime –bazen “Türk” bazen de “Yunan” gibi– iki net ve zıt anlam vererek Osmanlı kimliğindeki bu öğeyi, istemeyerek de olsa, çok dar bir konuma sokuyor, yanlış bir temsiliyet atfediyorlar.

Örneğin, Türk tarihçiliğinde önemli bir yeri olan Mustafa Akdağ, özellikle sultan fermanlarında geçen “Rûm yiğitleri” terimini “Anadolu Türkleri” olarak algılar, “Rûm”a (yalnızca ve sınırı belirsiz) Anadolu, “yiğit”e de “Türk” karşılığını bularak Osmanlı’nın Anadolu’daki çok kültürlülüğünü ve Rumeli tarafını göz ardı eder. Uzak yerlere gönderilen yeniçeri bölüklerinin ve diğer kale erenlerinin “halis Türk” olduğu ve özellikle Anadolu halkından toplandığı yolundaki sav, Osmanlı’nın politikasında varolmadığı bilinen bir Türk tercihi yaratmaktadır.’ Akdağ’dan sonraki kimi tarihçiler de de “Rûm”un Türk olarak yorumlanması yoluna gidildiği görülür. Bir örnekle yetinmem gerekirse, Osmanlı dönemi Mısır tarihi üstüne yaptığı

araştırmalarıyla bilinen Michael Winter'ın, 1524 tarihli Mısır kanunnamesinde geçen "Rumlu"yu tereddütsüz "Türk" olarak tercüme etmesi, şüphesiz, Osmanlı kimliğinin aranması çabalarına pek yardımcı olmamaktadır. Mısır'ın Osmanlılarca zaptından sonra çıkarılan ve Osmanlı yönetiminin esaslarını düzenleyen bu kanunnamede askeri sınıftan/yönetici kişilerin "Rumlu" olması tercihi, çeviride "Türk"e (*Turkish*) dönüştürüldüğünde, Osmanlı yönetiminin kimi zaman çapulcu ve asi saydığı "Etrâk" (Türkler) ya da Safevilere yakın olduklarından dolayı "Kızılbaş" diye cezalandırılan Türkmen boyları ile karıştırılma

Resim 7. Yeniçeri kadrolarından boşalan yerlere (gedüklere) "Rûm yiğitleri"nden kişilerin atanmasına ilişkin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri'nde bulunan bir sultan fermanı sureti.

U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615*, Clarendon Press, Oxford, 1960, s. 68, belge 20.

yanlışığına götürmektedir.² Oysa "Rûmî" ya da "Rumlu" coğrafyası –İslamiyet'in baş rolü oynadığı bir kimlik taşısa bile– Anadolu ile sınırlandırılmamalıdır. 16. yüzyılda Osmanlı hanedanının ve yönetim kadrolarının –Anadolu'daki nüfusun çoğunluğu Türkçe konuşsa ve Müslümanlığı benimsemiş olsa dahi– kendilerini "Türk" olarak göstermedikleri, ayrıca farklı etnik grupların da mevcudiyeti bilinmektedir.³ Ömer L. Barkan'ın yayınladığı söz konusu kanunnamede "azeb" adı verilen askerlerin teşkilatlanmasında "Rumlu" tercihi yapılırken Çerkes (ki bunlar daha sonraları tercih edilmiştir) ve Araplara görev verilmeyeceği belirtilir: "Amma bunlar dahi Rumlu taifesinden olub Çerakiseden ve oğullarından ve Arab taifesinden olmaya."

Öte yandan, burada konumuz olan "Rûm"un "Grek" veya "Yunanî" olarak açıklanması, tarih meraklısını ve öğrencisini başka bir yanılsa sürüklüyor. Osmanlı tarihi üstüne yazdıklarıyla belirli bir düzeye ulaştıkları

tarihçilik dünyasınca kabul görmesine rağmen, sözcüğü özgün biçimi “Roma” ile bütünleştirip Bizans’a “Yunan” olarak bağladıktan sonra, Osmanlı kimliğinde bu içeriğiyle algılayan tarihçilerin yaklaşımları, sanıyorum, acele yapılmış yorumlardan kaynaklanıyor. Örneğin, Amy Singer’ın çok yararlı bir çalışma olarak nitelediğim bir kitabında, Kudüs’teki Kanuni Sultan Süleyman’a ait bir kitabede geçen “el-Rûm”u “Grek” diye tercüme etmesi, ya da başkalarının yanlışını kabullenmesi, sözcüğün Osmanlı yönetiminde neyi ifade edebileceği hususunun üzerinde durmamasından ileri geliyor. Kitabede, Arap ve Acem dünyasıyla birlikte geçen “Rûm”, Osmanlı’nın Rumeli yakasıyla birlikte Anadolu’nun oluşturduğu çekirdek bölgesinde yaşayan insanlarından başkası değildir; sultanın egemenliğindeki esas coğrafyanın, bir başka deyişle, Doğu Roma’dan tevarüs eden ülkelerin sahiplenilmesidir.⁵ Bu aşamada, André Raymond’un Kanuni Sultan Süleyman döneminde Arap eyaletlerindeki mimari faaliyetlerden söz ederken anılan kitabede geçen “Sultanü’r-Rûm” unvanının “Türklerin sultanı” olarak çevrilmesi hakkında şunları yazma gereği duyduğunu belirtmeliyim:

Kitabeler üstüne araştırma yapmış olan Max Van Berchem “Türklerin sultanı” çevirisini vermektedir... Meslektaşım G. Veinstein bana dostça uyarıda bulunarak “Sultanü’r-Rûm”un böyle bir çevirisinin ihtiyatla karşılanması gerektiğini ve kendi tercihinin “Romalılara ait ülkelerin sultanı” biçiminde olduğunu söyledi. İtirazı tamamen yerindedir.⁶

Raymond’a yapılan uyarı önemlidir; Osmanlı yönetimindeki Arap eyaletlerinin sosyo-ekonomik ve sanatsal yönleri üstüne yıllarını vermiş çok değerli bir tarihçinin itirafı açısından da anlamlı sayılmalıdır. Aşağıdaki ek birkaç örnek yanlış anlamaların ya da değişik yorumlamaların yaygınlığını göstermesi bakımından dikkate değer bulunabilir. Osmanlı’ya değişik zaman ve zeminde, merkezinden ya da daha geniş coğrafyadan ve daha bütünleştirici sosyokültürel açıdan bakılabilmesi gerektiğini gösterir.

Şehzade Selim’in Trabzon’da annesi anısına yaptırdığı Hatuniye Camii kitabesindeki “Bânû-i Rûm”daki “Rûm”u Heath Lowry’nin öneri-

siyle sadece “Grek” ya da Mahmud Goloğlu’nun tercihiyle yalnızca “Türk” olarak betimlemek⁷ ne denli doğrudur? Her iki tarafın savları yerinde bulunsa bile, “Rûm” tanımına dönemin atfettiği manayı verebiliyorlar mı? Öte yandan, Haim Gerber’in “bölgesel kavram”ı işlerken “Filistinli Müfti Hayreddin er-Remli Ebu Suud’a neden ‘müfti ed-Diyâr er-Rûmiyye’ diyor-du?” sorusuna verdiği yanıtta “ed-Diyâr er-Rûmiyye”yi –Osmanlı egemenliği altında bulunsa bile– “Türklerin toprakları” biçiminde tercüme etmesi⁸ ne kadar gerçekçidir? Böyle bir tanımlama Anadolu için kabul edilse dahi Rumeli dünyasına uygun sayılabilir mi?

Soru işaretlerini artıracak birkaç örnek daha: “Levend-i Rûmî”ye anlam kazandırmaya çalışan Mustafa Cezar’ın, 1960’lı yıllarda elindeki yetersiz verilere dayanarak sergilediği serzeniş haklıdır; aradığı sözcük konusunda derdine ne Peçuylu, ne Kâtip Çelebi, ne de Naima, Silahdar ve Asım tarihleri çare olabilişti. Râşid tarihinde yakaladığı “Rum yiğitlerinden levendat” ibaresine dayanarak onların Anadolu’ya ait olduğu kanısına varır; nispeten doğruyu yakalarken “levend-i Rûmilerin 18. asrın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmış olabileceği”ne dair tahmini, birkaç yüzyıl, hatta yüzyıllar öncesine bakarak irdelenmesi gereken “Rûmî”yi tarihsel derinliğine oturtamaz.⁹ Öte yandan Muzaffer Özdağ, Osmanlıda Türk düşmanlığı ararken hedef aldığı Naima için şöyle bir suçlamada bulunur:

Türk varlığını İslam milleti, Evram [*Ervâm* olmalı! - S.Ö.] (Romalı, Rumî) lakabıyla örtmeye, Türk’ün devlet için kıymet ve fedakârlığını bu deyimlerle belirsizleştirmeye ve silmeye çalışmaktadır.¹⁰

“Rûm”un çoğulu “Ervâm”ın derinliklerine inemiyor Özdağ; etnik ayrımların söz konusu olmadığını fark edemiyor ve imparatorlukların idamesinde gerekli, hatta dayatılmış nitelikleri yok sayıyor. Öte yandan, “Rûmî” terimini Kürt bakış açısından açıklamaya çalışan Musa Anter, “Jandarmaya *romî* denirdi”, “şimdi de *romî* denir” ifadesiyle, ele aldığımız konunun çok yakın zamanlara kadarki, hatta bugünkü algılamasını yansıtırken bir bakıma hem “Rûm” diyarının doğu sınırını çizmeye çalışıyor, hem de terimi Türklükle bütünleştirerek eleştiriyor:

Bu tabiri araştırdım, şuradan geliyordu: Büyük şairimiz Ehmedê Xanê, meşhur klasiği olan “*Mem û Zîn*”in önsözünde der ki, “Rûm u Erebe ü Ecem”; yani Türk, Arap ve Fars... Türkler de tıpkı Roma ve Bizans askeri gibi, sırf erkeklerle, yani askerlerle gelip Kürtlere aynı muameleyi gösterince ve Kürt anane ve terbiyelerine riayet etmeyince, haliyle Kürtler bunlara da romî diyorlar. Hatta hâlâ benzer olaylar karşısında Kürtler “Bextê Romê tune ye” (Rum’un – Türk’ün– acıması yoktur) derler.”

Anter, aslında böylece Arap ve İran dünyalarında oluşan “Rûm” imgesini saptayabiliyor, ancak Kürtler açısından değerlendirirken Arap ve genelde İslam tarih literatüründeki “Rûmî” yani Anadolu ile yakın Rumeli çerçevesinde simgelenen Osmanlı ile “Etrâk” denen ve Osmanlı yönetimi için disiplin altına alınması gereken unsuru karıştırıyor.

Bir Eğin türküsü de, Osmanlı mahallelerinden sesleniyor, halkın duygularını yansıtıyor, yürekleri dertle dolduruyor:

Bahçeye indim de bakraç kolunda
Erzurum kemeri ince belinde
Ağamı sorarsan *Urum* elinde
Tez gel ağam tez gel eylenmeyesin¹²

Böyle türkülerden ya da Yunus Emre gibi şairlerin sesiyle eskilerden yansıyan ve bir kimliği belirten “Rûm”, bazı bilimsel çalışmalarda olduğu kadar bazı popüler (ve popülist) yayınlarda da “Türk”ü içeren anlamını yitirmeye devam ediyor. Üstelik, Hoca Sadeddin ve Mustafa Âli gibi Osmanlı tarihçiliğindeki ünlü kişilerin “Rûmî”yi algılayışlarını, sayısız kötü sıfatlarla anılan Türkmenler ile, daha tarihsel bir ifadeyle Etrâk ile karıştıran –üstelik bilgince yazıldığı sanılan– kitap ve makalelerle karşılaşmak da mümkün.¹³

Dikkat etmemiz gereken bir hayli nokta var: İstanbul’un alınışını yansıtan fetihnamelerde veya başka tarih kaynaklarında geçen, surların gerisinde şehri Osmanlılara karşı savunanların arasındaki Yunan kültürlü Ortodoks “Rum” askerleri ile, şehri fethedip kendini “Kayser-i Rûm” ola-

rak gören II. Mehmed'in ve (öncekilerle birlikte) daha sonraki sultanların, yöneticilerin, şairlerin kendilerine biçtikleri Müslüman (bir anlamda Türk) "Rûm" kimliği arasındaki farkları görmek gerekiyor. Ayrıca, Osmanlı yönetiminin ve merkez (hatta taşra) kültürünün kimlik olarak benimsemediği "Türk"ün de farkı önemli oluyor.

Notlarımın arasındaki başka bir değerlendirmeyi de nakletmek istiyorum şimdi: R.C. Repp'in, Osmanlı uleması üstüne yaptığı bir çalışmada Molla Hüsrev'den, özellikle de bu din bilgininin kökeni hakkında geliştirilen aidiyet savlarından bahsederken karşılaştığı farklı yorumları sergilemesi, "Rûm" ve "Rûmi"nin açıklanmasında ne tür tereddütlerden geçildiğini çok güzel yansıtır. Taşköprüzade'nin Molla Hüsrev'e (Muhammed [Mehmed] b. Ferâmerz) ilişkin *Şakâ'ik* adlı eserinde "el-müftî fi'l-bilâd er-Rûmiyye," eseri çeviren Mecdî'de de "bilâd-i Rûmiyye" olarak geçen tanımlamalardaki "Rûmi"nin "Türkmen"lik ile "Frenk"lik / "Grek"lik (*França*'lık) arasında bir değerlendirmeye karşılık geldiğini görüyoruz ki bu da tanımlamaların ne kadar zıt kutupları içerdiğini gösteriyor. Fatih döneminde görev yapan Müftü Molla Hüsrev'in babası İslamiyeti kabul eden bir emir miydi, yoksa Sivas ve Tokat arasında bulunan Karkın'ın Türkmenlerinden miydi? Amasya-Sivas bölgesini kapsayan Osmanlı "Rûm beylerbeyiliği" sınırları içinde bulunduğundan dolayı mı öyle bir adla çağrılıyordu, yoksa bu kitapçığın ortaya koymaya çalıştığı ve "Rûmi"yi Osmanlılar için önemli bir kimlik ögesi yapan daha geniş bir coğrafya ve kültürün ürünü müydü?¹⁴

Yanlış ya da farklı yorumlama bağlamında, Arap, Fars ve Türk coğrafya eserlerinin Uzakdoğu ülkeleriyle ilgili kısımlarını tercüme girişiminde bulunan Gabriel Ferrand'ın Seydî Ali Reis'e ilişkin verdiği bilgiyi de örnek verelim: Aynı zamanda şair olup şiirlerinde "Kâtibî" mahlasını kullanmış ve "Kâtibî-i Rûmi" diye de tanınmış bu Türk denizcisi,¹⁵ ona tanımını veren "Rûmi" sözcüğünü yüzyıllar sonra Ferrand'ın "Bizanslı" (*byzantin*) olarak Fransızca'ya çevirmesiyle¹⁶ bambaşka bir kimliğe bürünmüştü.

BAZI USTALARDAKİ "RÛMÎ" YORUMLAMALARI

Haddimi aşarak, belki de yanlış algılamamdan kaynaklanan cüret-kârlığının sonucunda, Türkoloji çalışmalarında birer çınar olarak göçüp

gitmiş birkaç ustadan söz edeceğim ve düştükleri bazı notlardaki yorumlarına ben de birkaç not düşerek bu ön değerlendirmemi bağlayacağım. Kısacası, “Rûmi”yi “Türk” olarak uyarlarken yitirilen nüansa temas edeceğim.

Mustafa Âli’nin 1599 Kahire’sini tasvir ettiği çalışmasını İngilizce’ye çeviren Andreas Tietze, metinde karşılaştığı “Rûmi” sözcüğünü “Türk” diye tercüme eder, bu vesileyle bir dipnotunda şu açıklamayı yapar:

Yazar [Âli] Mısır’daki Türklerden bahsederken sürekli *Rûmî*, yani *Rhomaïans* terimini kullanıyor; bunlar Rûm ülkesinde, başka bir deyişle, *Rhomaian* (Bizans) İmparatorluğu topraklarında yaşayanlardı. Bugün, Mısır’da bulunañ *Rumî*’ler Yunanlılardır, aynen Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk eyaletlerindeki *Rum* gibi.⁷

Kitabın kimi yerlerinde geçen “Rûmi”yi *Turks* ve “Rûmilik”i de *Turkishness* olarak çeviren Tietze, Osmanlı’nın benim bu kitapçıkta göstermek istediğim “Türk” yaklaşımını göz ardı ediyor ve özellikle de Âli’nin olumsuz baktığı Türk karşısındaki “Rûmi”yi yerine oturtamıyor. Öte yandan, Osmanlı’nın bu aydın ve bürokratinin “Rûmi” tanımlaması üstünde durmuş olan Orhan Şaik Gökyay da, onun andığı “Türkler”e (Etrâk) olumsuz nitelikler yüklediğinin, “Türk adını büsbütün başka anlamda ve yermek için” kullandığının farkında olmasına rağmen, “merdüm-i Rûmi” tanımlamasını “Türk’e mal ediyor; Âli’nin aslında “Rûmilik” için tasvir ettiği yüksek değerleri “Türklük” vasıfları içine yerleştiriyor, günümüz Türkçe’sine aktardığı şu satırlarla, Osmanlı yönetim ve aydınınının emperyal tutumunu bir belirsizlik içine sokmuş oluyor:

Sözün kisası, Türk iyidir, Arap tilkilenmekte zaten köpektir. Gerçi Acemler nazık tabiatlı olurlar, ama onların çoğu münafıktır, ara bozucudur. Kıskançlığı ve düşmanlığı Türklere bırakmaz, ateşle suyu bir bardağa koyar. Türk Acemden yüz defa üstündür, bu sözü yalanlayanlar köpektir. Demek istiyorum ki eskiden Acemlerin uluları akıl ve bilgi ile ün almış iken şimdi onlarda bu hal yoktur. Türk insanındaki ululuk onlarda yoktur.¹⁸

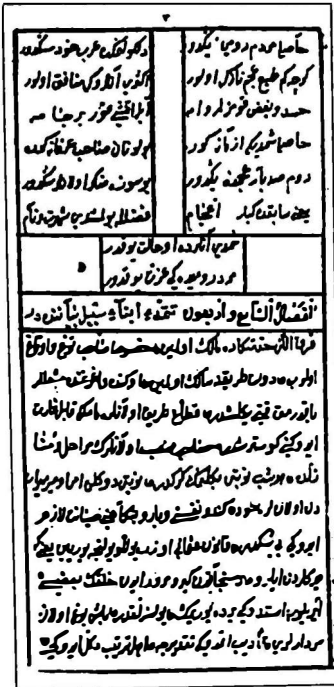
Oysa Mustafa Âli'nin, *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları* başlığı altında yayınlanan eserindeki esas metin şöyledir:

Hasılı *merdüm-i Rûmî* yeğdir
Gerçi kim tab'-ı Acem nazik olur
Hased ü buğz komaz *Ervâma*
Hasılı şimdiki ezmâna göre
Rûm sad bar Acemden yeğdir
Yani sâbıkda kibâr-ı A'câm
Şimdi anlarda o halet yoktur

Dilkülenmekte Arap hod segdir
Ekseri anların münafık olur
Abile âteşi kor bir câma
Bulunan sahib-i irfâna göre
Bu söze münkir olan segdir
Fazlile bulmuşidi şöhret ü nam
*Merd-i Rûm*ideki izzet yoktur.

Osmanlı kroniklerini sadeleştirilmiş bir Türkçe'yle yansıtmaya çalışan –aslında, bu eski tarih metinlerini halka ulaştırma yolunda iyi bir hizmet yaptıklarını sandığım– türkologlar ve tarihçiler “Rûm”, “diyâr-ı Rûm” gibi aidiyet terimlerini müverrihlerin hiç de kastetmedikleri tanımlara –*Türk*'e ve *Türkiye*'ye– (bazı hallerde Grek/Yunan, Yunanistan ve Romanya'ya) çevirdiklerinde, Osmanlı'nın çizmeye çalıştığı kimliği karanlıkta bırakıyorlar.⁹

Yanlışı anlamalara işaret eden Nejat Göyünç'ün düşüncelerini uzunca bir alıntıyla vermek, bir sonraki bölümde derlemeye çalıştığım tarihçi görüşlerinin bir ön eleştirisi olarak yansıtmak istiyorum bu sayfada:

Resim 8. Mustafa Âli'de

“Rûmî”ye ilişkin sayfa.

Bu tarihçi, aydın ve bürokratin dizelerinde “Rûmiler”in Arap, Acem ve Türk karşısında üstün konumda olduğunu savunması ilginçtir.

Gelibolulu Mustafa Âli,
Nevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kavâ'idü'l-Meclis,
Yeniçağ Tarihî Kürsüsü,
İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1956, s. 156.

Osmanlıların, hatta Selçukluların Türkleri aşağıladıkları, onları hor gördükleri şeklinde bazı tarihçi ve sosyal bilimcilerin kanaatleri, günümüzde günlük gazetelerin köşe yazarlarının bile sütunlarına girmeye başla-

mıştır. Mesela 23 Mayıs 1995'te *Meydan*'da Nazlı Ilıcak, 25 Mayıs 1995'te de *Milliyet*'te Hasan Pulur “etrâk-ı bi-idrak” deyimine yer vererek bu deyimın Selçuklulardan Osmanlıya miras kaldığına değindiler. Hasan Pulur bu deymi Türkiye Cumhuriyeti'nde önce “salon münevverlerinin”, daha sonra “entel bar aydınlarının”, şimdide de “Neo Osmanlıcılarının” benimsediğini belirtti.

Osmanlı tarih kitaplarında Türk, Arap ve Kürt deyimleri kullanılır, arşiv belgelerinde de bunlara sık sık rastlanır. Bu deyimlerin ve Türkleri tezyif edici bazı sözlerin kime ne için söylendiği üzerinde pek durulmamıştır ... Karamanoğulları ile birlikte Türkmenler için “etrâk-ı nâ-pak”, “etrâk-i şeyâtin sıfat”, “etrâk-i melâin cunûd-ı şeyâtin” tabirleri kullanılır. Bunların hepsi Anadolu'da Selçuklu-Moğol ikilisine karşı mücadele edenlerdir...

Âşıkpaşazâde'de Türk deymi herhangi bir sıfat eklenmeden sık sık geçer ... “Bilecük'in kâfirleri dahi gayet itimâd itmişler idi kim bu Türk [Osman Gazi] bizüm ile eyü doğrılık ider dirler idi”. İstanbul'un fethinden sonra “bu Türkler yine bu şehri mamur ittiler” gibi.²⁰

Göyünç ünlü Osmanlı tarihçisi Hoca Sadeddin Efendi'nin bu konudaki görüşlerini de şöylece aktarıyor:

Müverrih Anadolu vilayetlerinden bir kısım Rumlu, Tekelü gibi Türkmenin Şah İsmail etrafında toplandıklarını, onun da bunlara dayanarak kendisinin Safevî Devleti'ni kurduğunu anlatırken, Türkmenler için kaydettiği bir beyitte “etrâk-ı bî-idrak” deyimini kullanır.

Başına tac aldı çıkdı ol pelîd / İtdi bî-idrâk etrâkı mürîd.

Hoca Sadeddin Efendi Şah Kulu isyanını anlatırken de onun memleketi olan Teke halkının pis Türkler olduğunu şu sözlerle ifadeye çalışır:

“ol diyâr etrâkının vücûd-ı nâ-pâkı levs-ı tabîi ile mülevves olub”. ²¹

Göyünç, nedense, “Rûm” tanımını açıklama gereğini duymuyor; kötülenen Türklerin Şah İsmail taraftarı olduklarından dolayı aşağılayıcı ifadelerle tasvir edildiğini ileri sürerek de Osmanlı yönetiminin böyle bir genellemeyle Türklere karşı tavır aldıklarını kabul etmez görünüyor; Hoca Sadeddin’in devletin “asiler”e karşı “müsamahalı” davranamayacağından dolayı o ifadeleri kullanmış olduğunu benimsiyor. Göyünç, andığım makalesini şu sonuç cümleleriyle tamamlıyor:

1960’lı yıllarda Anadolu’daki Celâli isyanlarını bir halk hareketi olarak tasvire çalışanlar olmuştu. Bunun sonucunda da Osmanlı, Anadolu Türkünü ezen müstevliler olarak tanımlanmıştı. Bu gibi ideolojik yaklaşımların, olayların yanlış yorumlanmasının gerçekte, tarihle ilgisi yoktur. Aynı şekilde –milliyetçi yaklaşımlarla– Selçukluların ve Osmanlıların da bazı deyimlerin mahiyetini anlamayarak gerçek dışı yorumlar sonunda Türk düşmanı olduklarını söylemek de tarih ve gerçekte bağdaşmamaktadır. Tarihî olayları ve kullanılan bazı deyimleri zamanın şartlarına, değer hükümlerine göre ele almak, ona göre hüküm vermek bizi doğruya götürür.²²

Gerçekten öyle mi, özellikle bir imparatorluk gösterisinde bulunan Osmanlı yönetim birimleri adına bu “gerekçeler”i onaylayabilir miyiz? Osmanlıların, *bilhassa* “Türk düşmanı” olmadıklarına ve özellikle sadece “Anadolu Türkünü ezen” konumda bulunmadıklarına inanıyorum; ancak, “lisân-ı Türkî” (hatta “lisân-ı Rûmî”) konuşmaları onların Türk kimliğinde görünmelerine yeterli midir? Gelecek bölümlerde ayrıntılarına girerek konuya açıklık getirebileceğimi sanıyorum. Güvahi’nin *Pendnâme*’sinde geçen “Acayip taifedür kavm-i Etrâk / Eyü yatlu [kötü] nedir itmezler idrak” ya da “Dedüğün anlamaz söylerse sözi / Bir olur Türk’e sözün ardı yüzü” gibi Türk’e ilişkin nitelemeleri Rumilik açısından özellikle bazı 16. yüzyıl tarihçilerinin ve şairlerinin düşünceleri çerçevesinde yansıtabileceğimi umuyorum.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA “RÛM”, “RÛMÎ” VE “TÛRK” -II

Zafer-nâme adlı eserin yazarı Nizâmeddin Şâmî, Timur'un 1402'de Osmanlı sultanı I. Bayezid karşısında Ankara'da kazandığı muharebeyi anlatırken bu zaferin Müslüman dünyanın ve Bizans'ın vârisi olan ve “Rûmî” olarak da şöhret bulmuş Osmanlılara (Rumîyan'a) ve “Sultan-ı Rûm” sanıyla ün salan hükümdarına karşı bir zafer olduğunu belirtir.¹ Ancak Timur'un “Rûm” Anadolu'sunu istila etmesinin sonuçları kalıcı olmamış, “Rûmîler”in Anadolu ve yakın Rumeli merkezli devlet ve imparatorluklarını kurmalarını engellememişti.

Gerçekten de, 14. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı devletinin Bizans aleyhine hem Anadolu'da hem de Grek ve Balkan topraklarındaki yayılması, Osmanlıları bu Doğu Roma bölgelerinin efendisi yaptı. Bu anlamda Avrupa yakasındaki topraklar (Romanya) Rumeli beylerbeyliği olarak temel yönetim birimlerinden biri halinde düzenlenirken, Osmanlı coğrafyası da “Rûm” diye anılmaya başlıyordu. Sultanlar, erken dönemlerde “tefur” denen Bizans hükümdarının –hatta Selçuklu sultanının– mirasına sahip oldu ve “Sultan-ı Rûm” (veya Padişah ya da Han-ı Rûm) unvanıyla ödüllendirildiler. Özellikle de Sultan II. Mehmed'in (Fatih) “Türk-Moğol hakanlığı” ve “İslami hilafet” yanında “Roma imparatorluk fikri” ile de dünyada daha geniş bölgelere yayılarak bir “cihanşümûl hâkimiyet” kurma arzusunun arkasında, en başta çevresinde bulunan Bizanslı ve Batılı nedimlerin ve tarihçilerin olduğunu o dönemi kaleme alan araştırmacılar kabul etmişlerdir.²

İLK OSMANLI TARİHÇİLERİNDE “RÛM” VE “RÛMÎ”

Bilindiği üzere, Osmanlı tarihinin erken dönemlerini aydınlatmış varsayılan tarih kitapları, kaleme alınıp tarihleri itibariyle 15. yüzyıldan geriye gitmez. 15. yüzyıl ağırlıklı bu kroniklerin sınırladığı zaman dilimine baktığımızda, hemen hepsinin coğrafi açıdan aşağı yukarı ortak şekilde, “Memleket-i Rûm,” “Bûm-i Rûm,” “İklîm-i Rûm” nitelemelerini kullandı-

ğını görürüz; hükümdar unvanları için de “Sultan (veya) Padişah-ı Rûm” ile karşılaşırız. Burada birkaç örnek aktarmakla yetineceğim.

Şair Ahmedî kitabına başlık olarak *Dastân ve Tevârih-i Âl-i Osman*’ı koymuş, kimlik olarak “Osman”ı tercih etmişti, yani hanedanın adını. Şük-rüllah’ın *Behcetü’l-tevarih* adlı eserinde, Sultan Murad döneminden söz edilirken Osmanlı devleti “Rûm ülkesi” tanımıyla tasvir edilir:

Araştırmacılar, görgülü gün görmüş kimseler bir ağızdan: “Sultan Murad çağındaki Rûm gibi, ehli sünnet ve cemaat mezhebi ile süs-lü, doğruluk ve adaletle bezeli bir El ve ülke ne görülmüş, ne de işitilmiştir” diyorlardı.³

Erken Osmanlı tarihlerinden biri olan Aşıkpaşazade’den de bir örnek vermek istiyorum. Kitabının “Bâb-ı Esami-i Nesl-i Al-i Osman” baş-lıklı ikinci bölümünde, bu tarih yazarı “Bu bâb Osman Gazi ve evladını beyan ider ve padişahlığına sebep nolduğunu ve Rûm vilayetine ne vilayet-ten geldiklerini ve bunda geldiklerine sebep nedür anı beyan ider” derken, kesin sınırlar vermemekle beraber, “Rûm vilayeti” tanımlamasıyla, vilayet olarak adlandırdığı diğer ülkeler karşısındaki yerini belirler, ayrıca Türk-men ve Tatarların ilerleyişlerinden söz eder: “Geldiler. Erzurum’dan Erzincan’a indiler. Erzincan’dan Rûm vilayetine girdiler. Rûm vilayetinde altı yıl mikdarı yürüdiler.”⁴ Sultan Bayezid’in Malatya’yı ve Behisni’yi “Türkmen” egemenliğinden, Divriği’yi “Kürt”ten aldığını söylerken padişahı “Rûm vilayeti” sahipliğine oturtur.⁵

Kaynaklarda Osmanlı sultanı, “Diyar-ı Rûm”un sultanıdır; Âl-i Osman Gazi “Sultan-ı Rûm”dur. “Türkmen” olarak anılan aşiretler mak-bul olmayan, zapturapta alınamayan ve her zaman cezaya çarptırılan grup-lardandır. Neşri’nin *Kitâb-ı Cihan-nümâ*’sı, (“Oğuz Han-ı Türkî evladın ve ahvalin” olduğunu beyan etmesine ve Türkçe bir kitap yazma arzusundan dolayı bu dil ile övünmesine karşın) Osmanlıların Anadolu’daki genişleme hareketlerindeki tutumlarının tasvirleriyle doludur.⁶

Eserinde Fatih Sultan Mehmed’e atıfta bulunurken “Arab u Acem ü Rûm’dan mahir mimarlar ve mühendisler getirüp” diye yazan Tursun

Bey, şüphesiz, Arap topraklarını ve İran'ı "Rûm"dan ayrı bir kümeye koyar;⁷ "Rûm"un içine, herhalde, Anadolu kadar o anda Balkanlar'ın içlerine doğru uzayan Osmanlı topraklarını da katmaktadır. Aynı şekilde, Vezir Mehmed Paşa, rahatsızlığı iyice artan sultanına daha sağlıklı bir hayat geçirebileceği yer olarak Mısır'a gitmesini ve oraya sahip olup yerleşmesini, "Rûm" ülkesini şehzadelerine bırakmasını önerir: "İnşâ'llahü'l-Mennan Mısır'a sultan olursız, ol mülki tercih edip anda kalursız; Rûm'ı şehzadelerinize erzâni buyurursız."⁸ Bu tanımlamada "Rûm"un güneyde nerelere kadar dayandığını belirlemek zor ise de, gerek Osmanlıların devraldığı Bizans mirası hatırlandığında, gerekse Arap topraklarının Tursun Bey'de yansıyan coğrafi kategorileri düşünüldüğünde, Anadolu'nun büyük bir kısmını kapsadığı varsayılabilir. Yedinci defterinde Fatih Sultan Mehmed dönemini yansıtan İbn Kemal, "Diyar-ı Rûm" kadar "Bûm-i Rûm" ve "İklim-i Rûm" tanımlamasını da dile getirir. Örneğin, şehzadelerden Bayezid ve Mustafa'nın sünnet düğününden bahsederken "Rûm"u o anki imparatorluk coğrafyasıyla eş tutar, çevre ve komşu hükümdarlıkların sınırına dayar: Bildirdiğine göre "İklîm-i Rûm'un etraf u eknâfında olan selâtin" düğüne çağrılmıştır.⁹ İbn Kemal'in sekizinci defterinde Osmanlı sultanı II. Bayezid için Hakan, Padişah, Melik, Sultan, Şehriyar ve benzerlerinden 116 unvan sayılır; bunlar çoğunlukla İslam padişahı, dinin koruyucusu, mutluluk yeri, cihan sultanı ve benzeri tanımlardır. Böyle bir padişah "Kurûm-Rûm"un ya da "Diyâr-ı Rûm"un merkezindedir ve "Sultan-ı Rûm"dur. Türkmen ya da başka ögeler, Osmanlıya itaat etmesi gereken kavimlerden herhangi biridir, Osmanlı resmi kimliğinde hiçbir zaman ifadelendirilmez:

Hemân diyâr-ı Türkmâne nâ-gihân akdılar. Dest-i hasâretle dâr komadılar yıkdılar. Nâr-ı ğâretle vilâyet komadılar yakdılar. Bahre nehir mukabele mi ide bilir? Ceyş-i Çerkes ile kış-i Türkmân mukâtele idemeyüb, şehri ve köyi, ili ve bûyî kodılar gittiler."¹⁰

16./17. YÜZYIL KRONİKLERİNDE "RÛM" VE "RÛMİ"

Birçok kroniğin Osmanoğullarını başlık yaparak (*Tevârih-i Âl-i Osman*) yazıldığı biliniyor. Yukarıda anılanlara göre biraz daha geç dönem-

lerde yazmış olan Selanikî ve Naima, eserlerinde Osmanlı ülkelerini kastederek “Memâlik-i Mahrûse” deyimini sıkça kullanırken, “Osmanlı”yı da ara sıra hatırlarlar; bu tarih yazarları, bir bakıma daha sonraki dönemlerde hanedan yerine geçecek olan modern devleti de çağrıştırırlar.

16. yüzyılda yaşamış, görevi gereği sultanlara öğretmenlik etmiş ve Osmanlıların ilk yüzyıllarının en önemli sayılan tarihlerinden birini, *Tacü't-Tevârih*'i yazmış olan Hoca Sadeddin Efendi'nin tanımlamaları da bize ip uçları veriyor. Hiç şüphe yok ki, İslam onun için de başat bir yer tutmaktadır: “Osmanlı hanedanının sultanlarıydı ki, İslam dünyasına padişah oldular; fazileti, dini ve hakkı temsil ettiler.” Sadeddin, “âlemleri tutuşturan güneşin parıldayan güzelliği ile süslenen cihanın göklerinde, at koşturan biniciler”den söz ederken “Frenk süvarileri”ne karşı “Rûm atlıları” diye tanımlar Osmanlıyı.¹² Yavuz Sultan Selim ve dönemine ilişkin yazılan bölümlerde şunları okuyoruz: Taht mücadelesine girişmiş bulunan şehzade Ahmed “Rum diyarı denilen geline kendüsün güvey olacağı kanısında”dır;¹³ tahta geçmeye hazırlanan Selim'in isteği şöyledir: “Arslan gösterişli Şah, sert huylu Selim / İtti Rum'un önderleriyle sohbet kim. Didi geçmem tahta ey Rum'un beyleri / Olmayınca Rum fermanımda mum gibi.”¹⁴ Sadeddin'in sultanın 1517 seferinden sonra Mısır'dan dönmesini isteyen yöneticilerin arzuları yolunda dönemin Anadolu kazaskeri Kemal Paşazade'nin uydurduğunu belirttiği şu türkü, Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin kendilerini nasıl bir aidiyet kavramına yerleştirdiklerinin açık bir tanığı sayılmalıdır:

Nemiz kaldı bizim mülk-i arab'de
Nice bir dururuz Şâm ü Haleb'de
Cihan halkı kamu ayş ü tarebde
Gel gel ahi gidelim Rûm illerine.¹⁴

İsfahan kökenli bir aileden gelen ve Osmanlı'da böylesine yer etmiş “Rûm” kimliğini dile getiren Hoca Sadeddin, “Türk” aidiyeti bağlamında klasik diyebileceğimiz tavır içindedir. Sıkça dillendirdiği bu yöndeki düşüncelerinden birkaç örnekle yetineceğim: Yavuz Sultan Selim'le taht

mücadelesine giren şehzade olaylarından söz ederken “Kızılbaş”ın Tokat’a gelip o yörelerde fitne tohumları saçtığını; o bölgelerde “Kızılbaş” a tutkun “Türkler”in olduğunu ve bu “sapkın” kişilerin bakımlı ülkeyi ayaklar altına aldığını anlatır. Diyarbakır fethinden söz ederken, Osmanlı ülkesinde inançlı Sünnilerin olduğunu, ancak Kürt boylarının da yaşadığı bu bölgelerin (örneğin Azerbaycan, Diyarbakır ve Bağdat üçgeni) “Kızılbaş” a karşı direnemediğini, oraların “sapkın” ve “dinsiz” sayılan törelerle dolduğunu belirtir. “Rûm” sultanının, Alaüddeve ile yaptığı mücadelede “kuşkulu Türkmen”in yurdunu alt üst ettiğini duyurur.¹⁵

Sultanların askeri seferlerini destanumsı bir tarzda anlatan “şehnâme” yazıcılığının temsilcilerinden Talikîzâde, Osmanlıların 1593-94 Macaristan seferini anlatır; yazara göre Osmanlı padişahı Rûm’un, Arab’ın, Acem’in, Türk’ün, Deylem’in ve tüm âlemin sultanıdır; “lisân-ı Rûm” (veya *zebân-ı Rûm*) diye nitelendirdiği Türkçe de, tüm dillerin en süslüsü, donanımlı olanıdır (“cemî-i elsinenün ebhâ vu ezyeni, murassa’ u müzeyyeni”dir).¹⁶ Sıraladığı (ve çağdaşı başka yazarlarca da vurgulandığı üzere) Osmanlı kimliğinin (kimliklerinin) anlaşılması açısından yirmi özellik ya da “hassa” dikkate alınabilir: İslam’a bağlılık ve bu bağlamda Mekke ve Medine’nin imparatorluk topraklarında yer alması, gücün aralıksız olarak babadan oğula geçen hanedanda sürmesi, karada ve denizde hâkimiyet, kuvvetli bir orduya sahip olma, başkent olarak İstanbul’un değeri, imparatorluğun genişliği, genelde bayındırlık ve tarımsal faaliyet, Osmanlı egemenliği altında çeşitli ulusların barış içinde yaşamaları, sultanların kişisel cesaretleri, şiir sevmeleri, Osmanlı hanedanının başka hükümdarların desteğine ihtiyacı olmayışı, yönetimlerinin adaletli ve lekesiz oluşu, fiziksel olarak sağlıklı oluşları, şeriata bağlılıkları, nitelikli eğitimleri ve edepli halleri, hazinelerinin doluluğu, uzakteki bölgelere kadar adalet götürmeleri ve kişisel mülke saygılı davranmaları.¹⁷

Ancak, bu nitelikler içinde günümüzde bir kimlik tanımının içini dolduracak öğeler çok az ve doğruluk dereceleri de denetime muhtaç. Üstelik İslami temel ve İstanbul merkezli bir oluşum dışında –ve yukarıda andığım Türk dili sayılmaz ise– kültürel öğeler pek de dile getirilmemiş. Yine de, Osmanlı’nın İslam tercihini belirtmesi ve merkezi bir coğrafyayı vurgulaması açısından yol gösterici.

Konuya, sınırladığımız zaman dilimi içinde yanıt verebilecek tarihçilerden biri de Selânikî'dir. *Tarih-i Selânikî*'de karşımıza çıkan "vilayet-i Rûm", Sivas-Amasya yörelerini kapsayan ve bir idare birimi olan "Eyalet-i Rûm" ya da "Rûm Beylerbeyliği" karşılığında kullanılmış ise de, "Devlet ü Saltanat-ı Rûm" içinde yer alan "Rûm" deyimi, Osmanlı devleti ve hanedanı için bir niteleme ve kimlik olarak algılanmalıdır.¹⁸ Bu arada unutulmamalı ki, Selânikî de imparatorluğu din örgüsü içinde görmüştür; mutlak iktidar sahibi kişi olan padişah "dîn-penâh"tır ve hükmettiği imparatorluk öncelikle koruma altındaki İslam ve Osmanlı topraklarıdır; yani "Memâlik-i Mahrûsa" sayılan "Memâlik-i İslâmiye" ve özellikle de "Memleket (Memâlik)-i Osmaniye"dir.

Bu tarihsel çizgiye 17. yüzyıldan bir tarih yazarı eklemem gerekirse Peçuylu'dan (Peçevî) söz edebilirim. Bu ekleme Osmanlının kimlik anlayışında bir değişim yarattığından değil, bilakis olagelen yaklaşımların anılan yüzyılda da sürdürüldüğünü belirtmek için yapılabilir ancak. Peçuylu için de "Rûm", İslam'ın bayraktarlığını yapan Osmanlı hanedanının temsil ettiği ülkelerin çekirdeğidir, "güzellikler"le dolu yerdir. Bu tarih yazarı İran şahlığı karşısında (ve oradan bakıldığında da "Rûm" özelliğiyle görünen) Rûm'u bir memleketler bütünlüğü gibi değerlendirirken, Tunus gibi bir İslam ülkesi yanında da Osmanlı'yı "Rûm" memleketi olarak göstermiştir.¹⁹

MUSTAFA ÂLİ'DE "RÛM"

Osmanlı tarih yazarları arasında "Rûm" üzerinde en çok duranlardan biri –belki de en çok duranı– Gelibolulu Mustafa Âli'dir; özel olarak üstünde durmam gerektiğini sanıyorum. Bu Osmanlı aydın ve bürokratinin üstüne kapsamlı bir kitap hazırlayan Amerikalı tarihçi Cornell H. Fleischer, onun bir "Rûmi" olarak "Rûm"a bakışını ayrı bir bölüm altında değerlendirme gereği duyarken, İslam tarihi çerçevesinde, ancak farklı bölgesel kültür öğeleriyle bezeli ve benzersiz bir olgu biçiminde imgelediği bir Osmanlı'yı yansıtmaya çalışır. Fleischer, "Rûm"dan kültürel bağlamda söz eden Âli'nin Osmanlı devletinin Anadolu ve Rumeli'deki öz topraklarını kastettiğini, bu toprakların Osmanlıların ilk yerleştikleri ve daha sonra, 14. ve 15. yüzyıllarda "gaza" yoluyla genişlettikleri bölgeler olduğunu dile getirir. Âli'nin imgeledi-

ği ve özlemi duyulan bilgeye, yani Arapların ve İranlıların kışkırdığı devleti inşa eden “Rûm” insanına götüren tarihsel gelişim şöyledir:

Osmanlı devletinin 1300’deki kuruluş yıllarına değin Anadolu’nun Müslüman sakinleri Araplar, Türkler ve İranlılar gayrimüslim nüfusla bir arada karmakarışık yaşıyorlar ve bunların karışımından yalnızca yemeyi içmeyi düşünen, kültürle hiçbir ilgisi olmayan daha da karışık bir ırk türüyordu. Sonra Maverâünnehir ötesinden “Osmanlı aşiretleri” gelmişti. Bunlar yerleşik Selçuklular’a çok benzerlerdi; “sanki aynı soydan geliyorlardı.” Otuz-kırk yıl sonra Osmanlılar Rumeli’de fetihlere başladılar ve bölgedeki gayrimüslim halkla karıştılar. Giderek Arap, İran ve Tatar uleması da bunlara karıştı. Sırplar gibi gayrimüslim uyruklar Müslüman oldular ve “ikinci ya da üçüncü kuşakta küfrün lekesinden kurtuldular.” Bu insanların güzel çocukları oldu; bu çocuklar bilginin ve uygar kültürün aydınlığına açıldılar. Böylece Rum güzel, yetenekli ve dindar insanlara hayat veren bir toprak parçası oldu.²⁰

Fleischer, Âli’nin kapsamlı bir Osmanlı tarihi niteliğindeki *Künhü’l-Ahbar* adlı eserinden yansıttığı pasajlardan birinde “Rûm”un karışık kökenlerden geldiği, Türk ve Tatar soylarından olanların da kendi özellikleriyle bu yapının içinde yer aldıkları belirtilir; Osmanlı hanedanının görkemli günlerinde yaşayan çeşitli halkları içeren “Rûmiler”in güzide bir millet ve latif bir ümmet oldukları vurgulanır.²¹ Âli için etnik çeşitlilik önemli bir temadır; etnik grupların birbirleriyle karışmaları da büyük avantajdır: Fiziksel güç ve güzellik gayrimüslimlerden gelirken, entelektüel cesaret ve dindarlık da İslam’dan ulaşır. Böylece oluşan heterojen görüntü, Osmanlı merkezi yapılanmasını sağlayacak ve onların ülkülerini yerine getirecek insanları yaratır. Âli’nin en iyi yorumcusu sayılan Fleischer’in tasviriyle:

Âli’ye göre en özgün Osmanlılar, büyük ölçüde, bu sonradan Müslüman olanlar ve kulluk sisteminin ürünleriydi. Bunlar Osmanlı geleneği içinde askerlik ve yöneticilik için eğitilmişlerdi. Âli Türk diliyle

Osmanlılığı özdeşleştirmekle birlikte, kurucularının kökeni dışında Osmanlı devletiyle Türklük arasında hiçbir bağ kurmaz. *Nushat*'ta padişaha, Anadolu'daki yerel askeri unsurlara, bir başka deyişle Kürt ve Türk aşiret reislerine fazla yetki verilmemesini öğütler.²²

Âli'nin devşirme eğitiminden geçip Osmanlılaşmış bir aileden geldiği ve böyle bir kul sisteminin içinde bulunmanın yararlarını paylaştığı düşünülebilirse de, onun bu tavrında yalnız olmadığı biliniyor. Çok ilginç ve gerçektir ki –benim bu bölümün sonlarında ve diğer bazı bölümlerde ortaya koymaya çalıştığım gibi, hatta Fleischer'in de bir yerde vurguladığı üzere–²³ “Rûm” coğrafyasıyla sınırlı tutulan bölgelerde Osmanlıların Müslüman Türk bile olsa, “Rûmi” tanımına girmeyen kişilere kuşkuyla baktıkları bazı resmi belgelerde dahi yer alır. Türkler –Kürt, Çingene ve İranlılarla birlikte– “ecnebi” sayılmaktaydı; *Kitab-i Müstetab* gibi devlet düzenine ilişkin nasihatname türündeki eserlerin 17. yüzyıl başlarında tanıklık ettiği üzere, ecnebinin ordu içine sızmaları engellenmeye çalışılmalıydı. “Türkün akçasın alurlar ve bu vechile saplama yeniçeri yaparlar” ve “ekseri İstanbul'un şehir oğlanları ve Türk ve Kürd ve Ermeni ve Çingâne oğlanları olub on oğlanda bir sahihce devşirme ve yâhûd kul cinsi yokdur” gibi ya da “ecnebi Türk oğulları”nın dirlik sahibi oluşları ve bunların kötü sonuçları dile getirilmişti.²⁴

BELGELERDE “RÛM” VE “RÛMİ”/“RUMLU”

Osmanlı resmi yazışmalarında yer alan “Rûm” tanımına örnek olarak burada sadece Osmanlı Başbakanlık Arşivi bünyesinde bulunan bir tapu defteri ve imparatorluğun dört bir yanına gönderilmiş olan sultan fermanlarının Mühimme Defterleri'ndeki kopyalarından birkaçı hatırlatılacaktır. “Rûm”dan “Rûmi” ya da “Rumlu” biçimleriyle türeyen ve aidiyet gösteren bu tanımlama, sanırım, devlet merkezinin algılayışını yansıtmaması bakımından çok önemli sayılmalıdır.

20 Temmuz 1577 tarihinde Şam beylerbeyine gönderilen bir fermanda, yeniçeri bölükleri arasında boşalan yerlerin (“gedük”lerin) yetenekli ve “Rûm”dan gelen yiğitler tarafından doldurulması emredildiği

halde buna uyulmadığı, aksine zengin olan “yerlü” kişilerle doldurulduğu bildirilir. Öyle olunca, sultan fermanına göre, yeniçeriler görev yerine gitmemekte, ağaya para vermek suretiyle görevden kurtulmaktadırlar. Yeniçeriliğin yozlaşan bu durumu karşısında sultan, ilgili beylerbeyinden boşalan yer/görev anlamındaki “gedük”leri doldurmada dikkatli olunmasını tembih ederken “Rûm”un konumuna da açıklık getirir: Yabancı ve bedevilere (Araplara) karşı genç, güçlü ve cesur “Rûm yiğitleri” yeğlenmesi buyrulur.²⁵ Andığım bu belgeyi İngilizce’ye tercüme edip yayınlamış olan Uriel Heyd, dipnotunda “Rûm” deyimini açıklama gereğini duyarken, başka tarihçilerin düştüğü hatayı tekrarlamadan, daha geniş bir coğrafya alanına yaymış, Anadolu ve Rumeli beylerbeyliklerini dahil ederken köken (Türk) yeknesaklığı aramamıştı.

Basra beylerbeyine gönderilen bir ferman, diğer birçok ferman gibi, benzer tercihleri vurgular: 17 Temmuz 1565 tarihli bu sultan emri kopyasında, yerli Arapların boşalan askeri kadrolara atanmasının önlenmesi, bu yönde muhakkak “Rûm”ların, “kul oğlu kul karındaşları”nın yeğlenmesi, hatta Türkistan ve Kürdistan “beyleri”nin atanabileceği buyrulur.²⁶ Aynı mahiyetteki bir hüküm yirmi yıl sonra yinelenirken, bir bakıma “Rûm yiğitleri”ne olan güven tazelenmekte, Tat (genellikle İran kökenli lere verilen ad), Arap, Çepni (Türkmen) ve Kızılbaş gibi ırk ve mezhepten olanlar “Rûm” çemberinin dışında tutulmaktadır.²⁷

Bu tür yaklaşımlarda Osmanlıların en çok hassas davrandıkları bölge Osmanlı-İran ilişkilerinde baş rolü oynayan Türkmen ağırlıklı Kızılbaş nüfusun barındığı yerlerdi. Safevi devletine eğilimli Rafizilik ve Kızılbaşlığın Osmanlı İmparatorluğu’nda beraberliği bozduğu gerekçeyle imparatorluk yetkililerinin gösterdikleri tepki, bir bakıma, merkez yönetiminin kendine biçtiği kimliği de açığa vuruyor. Değişik zamanlarda, özellikle de dine dayalı Safevi propagandasının ateşlediği girişimler hedef alınarak Türkmen nüfusun kıyılması, imparatorluğu “Türk” merkezine oturtma teorilerini başından bozuyor. Örneğin Bekir Kütükoğlu’nun da yazdığı gibi, sultan fermanlarında Tat, Laz, Çingân, Arab, Devraklu, Sarılu, Çepni, Dönek, Kızılbaş vb’nin askerleri “idlal ve iğva”sı sonucunda “murad üzere hizmet” ortadan kalktığından bu askerlerin dirliklerinin

ellerinden alınarak “kul-oğlu, “çavuş-oğlu”, “Rûm yiğitleri” ve “ekâbir kulu”na verilmesi buyrulur.²⁸

“Rûm” ve “Rûmi” aidiyet kavramını Tokat-Amasya çevresini kapsayan Rûm beylerbeyliği ile sınırlı tutmak isteyen Nejat Göyünç, 16. yüzyıl arşiv belgeleriyle kanıtlamaya çalıştığı görüşlerinde, Osmanlı yönetiminin “Rûm yiğitleri”ni tercih ettiğini doğrular, kalelerde boşalan gediklere onların atanmasına ilişkin sultan emirlerinden referans gösterir; ancak “Rûm ve Rûmi de şüphesiz Rûm beylerbeyliği halkıdır” gibi genel bir yargıda bulunur.²⁹ Böyle bir yaklaşım, Osmanlı imparatorluk düzenindeki “Rûmi” kimliğini dışlarken Türk, Kürt ve Tat gibilerinin resmi ideolojide gözlenmesi ve gerektiğinde hemen cezalandırılması gereken öğeler olarak görüldüğünü göz ardı ediyor.

İmparatorluğun başka yöre ve zamanlarına ait belgelerde de dile getirilen “Rûm” ve “Rûmi” terimleri merkezi idarenin oluşturduğu kimliği daha da açığa vuruyor. Osmanlı’nın güney denizlerinde yayılması üstüne yaptığım çalışmalarda da böyle birçok belgeye rastladım, ancak burada yinelemeyeceğim. Sadece Cengiz Orhonlu’nun Habeş Eyaleti üstüne hazırladığı bir incelemesinde dikkat çektiği birkaç örneğe değinmek istiyorum: 1574 yılında, görülen ihtiyaç üzerine Osmanlı yetkilileri Mısır’da bulunan “kul oğulları”ndan ve “Rûm yiğitleri”nden 300’ünün yeniçeri yazdırılıp Habeş eyaletine gönderilmesini istemişti.³⁰ 1587 yılına ait bir sultan hükmünde de, Habeş bölgesinde daha önceleri 1000’den fazla “Rûm askeri”nin bulunduğundan, ancak çeşitli savaşlardaki kayıplar yüzünden sadece 73 kişinin kaldığından söz edilir (“Habeş’de bin neferden ziyâde Rum askeri olup ekseri muharebelerde şehîd olmağla 73 nefer kimesne kalup...”).³¹ Orhonlu burada geçen “Rûm”u ya da “Rûm yiğitleri”ni bazı başka tarihçiler gibi Türk veya başka kimlik kullanmaksızın yansıtmış, bana göre, isabetli düşünmüştü.

EDEBİYAT VE SANATTA (VE ZANAATTA) “RÛM” VE “RÛMÎ”

Bu bölümde, edebi metinleri ve sanat/zanaat tarihlerine giren yazılı ve görsel malzemeyi tarama ve onlardan bir sonuç çıkarma gibi bir niyetim yok; sadece, konu üzerine not düşmüş kimi edebiyat tarihçilerinin düşüncelerinden hareketle “Rûmî” ve onun da içindeki “Türk” kimliklerinin algılanış biçimlerine ilişkin bazı ipuçları çıkarmaya çalışacağım. Osmanlı İmparatorluğu’nda kronikler ve resmi yazışmaların dışında, edebiyatta özellikle şuara (şairler) tezkirelerinde ve bazı sanat/zanaat alanlarında “Rûmilik” üzerine yazılmış birkaç örnek vermek istiyorum. Paul Wittek bu terimin resmi kullanımda pek o kadar ön plana çıkmamış olduğunu saptadıktan sonra, “edebi ve hatta büyük bir ihtimalle her günlük kullanışlarındaki yerleri çok mühimdir” der.¹ Sınırlı olmak zorundayım. Hem derlediklerimi bu kitapçığın dar bir bölümüne iliştiirmeliyim, hem de edebiyat tarihçilerimizin pek üzerinde durmadıkları, durduklarında da dipnotlarında şuara tezkirelerine dayanarak, çoğunlukla da Türklük kimliğini öne çıkarabilme kaygısıyla yansıttıkları bilgilerle yetinmeliyim.

TEZKİRELERDE VE EDEBÎ METİNLERDE “RÛM” VE “RÛMÎ”

Fuad Köprülü, şüphesiz, bu alanda kalem oynatanların en etkili-
lilerinden biridir. Köprülü, “Türk” sözcüğüne yüklenen anlamlar ile
“Rûm” kelimesine yüklenenlerin birbirlerinden çok uzaklaştırılmasını
benimsemez. Türk’e anlayışsız, kaba, köylü gibi nitelikler yükleyen
Osmanlı edip ve tarihçilerinin dikkatle okunmalarını tavsiye eder, kuş-
kulu olunmasını ister: “*Mogol, Türk, Rûm, Tatar* gibi her bir müellif
tarafından, hatta muhtelif yerlerde muhtelif manalarda kullanılan bu
kelimelerden, hemen kat’i neticeler çıkarmaya çalışmamalıdır.”² Köp-
rülü’nün, bu bağlamda, Mevlânâ Celâleddin Rûmî’den *Lehçe-i Osmanî*
sahibi Vefik Paşa’ya kadar uzanan süreci kısaca açıklamaya çalıştığı
satırları şöyledir:

Halbuki Anadolu Türkleri'ne Rûm, Rûmi denmekle beraber Türk de denir; nitekim Anadolu Türkçesi'ne, XV. Asır nihayetlerine kadar yazılan eserlerde daha ziyade Lisân-ı Türkî denildiği halde, XVI. ve müteakip asırlarda Lisân-ı Rûmi, Zurefâ-yi Rûm, Üdebâ-yi Rûm gibi tâbirler çoğalmış ve *Bir nîce zarîf hıttâ-i Rûm – Rûmi ki dedik kazıyye mâlûm – Ya'nî ki kamû dakâyık ehli – Her meselede hakâyık ehli* diyen Fuzûlî'den Ziya Paşa'ya kadar devam edip durmuştur. XVI. Asırda, bir aralık, Türkçe deyince Çağatay Türkçesi yani Nevâî lisânı anlaşılırdı: Altı dilde gazel söylemekle iftihar eden Kürd Şük-rü'nün, Sultan Selim'e takdim ettiği *Fahriye*'sinde "Türki derse revan Nevâî gibi" demesi de bundan dolayıdır (*Aşık Çelebi Tezkere-si*, V, 341b). Yalnız Ali Efendi meşhur eserinde *Türk* kelimesinden ne mâna kastettiğini açıkça anlatıyor ve Anadolu Türkleri'ni onlar arasına katmıyor (*Ahlâk-ı 'Alâ'î*, c. II, s. 60-61); ma'mâfih kitabının baş tarafında eserini *Lisân-ı Türkî-i Rûm* üzre (c. I, s. 8), sonunda da *Lisân-ı Türkî* üzre (c. III, s. 5) vücuda getirdiğini söylemekle, bu husustaki umûmî karışıklıktan ayrılmadığını göstermektedir.³

Köprülü, Türkçe ile halka seslenmeyi başarmış olan şair ve mutasavvıflar karşısında, halka kayıtsız kaldıklarına hükmettiği Osmanlı şairlerinin "Rûm" sıfatıyla anılmalarını benimsemez ve İran hayranlığının çok artmasını onaylamaz.⁴ Bu yaklaşım kişiseldir şüphesiz, savunulabilir yanı güçlüdür; ancak Osmanlı şair ve yazarlar arasında böyle bir hayranlığın varlığını yok saydıramaz, hatta Tebriz ve Kahire gibi merkezlerden getirilen ve sarayın patronajına alınan usta, şair, bilgin ve sanatkârların Osmanlı "patrimonyal saray kültürü"nün gelişmesindeki rollerini reddet-tirmez. Aslında, Osmanlı üstündeki Bizans etkisini inceleme yollarını pek açık tutmayan Köprülü, Bizans üzerinden de dünyaya egemen olma hayal ve uygulamalarına pek el atmadığından "Rûm"a atfedilen genişliği görmez, ya da görmek istemez. Oysa öğrencisi Halil İnalcık, çok daha geniş perspektiften bakar Osmanlı'ya: Osmanlı merkezinde Arap ve Acem olan-lara verilen ayrıcalıklar hakkında şikâyetlerin bulunduğunu onaylar; aynen Latîfî'deki bir dizenin dediği gibi: "Acem'in her biri kim Rûm'a gelir / Ya

vezaret ya sancak uma gelir.”⁵ “Rûm”un dünya ölçüsündeki yeri bellidir ve Türkçe eser verenler, Türk kökenli olanlar başta olmak üzere Osmanlıyı temsil edenlerin, merkezi İstanbul olan cazibe dolu dünyasıdır. İnalçık İranlıların bu konudaki tavrı için Ahdî’yi örnek gösterir; başka İranlıların tersine, “Rûm”un Ahdî’deki çağrışımı olumlu yöndedir: “Ahdî diyâr-ı Rûm’a gelüp ideli nazar / Görünmez oldu gözüme mülk-i Acem nîm.”⁶ Fuzuli, “Rûm zurefâsı” ya da “zarifân-ı Türk” diye tanımladığı kişilerle dolu “Rûm” ülkesine gidemediğine hayıflanır, oralarda kullanılan deyimleri ve atasözleri bilemediği için üzülmür; ama Kerbela gibi kutsal bir yerde oturduğu için teselli bulur.⁷

Köprülü’den yıllar sonra, Sehî, Latîfi ve Âşık Çelebi tezkirelerindeki 16. yüzyıl edebi araştırma ve eleştirileri inceleyen Harun Tolasa, –*Kamûsü’l-a’lâm*’dan da yararlanarak– “Rûm”un Osmanlı edebiyatında yerini bulan kimliğini şöylece açıklar:

Eskiden Bizans’ın egemenliğinde olup da sonradan Selçuklular ve Osmanlılarca ele geçirilip Türk yurdu haline getirilen topraklar, özellikle Anadolu kastedilmektedir. Rûmi ile de, doğal olarak, bu topraklarda yaşayan halkların, özellikle Müslüman Türklerin kastedildiğini söyleyebiliriz. Tezkirecilerin kullanışlarında bunların dışında bir anlamın belirdiği pek görülmez. Sadece bu kullanışların bir kısmında “Rûmi” kelimesiyle etnik yapı olarak Türklüğün kastedildiği daha açık bir şekilde hissedilir. Böyle durumlarda, bazen “Rûmi” kavramının yanı sıra ayrı bir etnik yapı olarak “Acem veya Fars” unsuruna rastlanır ki, böyle durumlarda çoğunlukla her iki toplum arasındaki kültürel benzerlik veya farklılık hallerinin söz konusu edildiği görülür.⁸

Tolasa bu eserlerde özel bir “Rûm” veya “Rûmi” tanımına rastlayamamış ve sınırların belirsizliğine işaret etmiş olsa da, kimi alıntılar Osmanlı edebiyatının 16. yüzyılda kazandığı kimlik ve imgeleri göstermeleri bakımından önemli sayılmalıdır. Örneğin, tezkireciler Şehdî’yi anlatırken, şairin “Rûmi” olduğunu belirtirler, etnik kökenini ve şiirlerindeki dil

ile ustalığı vurgularlar: “Mevlânâ-yı mezbûr Rûmidür. Türki eşârı ziyade ve kendisi sâfi dil, sade ... kimesnedir” ve “Eğerçi Rûmidür, amma lûgat-ı Fârisiye-yi aslıyla bilmegin, nazmın makbûl-i erbâb-ı kemâl itmişdür.”

“Rûm”, İran ve Arap ülkelerinden çeşitli vesilelerle Osmanlı topraklarına (özellikle İstanbul ve Anadolu’ya) göç ve seyahat etmiş şairler için de kullanılır; gerek Osmanlı öncesi gerekse Osmanlı egemenliğindeki dönemde, Hristiyan dünyasına karşı doğu ve güneydoğu Anadolu’dan geçen belirsiz “Rûmi” sınırına açıklık getirebilecek niteliktedir. Ünlü mutasavvıf Mevlânâ Celaleddin’in “Rûm” ülkesindeki yaşamından bahsedilirken coğrafi sınırlar da aşağı yukarı çizilmiş olur: “Hicret-i Nebeviyenin 604. senesinde şehri Belh’den diyâr-ı Rûm’a gelüp Rûm’da neşv ü nema bulmuşlardır.” Bu coğrafya, Osmanlı merkezinin kendisi için çizdiği, politik olduğu kadar kültürel bir kimlik taşıyan ve özellikle İran’dan gelen şairlerin yeni aidiyetlerini kazandıkları bir yerdir artık. Aşık Çelebi’nin, Acem asıllı Hemedanlı Sehâbî’nin İran’dan Osmanlı ülkesine gelip orada üst düzey yöneticilerle kaynaşırken dile getirdiği ortam “Rûm”dur.⁹

Tolasa’nın saptamaları arasında geçen “Diyâr-ı Şark” ise “Rûm”un karşısında/ötesinde bir kavram olarak ayrı bir önem taşıyor; o yörelerden gelen ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çekirdeğinde “Rûmi” olarak karşımıza çıkan bir şairin “Türk” olarak vasıflandırılması da mümkün olabiliyor. Yeni kimlik “Aslında diyâr-ı şarkdan gelüp Anadolu cânibinden olan İznik nâm şehirde şugl idüp” tümcesinde, “vilayet-i şarkdandır, bazıları Rûmidür dirler” ya da “Türkmandur, diyâr-ı şarkdan gelmişdür. Vilâyet-i Rûma geleli hayli zaman olmuşdur” tanımlamasında ifade bulabiliyor. Türk ya da Türkmen kökenli şairlerin “Rûni” aidiyeti içinde kendilerini çok daha üstün bir emperyal kültür ortamında hissettiklerini gösteriyor. Kimi zaman, Diyarbakır gibi bir kentin “Rûm” sınırları içine sokulmadığı görülebiliyor. Örneğin Gelibolulu Mustafa Âli, *Tezkire*’sinde yer alan şair Halîlî’den bahsederken “Diyarbakürdendir. Vilâyet-i Rûma gelüp ... şehri İznikde kaldı” kaydını düşmüştü.¹⁰ Âli’nin Belîğî’den yansıttığı, kahvenin Arap dünyasından Osmanlı topraklarına girişini anlatan bir örnek de, “Rûm”un konumunu belli eder: “Mısır u Şam u Halebi gezdi gelicek Rûma / Ayağın aldı şarâbun o cihân fettânı.”” Bu arada, Tâcizâde Cafer Çelebi’nin *Dîvân*’ında yer alan

ve “Rûm İli”ni tasvir eden dizeler de anılmaya değer: “Şarâb içmek güzel sevmek degül ayıb / Kadimi âdetidür Rûm İlinün”¹²

Tezkirelerde “Rûm” a dair coğrafi nitelemelerin dışında, kültürel ve emperyal sıfatların büyük ölçüde rol oynadığı görülüyor. Âşık Çelebi, bir Osmanlı şehrinden, örneğin, Bursa’dan söz edip taçlandırmaya çalışırken, bilginlerin, uluların, salih insanların toplandığı bir kent olarak görür onu; insanlığın gövdesi saydığı Osmanlı (Rûm) ülkelerinin canı sayar: “Bursadur ki yer yüzünün cenânıdır; güya memâlik-i Rûm bir kâleb-i beşerdür ki Bursa anun cânıdır ... Mevlidi Bursadur; ulemâ ve sulehâ ve sâdâtı câmi’ bir mahrûsedür.”¹³ Âşık Çelebi’nin, Hâletî hakkında yaptığı açıklamalarda hem “Rûm” un coğrafi sınırları hakkındaki ayrıntılarla, hem de bu Osmanlı çekirdek bölgesindeki zekâ ve kavrayışı yansıtan bilgilerle karşılaşmaktayız:

Rûmda muazzamat-ı bilâd’dan Gelibolu ve Yenişehir ve Selânike kadı oldu ... Muhassal, Arab’ın lütf u mürüvvetin ve Diyarbekir’de kassâm olduğu sebepten Acem’in zerâfet ve nezâketin ve Rûm’un zekâ ve fetânetin cami’ idi.¹⁴

Bizans’tan devralınıp Osmanlı ülkeleri niteliğine büründürülen “Rûm Memâlikî” nin *Hüsrev ü Şîrîn* öyküsündeki çeşitlendirmelerle de tarihsel dönüşümü göstermek mümkündür. Sehyî tezkiresinde, Şeyhî’nin Nizâmî’den esinlendiği, çevirdiği ve kendi yaratıcılığını eklediği bu ünlü eseri Acem giysisinden çıkardığı, “Rûmî” mesnevî biçimine soktuğu, yani Osmanlılaştırdığı yolunda bilgiler verilmektedir:

Acem tonından ol mahbûbı soydı
Hemân-dem Rûmî üslûbına koydı
Soyup egninden ol köhne pelâsın
Düzetdi Rûmî atlastan libâsın...¹⁵

Hemen belirtmekte yarar var: Şeyhî’nin anılan bu eseri 16. yüzyılda “Rûmî” mahlâsını taşıyan bir şair tarafından tamamlanmıştı.¹⁶

Fuad Köprülü, “Rûm” diyarındaki şairleri hiç tereddütsüz “Türk” kimliğiyle tanımlar; onların kendilerini İranlı şairlerden aşağı görmediklerini, sadece mesnevi tarzında Acemlerin üstünlüklerini tanıdıklarını, 16. yüzyıl şairlerinden Ganî-zâde Nadîrî’den ve ardından –aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere– Nev’i-zâde Atâyî’den birer örnek vererek açıklar:

Gelib şi’r-i Rûm’un dahi nevbeti
Anâ hayli gösterdiler rağbeti

Kasîde, gazel tarzınâ Rûmiyân
Verirler Acemler kadar gerçi şân¹⁷

Ki medh-ü tegazzülde Rûmi – kalem
Olub gâlib-i sâhirân-ı Acem¹⁸

15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl başlarında yaşamış olan bilgin, şair ve devlet adamı Cafer Çelebi için “Rûm”, Şam üstüne yürüyen askerlerin vatanıdır: “Şimdi mi leşker gelübdür Rûmdan Şâm üstüne.”¹⁹ “Rûm” ülkesinin sultanı da Osmanlı padişahıdır: “Kimdir ol iklîm-i Rûmun hânı Sultan Bayezîd.”²⁰

17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan ve kaside üstadı olarak tanınan Nefî, ünlü şair Feyzî-i Hindî ile bütünleşmeye çalışırken, kendi şiirinin doldurduğu coğrafyayı “Mülk-i Rûm” olarak gösterir.²¹ Kaside ve gazelinin “Rûm” kadar Hind ve Acem dünyalarını sardığını iddia eder; oralardan bütün kervanların –başka ülkeleri bırakıp– çok değerli saydığı şiirlerini almak için “Diyâr-ı Rûm” a geldiklerini ileri sürer:

Kasîde vü gazelim hod pür itdi dünyâyı
Ne Rum koydı ne Hind’i ne Mülk-i A’câm’ı

Koyup memâlik-i gayrı metâ’ı mazmum için
Diyâr-ı Rûm’a gelür kârbân-ı heft-iklim²²

“Rûm” ve “Rûmî” sözcüklerini, Osmanlı edebiyat tarihinde 18. ve 19. yüzyıllarda izlemek ve işlevini saptamak bu kısa bölümün ve kitapçığın çerçevesine girmiyor. Bu geç dönemlerde ve çizilmeye çalışılan coğrafi ve siyasal çerçevede de bu tanımlarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin Ziya Paşa’nın *Harâbât*’ında “Ahvâl-i Şuarâ-yı Rûm” başlığını taşıyan bölüm buna bir kanıttır. Osmanlılık ve ardından Türklük bilincinin ortaya çıktığı dönemlere kadar “Rûm” ve içinde barındırdığı kültür çeşitliliği genelde Türkçe ile ifadesini bulan “Osmanlı” kimliğinin bir tür yansımasıdır. İncelenmesi gerekir.

Burada, ele aldığım görece erken dönemler için Divan edebiyatı sınırları içinde yeniden bir genelleme ile bir kimlik saptama yoluna giderken şairler kadar Pîrî Reis ve Kâtib Çelebi gibi bilginlerin, Evliya Çelebi gibi gezginlerin de paylaştığı ortamın yarattığı aidiyet duygularını düşünelim. Burada “Rûm” kimliğini yüksek düzeyli bir toplumu hedef alan bir coğrafya içinde kendi özel anlayış ve zevkini yansıtan estetiği de içeren bir kimlik olarak tanımlamak mümkündür. Mertol Tulum, dili “bilgi ve düşüncenin aktarıldığı araç değil, sanatın aracı” olarak gören bu anlayışın bir örneğini veriyor, “hoş ifadeli Türk dili”nin hicap duyulmayacak bir seviyede kullanılabilecek yerinin Osmanlı (Rûm) ülkeleri olması gerektiğini düşünen Nergîsî’nin sözlerini bugünkü dile aktarıyor:

Doğrusu, Fars ülkesinin sözü etkili kimseleri böyle bir yaklaşımla zamanın eline tazeliğini her zaman koruyan hatırlatıcı bir hediye sunup sonsuza kadar sürekli iyilikle anılmayı sağlamışlar, çaba gösterme ve kazanç elde etme pazarının kızışmasına yol açmışlardır. Ne olur Rum (yani: Osmanlı) ülkesindeki yazar dostlardan biri Türk dili ile ‘Aynısını yaptı ve aynı yola yöneldi’ kuralını işletip gönül okşayıcı inşa yolunda taze ve dipdiri, nitelikçe benzersiz ve yepyeni bir tür (eser) dünyaya armağan etse ve (bu eser) âhır zamanın sanatseverlerine güzel bir hediye olsa! O hoş ifadeli Türk dili başka başka dillerin çimenli bahçelerinin köşe bucağından güzel söz söyleyenlerin beğenisini kazanmış seçme söz kalıpları çiçeklerini toplamakla seçkinleşmiş ve seçmece meyvelerini

devşirmekle güzellik duygusuna sahip doğru değer biçme kabiliyeti bulunan kimselerin kusursuz yaradılışlarınca güzel sayılmışken, (dolayısıyla elde) bu ölçüde mükemmel bir ifade imkanı yeterli iken, becerisizlik töhmeti ile Osmanlı ülkesinin söz ustalarının hicap duymaları, yetersizlik ve uyuşukluğun utanç arttırıcı kızarıklığından ötürü Osmanlı [Rûm] dostların kıskanç(lık duygusuyla kızarması gereken) yüzünün çaresizlik yüzünden bu renge bürünmesi reva mıdır?²³

“Şuarâ-yı Rûm”, genelde, Türk şairler olarak nitelenebilir, Tola-
sa da böyle algılamaktadır.²⁴ Ancak eklemek gerekiyor ki, “Memleket
(memâlik)-i Rûm”, “Diyâr-ı Rûm” ve “Vilayet-i Rûm”, hatta “Mülk-i Rûm”
tanımları İran, Arap ve başka coğrafyalar içinde yer alan Türkmen ve ben-
zeri gruplardan farklı bir yapılanmanın kimliğini de taşımaktadır ve “pay-ı
taht-ı Rûm”²⁵ olan İstanbul’da çeşitli kökenden gelenlerin temsil ettiği bir
ortamın ürünüdür. 17. yüzyılın ilk yarısından seslenen Nev’î-zâde Atâ-
yî’nin “Rûmi sohbet” ya da “Türkî-zaban” dediği de İstanbul Türkçesi’nden
başka bir şey değildir.²⁶

Böyle bir tanımlama Türkmen şiirinde daha da belirginleşiyor.
Türkmenistan’ın Buharalı ünlü şairi Mahtum Kulu (Magtımguılı), 18. yüz-
yıldan seslenirken Rûm ülkesini (*Rumistan*’ı) şöyle dile getiriyor:

Yokarda Hindistanı	(Yukarıda Hindistan’ı)
Arkada Türküstanı	(Arkada Türkistan’ı)
Övülyä ummanı -	(Evliyalar ummanı -)
O Rumistanı görsem.	(O Rumistan’ı görsem). ²⁷

Üç yüzyıl öncesindeki Heratlı Lutfî’nin *Divan*’ında dört dünyaya
ayırıldığı coğrafyasında Çin ve Hind vardı, “Türk” ve “Rûm” da ayrı aidiyet-
lerin insanlarını temsil etmekteydi:

İkki dünyânı sening ‘ıskıngda peydâ kıldı hak
Hâd ni bolgay hidmetingde türk ü hind ü rûm u çân.²⁸

Tarihçilerin dünyasından, manzum bir eser de vermiş olan Rumûzî'nin bir bürokrat olarak yansıttığı satırlarla yukarıda kaydedilenleri desteklemek mümkün. 1579-71 yıllarında Yemen'in yeniden fethini anlatırken "Rûmî"yi ve "Türk"ü dile getirir Rumuzî; ilkinde sorumluluklar yükler, ikincisinin kenara itilmişliğine hayıflanır: "Rûm askeri" ("leşker-i Rûm") Osmanlı'nın timsalidir; "Rûm"un Yemen seferinin kurbanıdır; Arabistan'ın "Rûm" mülküyle kıyaslanması mümkün değildir. Bu "Rûm" görkeminin de "Türkçe" ile taçlandırılmasını arzular, bu dili "Rûm"un simgesi sayar:

İy Rumûzî nedür siyâk u sibâk
Bize sen söyleme zübân-ı 'ırâk

Türki söyle bize ki Rûmiyuz
Rûmiye hoş degül mi Türki söz.²⁹

SANATTA/ZANAATTA "RÛM" VE "RÛMÎ"

Yukarıda da belirttim: bu bölüm sadece birkaç hatırlatmadan oluşuyor; "Türk" kimliğini ele alıp inceleme gibi bir iddiası yok, "Rûm/Rûmî" özellikleri pek bilinmeyen unsurlar olduğu ve kitabın amacının da Osmanlı kimliğini çeşitlendirmek gibi bir hedefi bulunduğu için metinde sık sık yer alıyor.

Bu bağlamda sanattan da birkaç örneği eklemek istiyorum. Halil İnalcık, Batı kültüründen Osmanlı bünyesine geçen öğeleri incelediği bir makalesinde, Osmanlı sarayındaki sanatçı gruplarını yansıtırken ressam ve nakkaşların "taife-i Rûmiyan" adı altında teşkilatlandıklarını yineliyor ve bunları "Anadolu Türkleri" olarak niteliyor. Tarihçimiz, Osmanlı'yı bir Türk imparatorluğu olarak değil, çok kültürlü bir yapı olarak değerlendirir;³⁰ oysa "Taife-i Acemiyan"ı İranlılar ve "Taife-i Efrenciyan"ı da Avrupalılar olarak tanımlayıp "Rûmiyan"ı "Türkler" olarak belirlemesi yerli yerine oturmamış bir tanım görüntüsü yaratmış gibidir. Yine de imparatorluk sanatına "Türk" öğelerin egemen olduğu düşünüldüğünde bu durum mantıklı sayılmalıdır. Ancak, imparatorluğun kendisi için bir aidiyet sığınağı sayıp kullandığı "Rûm" tanımını daraltmaktadır, "bölük-i Rûm" denen devşirmelerin hemen Türkleştirildiği anlamı taşıyabilir; böyle

Resim 9. Rûmi süsle-
meleriyle bir İznik
seramiği.

bir yaklaşım, “Türk”ün imparatorluk nezdindeki konumunun değerlendirilmesini zorlaştırabilir.³¹ Unutmamak gerekir ki, Gülru Necipoğlu’nun da ifade ettiği gibi, o görkemli sanat ve mimarisiyle bir “Osmanlı emperyal imajı” yaratılmak isteniyordu; özellikle doruk noktası sayılan 16. yüzyıl ortalarında resmi Osmanlı sanat dünyası, geniş bir bürokratik imparatorluğun yönetici zümresinin kültürel hegemonyasının yansıtılmasıydı; temelde bir ortodoks İslam geleneğinin belirgin emperyal görkemini özleyen bir saray kültürünün törensel biçimiydi.³²

Böyle bir imparatorluğun bünyesinde yer alan sanatlarda da “Rûmi” teriminin yer alması olağan sayılmalıdır. Konumuz bağlamında süsleme ve yazı sanatı örnek gösterilebilir.

Resim 10. Osmanlı “İmâd-ı Rûm” hattatlarına örnek olan İranlı İmâd’ın besmele ve hurufatı.

Hattat Ali Alparslan Koleksiyonu. A. Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tanhî*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 158.

Osmanlı öncesinde Anadolu/Türk mimarisinde ve süslemesinde adı ve şekilleri sıkça geçen ve sonradan Osmanlı sanatı içinde yerini bulan bir üslubun adı “Rûmî”dir. Orta Asya kökenli olduğu sanılmasına karşın burada önemli olan husus, Selçuklu ve beylikler döneminde “Rûmî” adını almış ve Osmanlı mimari ve süsleme sanatında yine bu adla yaygınlaşmış olmasıdır. Osmanlı öncesi Anadolu/Türk mimarisinde taçkapılar üstünde çalışmış olan Rahmi Hüseyin Ünal, bu figürü “uzunca ve kıvrık bir tep yaprağıyla, daha kısa ve aşağı kıvrık bir yan yaprağa ve alt kısımda bir lobcuğa sahip bir bitkisel unsur” olarak tanımlar.³ Aynı dönemlere ait taş oymacılığını incelemiş olan Semra Ögel de, “çatallı, ucu sivri yaprak olarak tasvir eder bu motifi; “arabesk”in Türkçe’deki adı olarak açıklar.⁴ Orhan Şaik Gökyay’ın yaptığı bir açıklamaya göre de, “tezhip ve süsleme sanatında hatâî denilen, Çin Türkistan’ında yaşayan Türklerin yarattığı bir tür süslemenin” tanımıdır ve “hatâî” gibi “Rûmî de Osmanlı Türklerinde kullanılan süslemenin adıdır.”⁵ Selçukludan Osmanlıya geçişteki değişimi ateşleyen ideolojik mantığı süsleme sanatında gözlemeye çalışan Selçuk Mülâyim de, 14. yüzyıldan sonraki gelişmelerde “bitkisel kompozisyonlardaki iç ve dış hareketlerin, daha çok eli hat sanatına göre ayarlanmış sanatçıların çizgi kıvrımlarıyla oluştuğunu” ileri sürerken “kaybolan hayvans

figürlerin en yakın mirasçısı”nın “rumiler” olduğunu belirtir.³⁶ Anılan yüzyılla birlikte devreye giren farklı motiflerin ülkesi “Rûm”dur artık; Türk sanatına, İslam uygarlığına kendine özgü kimlikler vermiştir.

Bir de güzel yazı yazma (hüsn-ü hatt) sanatından örnek verelim: İran ve Arap ülkelerinde, Orta Asya Türkleri arasında, Afganistan’da ya da Müslüman Hint dünyasında geliştirilmiş olan hat sanatında karşısında Osmanlının “Rûmi” etiketiyle temsil edildiğine şaşdırmamak gerek. Burada, bir yazı türünün, yani “nesta’lık”ın üstadı sayılan İranlı İmâd’ın ekolüne karşı, bu yazı türünün kendine özgü güzellikleriyle gelişmesini sağlayan hattatların “İmâd-ı Rûm” olarak şöhret bulduklarını ya da en güzide hattatların yedi Rûm üstadı anlamına gelen “esâtit-i sab’a-i Rûm” olduğunu hatırlatmak, böylece Osmanlı hat sanatının seçkin örneklerini yaratan ortamı dile getirmek veyahut –özel olarak– bu hususta Divan edebiyatı uzmanı ve seçkin hattat Ali Alparslan’ın nazikâne sözlü bilgiledirmesini anmak yeterli olacaktır.³⁷

Daha birçok örnek vermek mümkün: “Rûmi” dirhem (ağırlık ölçüsü), “Rûmi” Osmanlı parası, “Rûmi” altınla bezenen kadifeler, “Rûmi” denilen Osmanlı takvimi... Özetle diyebiliriz ki, Osmanlı İmparatorluğu, fetihlerle birlikte politik örgütlenmeleri, Bizans ile ilişkileri, güneydoğu Avrupa ve Akdeniz’e yayılışıyla Anadolu’nun Türk, İslam ve Hıristiyan coğrafyasında “Rûmi” kimliğini yaratmıştır.³⁸

SONUÇ

Son dört-beş yıldır üstüne gittiğim Osmanlı kimliği ve onun bir parçası olan “Rûm/Rûmi” ve “Türk” imgesi deşildikçe genişliyor. Bu kitapçıkta ortaya koymaya çalıştığım hususların sadece bir giriş ve özet, hatta öneri niteliğinde olduğu daha da belirginleşiyor. Belli ki, değişik yaklaşımları da görmek, Osmanlı’nın içinde barındırdığı kültür gruplarını yansıtan öğeler kadar, dışarıdan ona kimlik biçen, en azından onun hakkında bir imge yaratmış olan birçok toplumun dilinde yazılmış belgelerden de okumak gerekecek Müslüman damgalı “Osmanlı”yı ve onu oluşturan “Rûmi” ile “Türk”ü.¹

Balkanlar’da Müslüman olmanın Türk olmak anlamına gelmesine –örneğin Slav/Bogomil kökenli Boşnakların Türk (*Turkuşi*) ve Müslüman olan Arnavutların Yunanlılar tarafından Turko-Arvanos olarak adlandırılmalarına– karşın Osmanlı’nın içinde olduğu ve oluşturduğu kimlikte başat olarak, Halil İnalcık’ın da vurguladığı üzere, “Osmanlı emperyal kültürü ve İslam” bulunmaktadır. “Rûmi”lik, bu kültüre uygun bir merkezi çerçeve çizer; *merkezi* diyorum, çünkü sınırlar çok değişik kültür topluluklarını da içermektedir ya da onlarla yüz yüzedir. Kendisini “Rûmi” kimliği içine yerleştirmekle övünen 16. yüzyıl tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âli, “etnik ve dile ilişkin farklılıklarla baş etmeye” çalışan, “yüksek bir kültürel geleneğin mirasçılığına” soyunan ve onunla “kendi kültürünü” zenginleştiren bir “sınır boyu toplumu”nun gelişmesinden söz etmektedir.² Arap ve İran dünyalarına karşı, aşağı yukarı Fırat ve Dicle’nin batısına uzayıp giden bir “Rûmi” coğrafyanın damga vurduğu kültürle ortak yaşamıştır Osmanlı; o coğrafyadaki bugün bile pek iyi tanıyamadığımız, tanımak için fazla bir gayret gösteremediğimiz, hatta çekindiğimiz kültür –Türk/İslam ile birlikte ve Türk/İslam ötesinde– çeşitli öğelerle bezenmiştir.

“Rûm” ülkesinin, yani Bizans’ın merkezini fethedip kimliğine siyasal ve toplumsal anlamda sahip çıkmaya çalışan Sultan II. Mehmed’den çok sonra, 16. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman’ın evrensel hâkimiyet fikri de şüphesiz “Rûm” etrafında biçimleniyordu.³ Osmanlıların 1532 Alman seferi sırasında Viyana’da olan Paolo Giovio, *Commen-*

tario'sunda řu sözcükleri nakleder: “Konstantin'in yasal halefi olduğundan Roma İmparatorluğu ve bütün Batı'nın kendi hakkı olduğunu sık sık söylediğini güvenilir kişilerden duydum.”⁴ Mustafa Âli'nin 17. yüzyıl arifesinde yansıttığı, Anadolu ile Rumeli bölgelerinde geliştirilmiş “Rûmi” imgesi ve kimliği,⁵ Osmanlıların Orta Asya'dan ve İslam ülkelerinden gelen öğelere, sufi gelenekleri de ekledikleri bir kimlik olarak sayılmalıdır ve 14.-17. yüzyıllar tarihi bakımından önemlidir. Halil İnalcık'ın altmış yılı aşkın Osmanlı araştırmacılığının verileriyle Osmanlı'nın yalnızca bir Türk imparatorluğu olmadığını, çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir imparatorluk olduğunu dünyaya ilan etmesi çok manidardır.⁶ Böyle bir yargıya, mesleğindeki onca deneyim ve tarih bilinci yanında, Balkanlar'ın ve Arap ülkelerinin geri kalmışlığında Osmanlıları suçlayanlara karşı Türkleri savunma iç güdüsüyle vardığı –hatta devlet dilinin Türkçe olmasından dolayı Osmanlıların Türk sayılabileceğı– düşünülse bile yargısının yerinde olduğunu vurgulamalıyım. Bu tür yaklaşımların, yani Osmanlı merkezinin ve çevresindeki Anadolu ve Rumeli topraklarının kenar/sınır yapılanmalarıyla karşılaştırılmasının, özellikle de Cemal Kafadar'ın “iki dünya arasında” konum belirleme girişimlerinin çok yararlı olacağı kanısındayım; andığım bu araştırmaların bizleri, “Rûmi” coğrafya ve kültürünü merkez sayan ve kendince yeni bir politik ve kültürel “Rûmi” coğrafya kültü yaratan “Osmanlı” ufkunda daha rahat dolaştırmaya yardımcı olduklarını sanıyorum.

Osmanlıların ait oldukları yeri/kimliği/kimlikleri saptamada kesin sınırlamalar içine sıkışıp kalmanın anlamsızlığını belirtmek ve “Rûm”a, “herkesin ‘Osmanlı’sı kendine” dedirtecek veya “ideal Osmanlı yok” yargısına vardırarak kadar⁷ farklı bir yer bulmak gerekiyorsa, bu yerin Türk ile Yunan (ve başka Balkan ulusları) arasında/ve birlikteliğinde, (merkezi) İslam ile Hristiyanlık ekseninde ve İstanbul'un çevresindeki geniş yelpazenin Anadolu ve Rumeli topraklarını içeren coğrafyasında olması gerektiğı kanısındayım. Kendisini “Rûm” kimliğiyle nitelendiren Osmanlı yönetiminin, belirli yüzyıllar için bile olsa, yönetimi altındaki birçok ülkeyi ve halklarını dışlayan yaklaşımını da ortaya çıkarabileceğini düşünüyorum. Osmanlı iktidarının böyle bir kimlik kazanma çabalarının yanında, onun

koruması altında Bizans geleneğinin mirasçısı olarak meşruiyetini sürdüren Ortodoks Kilisesi'nin, Osmanlı sultanlarını Doğu Roma imparatorlarının meşru ardılları olarak kabul etmeleriyle ortaya çıkan beraberliğin anlaşılmasına yardımcı olacağını sanıyorum.⁸

O coğrafyanın içinin doldurulması gerekecek, kültür etkileşiminin boyutlarını görmek için; aynen, Halil İnalıcık'ın Michel Balivet'den söz ederken dediği gibi:

Balivet'ye göre, Osmanlı'nın benimsediği *Rûm*, sadece coğrafi bir terim değil, “şaşırtıcı biçimde” gerçek bir insan ve kültür kaynaşmasını ifade eder. Hristiyan *Rûm* olsun Müslüman Türk olsun, bu kaynaşmada gerçek bir değişikliğe (*transformisme*) uğramıştır.⁹ İslamlaşma, nüfus ve kültür kaynaşması Bizantinistler tarafından (Speros Vryonis ve son kez Michel Balivet) ele alınmış ve birçok noktalar aydınlığa kavuşmuştur. Balivet, dinler ve etnik gruplar üstü ... bir birliktenci bilinçten ... bir Osmanlı “melting pot”undan söz etmekte haklıdır.¹⁰

Ben de, Balivet'nin eserindeki sonuç cümlelerinden bir alıntı ile İnalıcık'ın vurgulamasına katılmak ve güncelliği kaybolmayan böyle bir konunun yemek ve müziğin ya da sanat ve masal gibi edebiyat tarihlerinin içinde benimseyerek aldığı yeri yansıtmak istiyorum.

Mekânca ve meslekçe iç içe girmişçesine bir arada yaşayan ve çalışan esnaf loncalarında Osmanlı milletleri kaçınılmaz olarak aynı değerleri ve gelenekleri paylaşmaktadırlar: Aşçılıktan müzik ve masallara kadar alışkanlıkları, buradan da soyadlarına ya da teknik deyimlere değin her şeyi, Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar aralarında takas etmişler, iç içe girmişler ve adeta düşüncelerin, davranışların kaynaştığı tek bir toplum haline dönüşmüşlerdir. Nasreddin Hoca ve Karagöz herkesi güldürür. Dinsel yasaklar rahatlıkla yok sayılır: Büyüklerin imgesinde II. Selim “sarhoş”tur, ya da IV. Murad Bekri Mustafa ile bol bol şarap içer, birçok Müslüman alkol tüketir. Türk

ve Yunan balıkçıları, bir 16. yüzyıl Avrupalı gezgine göre, kabuklu deniz hayvanları, salyangoz, kurbağa ve kaplumbağa karşısında benzer tiksintiyi duyarlar. Buna karşılık mutfak mirası ve nefis yemekler ortaktır ve bu günümüze kadar böyle devam edegelmiştir. Sultanın eski uyruklarının soyundan gelenler *börek/boureki/brik, döner kebab/yirol/chawarma*, hatta *imam bayıldı* ya da *yalancı dolma* gibi yemekleri takdir ederler...

Harmanlama kimi zaman o denli içli dışlı bir hale gelmiştir ki isimler, alfabeler, diller değişmemektedir. Bir bölük Müslüman Grekçe ya da Gürcüce konuşur ve Arap harfleriyle yazarken diğer bir bölük de yalnız Türkçe bilir, Grek ve Ermeni harfleriyle yazar. Bir “Papaz Ahmed” var ki bu “Kostaoğlu Selçuk”tur ya da “Şahinoğlu Manol”. Hristiyan hallaçların piri bir Müslüman sûfi idi ve Halep Ermenileri şehit olmuş bir dervişin adını sevgi ve saygıyla saklıyorlardı.”

1999 yılında Osmanlı’yı canlandırma ve onunla sadece Türk-İslam öğelerini yeğleyerek tarih yapma gereği duyanlar, bu imparatorluğun “Rûmî” kimliğini, merkezi bölgelerin sınırlarındaki egemenlik alanlarındakilerle olan ilişkilerini pek düşünmemiş ve ona daha uygun yer ve kimlik(ler) arama yoluna gitmemiş gibidirler. Elinizdeki bu kitapçığın tarihçiliğe, böyle sınırlamayı aşma yolunda bir katkısı olabileceğini umuyorum: “Rûmî”nin, “Türk” ve “Müslüman” ile birlikte ve bunların ötesinde Osmanlı için –belirli yüzyılları kapsamına alsa bile– bir başka kimlik ifade ettiğini, daha doğrusu, sadece bir coğrafya çizmeyip çok dinli, çok dilli, çok kültürlü –ama kimi dışlamaları da içeren ve özellikle çekirdek bölgeler dışına aynı özelliklerle bakmayan– kimliğini açığa vurduğunu sanıyorum.

Bilmem eklemem gerekir mi? 12. yüzyıldan itibaren Avrupa’da yankılanan “Türk” imgesine karşın, “Rûm” ülkelerinde aydınlar dünyasında bile “Türklük” bilinci nadiren görülmüştür. Roma’dan miras kalan “Rûmî” coğrafyanın kimliği ise –çoğu yerde adlandırılmasa da– dili, nüfusu ve kültürüyle hep ön planda gelmiştir. Sultan II. Mehmed’in İstanbul’u (Konstantiniyye’yi) Ortodoks dünyasının merkezi yapması yanında

aynı zamanda bir İslam imparatorluğunun göz bebeği durumuna getirme çabaları daha ağır basmasına karşın,¹² imparatorluk yöneticileri ve yönetilenleri için bir “Türklük” kaygısından söz etmek mümkün değildir. Sadece ve sadece Mustafa Kemal’in önderliğinde 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti hükümetiyle –yüzyıllar sonra– günümüzdeki anlamlarını kazanmıştır “Türk” ve “Türkiye”.

Sözünü ettiğim bu geç ortaçağ “Türk/İslam” imparatorluğuna ait olduklarını sanıp da “biz Osmanlıyız” diye haykıranlar bilmeliler ki, bu imparatorluk geçmişte çok farklı kültür öğelerini de benimsemiştir. Öyle diyenler bu öğelerden hangisini sahipleniyor? Devşirme devlet adamlarını mı, imparatorluğun merkez kültürünü yansıtmaya çalışan tarihçiyi ya da şairi mi, Mora yarımadasında yaşamış Yunan kültürlü tâbiyi mi ya da Yemen’de doğmuş Arap’ı mı, veyahut Anadolu yaylalarında serpilmiş Türkmen boylarını mı? Yoksa “Âl-i Osman” imparatorluğunun görkemini mi? Türkiye Cumhuriyeti –başta Türk olmak üzere bütün bu çeşitli köklerden gelmiş olsa bile– bir değişimin sonucu olarak ortaya çıkmamış mıdır? Cumhuriyet’i silip atarak “Osmanlıyız” demek tarihsel mantığa ters düşmek değil midir? Şüphesiz ve doğal olarak, Osmanlı uygarlığını takdir etmek ve bu uygarlığa özlem duymak isteyenlerin böyle bir hakkı (Türkiye sınırları dışında yaşayanlar dahil) bakidir. Nostalji adeta kutsal bir duygu gibidir, toplumsal hareketlere neden olsa bile sonuçta kişisel bir özlem-dir. Ancak tarih, geçmişi geri getirmez; ama onun üstüne düşündürür, değerlendirme fırsatı verir; kimi zaman sevindirir, övünç duygusu yaratır, kimi zaman da şaşırtır ve üzer. Bütün bunları, bulunduğu ve kazanımlarını biriktirdiği en son noktadan yapar tarih; bilimin tüm avantajlarını kullanarak gerçekleştirmeye çalışır, evrensel değerlere en çok yaklaştığı noktadan bakarak resmetmeye çabalar. Günümüz demokratik toplumlarında birlik içinde çeşitlilik ararken ya da çeşitliliği içinde saklayan birlikten söz ederken bir imparatorluğun yapısını, karmaşıklığını ve mutlakiyet anlayışını göz ardı etmemek gerekir. Yakın zamanların tanımıyla “insanın kendini, kendi gözünde ve diğerlerinin aynasında nasıl gördüğünü ifade eden kimlik, kendini sosyal bir çevrede *tanımlama* ve *konumlamayı*”¹³ içeriyorsa eğer, Osmanlı’ya içeriden -merkezden ve taşradan- ve dışarıdan

bakan yetkililerin, halkların (özellikle *communauté/community*’lerin) ve yabancıların aidiyet duygularını ve zihinlerindeki imgeleri iyi değerlendirmek gerekir. Bunu yapabilecek en iyi ortam, onca geçmiş ve onun tahlil sonuçlarına sahip olarak yaşayan çağdaş insanın yarattığı ortamdır. Çağdaş tarihçiliğin bir konusudur mazinin Osmanlı’sı. Onu isteyen istediği biçimde tasavvur eder, imgeler; hayranlık duyar, eleştirir. Hayatı boyunca Osmanlı sanat eserlerini ayağa kaldırmaya çalışmış olan Çelik Gülersoy’un “olumlu” ve “olumsuz” yanlarıyla dile getirdiği o imparatorluğun “muazam”lığı kadar “iç hastalıkları”nı ortaya koyup değerlendirmeyi okuyucuya bırakması anlamlıdır.⁴ Ve zaman kesintisiz bir olguysa eğer, Osmanlı kimliklendirilebilir, imgelenebilir, tarih bilinci edinmek için; ama o içine girip yaşayabileceğimiz bir kimlik değildir artık.

NOTLAR

GİRİŞ

- 1 I.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 5 cilt (İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1971-72, 2. bs). Devşirme yöntemi, milliyetçi yazar ve tarihçilerin dışında da _günümüze çok yakın zamanlarda Osmanlılar üstüne kitap yayınlayan_ kimi yazarlarca hoş karşılanmamış, halkına yabancılaşan ve despotik devlet geleneğinin nedeni sayılan bir sistem olarak nitelendirilmişti (Örneğin, Erdoğan Aydın, *Osmanlı Gerçeği: Nizam-ı Âlem'in Gayri Resmî Tarihi*, Su Yayınevi, İstanbul, 1999).
- 2 Tarihçiliğin tarihçesi ve son gelişmeleriyle ilgili yayınlar pek çoktur. Nispeten yeni bir çalışma için bkz. G.G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarih yazımı* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000).
- 3 Örneğin bkz. *AnaBritannica*, "Kültür" maddesi.
- 4 A.Y. Ocak, "Türk ve Türkiye Tarihinde İslam'ı Çalışmak yahut 'Arı Kovanına Çomak Sokmak'", *Toplum ve Bilim* 91 (Kış 2001-2002): 100-114.
- 5 B.B. Can, "Mitleri Tartışabilmek: Sabiha Gökçen Mitosu ve Tartışma Ortamı", *Toplumsal Tarih* 124 (Nisan 2004): 50-55.
- 6 Z. Arıkan, "Tarih Zorla Diriltilemez", *Radikal*, 22 Şubat 1999.
- 7 N. Bilgin, *Kollektif Kimlik* (Sistem, İstanbul, 1995).
- 8 O. Özel, "XIII. Türk Tarih Kongresi ve Osmanlı Tarihi", *Toplum ve Bilim* 181 (Ocak 1999/2000): 353-4.
- 9 Yalçın Doğan'ın 28 Mart 2000 tarihli *Milliyet* gazetesi "Günlük"teki yorumu ve 26 Mart 2000 tarihli *Hürriyet* gazetesi haberi.
- 10 O. Koloğlu, "700.Yıl Anmaları Başlarken", *Tarih ve Toplum* 181 (Ocak 1999): 59.
- 11 D. Kuban, "Osmanlı ile Barışmak", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1999.
- 12 C. Hill, *England's Turning Point: Essays on 17th Century English History* (Londra, 1998), s.30.
- 13 O. Özel, "XIII. Türk Tarih Kongresi ve Osmanlı Tarihi", *Toplum ve Bilim* 181 (Ocak 1999/2000): 356.
- 14 B. Güvenç, *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları* (Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993), s. 169.
- 15 *Age.*, s. 171-72.
- 16 Ü. Hassan, *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye* (İletişim, İstanbul, 2001), s. 123.
- 17 N. Kaymaz, *Kuruluş'tan "Lâle Devri"ne Osmanlı İmparatorluğu - Çıplak Gözü'n Gördükleri* (Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002), s. 205.
- 18 T. Timur, *Osmanlı Kimliği* (İmge, Ankara, 2000, 4. bs), s. 114-15.
- 19 "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir": Halil İnalıcık İle Söyleşi (söyleşiyi yapan İlber Ortaylı), *Cogito: Osmanlılar Özel Sayısı* 19 (Yaz 1999): 25 vd.
- 20 F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (Kitabevi, İstanbul, 2001), s.85.
- 21 Ümit Hassan'ın *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye* başlıklı kitabı devralınan bir mirasın merkezi devlet örgütlenmesini işlemesi bakımından önemlidir.

- 22 F.M. Emecen, *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri* (Kitabevi, İstanbul, 2003), s. VII-VIII.
- 23 Age., s. 31 ve 71. Ayrıca bkz. İ. Ortaylı, "İstanbul'un Fethi ve Üçüncü Roma Nazariyesi", *I.Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı (24-25 Mayıs 1996)*, *Bildiriler* (İstanbul, 1997), s. 185-92.
- 24 M. Guboglu, *Paleografia si diplomatia turco-osmanâ* (Bükreş, 1958), s. 133'ten alıntı yapan H. İnalçık, "State, Sovereignty and Law during the Reign of Süleyman", *Süleyman the Second and His Time*, ed. H.İnalçık ve C.Kafadar (ISIS, İstanbul, 1993), s. 67-68.
- 25 *Cogito* (Osmanlı Özel Sayısı) 19 (Yaz 1999): 225, 232.
- 26 M. Armağan (haz.), *İlber Ortaylı ile Tarihın Sınırlarına Yolculuk* (Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, 7. bs), s. 152.
- 27 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili (Diplomatik)* (Kubbealtı, İstanbul, 1994) başlıklı emek dolu kitabında bu giriftliği örneklerle ortaya koymaktadır.
- 28 S. Akşin, "Osmanlı Devleti Üzerine", *Atatürkçü Partiyi Kurmanın Sırası Geldi*, der. S. Akşin (İmaj Yayınevi, Ankara 2002), s. 152.
- 29 M. Kunt, "Siyasal Tarih (1300-1600)", *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, ed. S. Akşin (Cem, İstanbul, 1988), s. 103.
- 30 C.K. Neumann, "Devlet'in Adı Yok: Bir Amblemin Okunması", *Cogito* 19 (Yaz 1999): 269-283.
- 31 S. Deringil, *The Well-Protected Domains* (I.B.Tauris, Londra-New York, 1998).
- 32 N. Göyünç, "Osmanlı Devleti Hakkında – Kuruluşunun 700.Yılı Münasebetiyle", *Cogito* 19 (Yaz 1999): 87-89.
- 33 İ. Ortaylı, "Osmanlı Kimliği", *Cogito* 19 (Yaz 1999): 77-85.
- 34 O. Koloğlu, "Gündemdeki Tarih", *Tarih ve Toplum* 200 (Ağustos 2000), s. 54.
- 35 B. Lewis, *The Multiple Identities of the Middle East* (Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1998), s. 11.
- 36 *EF*².
- 37 J.L. Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, Les Safavids et leur voisins: Contribution à l'histoire des relations internationales dans l'Orient Islamique de 1514 à 1524* (Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul/ 1987), s.314.
- 38 C. Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (University of California Press, 1995), s. 1-2. A.Hourani'nin makalesi daha önce Fransa'da verilmiş bir konferans olup esas olarak ihmal edilmiş Osmanlı tarihinin Ortadoğu ve daha geniş bir dünya için önemini vurgulamaktadır: "How Should We Write the History of the Middle East?", *International Journal of Middle East Studies* 23 (1991): 125-136.
- 39 Bu çerçevede yayınlanmış olan bir makalem içi bkz. "Ottomans as 'Rumes' in Portuguese Sources in the Sixteenth Century", *Portuguese Studies* 17 (2001): 64-74.
- 40 A. Kroell, "Le Voyage de Lazarus Nürnberger en Inde (1517-18)", *Bulleten des Études Portugaises et Brésiliennes* 41 (1980): 59-87.
- 41 Alıntı, S. Subrahmanyam tarafından da yapılmıştır (*The Career and legend of Vasco da Gama*, Cambridge U.P., 1997, s. 267-268).
- 42 A. Reid, "Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia", *Journal of Southeast Asian History* X, 3 (Aralık 1969): 395; D.Lombard, "L'Empire Ottoman vu d'Insuline", *Passé Turco-Tatar Present Soviétique: Études offertes à Alexandre Beningsen*, ed. Lemmercier-Quelquejay, Veinstein, Wimbush (Paris 1986).

- 43 M. Rossabi, "The 'Decline' of the Central Asian Caravan Trade", *The Rise of Merchant Empires: Long-distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750*, ed. J.D. Tracy (Cambridge U.P., 1990), s. 359. Bu satırlara dikkatimi çeken arkadaşım Metin Kunt'a teşekkür borçluyum.
- 44 Justus Strandes, *The Portuguese Period in East Africa* (Nairobi 1968, yeni bs), s. 129, 133.
- 45 V.J. Parry, "Warfare", *The Cambridge History of Islam*, ed. P. Holt, A. Lambton ve B. Lewis (Cambridge U.P., c. II, 1970), s. 838.
- 46 A.Y. Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17.Yüzyıllar)* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998), s. 80-81.
- 47 C.H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* (Tarih Vakfı YurtYayınları, İstanbul, 1996), s. 262 vd. Âli için bkz. ileride 6. ve 7. bölümler.

BİRİNCİ BÖLÜM

- 1 Elinizdeki bu kitapçıga eklenen ve genel kültür çerçevesinde düşünölen bu kısa bölümde, dipnotlarla kanıt gösterme gereğı duyulmamıştır. Ancak, Osmanlıların kuruluşuna ilişkin, son yıllarda genişçe bir literatür tutacak kadar öne çıkan, Fuat Köprölü ve Paul Wittek gibi öncülerden sonra Halil İnalçık ve V.L. Ménage gibi konuyu çok daha mantıklı platforma oturtan tarihçilerin ve onların öğrencilerinin kayda değer yazılarını da içeren birkaç çalışmanın adını anmakla yetineceğim. Düşüncelerim bazen örtüşmese de bu özetimde özellikle bunlardan ve aşağıda 2 numaralı dipnotta andığım eserlerden yararlandım: Elizabeth A. Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997); F. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (Kitabevi, İstanbul, 2001); O. Özel ve M. Öz (der.), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar* (İmge, Ankara, 2000); Y. Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı* (Eren, İstanbul, 2000); R. Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* (Avrasya Etnografya Vakfı, Bursa, 2000); Ü. Hassan, *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye* (İletişim, İstanbul, 2001).
- 2 Üzerinde durduğum yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun yapılanmasıyla ilgili tarih literatürü pek fakir sayılmayacak konuma ulaşmış durumdadır ve bunlara dipnotlarda ayrı ayrı yer vererek kullanmak şu an için bir amaç değildir, buna gerek de yoktur. Sadece, okuyucuya yararlı olabileceğini düşündüğüm ve Türkiye'de olduğu kadar yurtdışında da bilinen bazı tarihçilerin çalışmalarını -yukarıdaki dipnotta önerdiklerime ek olarak- sıralayacağım: H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt 1: 1300-1600 (Eren, İstanbul, 2000); S. Akşin (yay.), *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600* (Cem, İstanbul, 1988); R. Mantran (yay.), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devletin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna* (Say, İstanbul, 1992); M. Kunt ve C. Woodhead (ed.), *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002); A.Y. Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998); N. Kaymaz, *Kuruluş'tan "Lâle Devri"ne Osmanlı İmparatorluğu (Çıplak Gözün Gördükleri)* (Kaynak, İstanbul, 2002); S. Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997); İ. Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile* (Pan, İstanbul, 2001). Şüphesiz, okur kendi seçimini yaparak benim Türkçe'deki yayınlarla ve son derece sınırlı tuttuğum -sadece bu sınırlama gereğinden dolayı kimilerinin yararlı çalışmalarını anmadığım- eserlere başvurabilir, önerdiklerimden farklı yaklaşımları ve ayrıntıları içeren çalışmaları bulabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

- ¹ M.C. Anday, "Tanışma", *Cumhuriyet*, 13 Mart 1981.
- ² Ümit Hassan'ın *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye* başlıklı kitabı (İletişim, İstanbul, 2001) bu yönde devralınan mirası işlemesi bakımından ilginç ve yol gösterici niteliktedir. Benim bu çalışmada çizmek istediğim bir kültürel coğrafyadaki merkezi devlet örgütlenmesi-ni işlemesi bakımından da bir örnek oluşturmaktadır.
- ³ O. Koloğlu, "Gündemdeki Tarih", *Tarih ve Toplum* 200 (Ağustos 2000): 54.
- ⁴ İ. Ortaylı, "19.Asra Kadar Osmanlı Millet Sistemi ve Bâb-ı Âli", *Tarih ve Toplum* 224 (Ağustos 2002): 19-20.
- ⁵ A. Hourani, "How Should We Write the History of the Middle East", *International Journal of the Middle East Studies*. 23 (1991): 125-136.
- ⁶ H. Inalcık, "The Meaning of Legacy: The Ottoman Case", *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, ed. L.C.Brown (Columbia U.P., New York, 1996), s. 19.
- ⁷ P. Wittek, "Rûm Sultanı", *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri* (Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971), s. 95-96 ve not 86.
- ⁸ M. Balivet, *Romanie Byzantine et Pays de Rûm Turc: Histoire d'un Espace d'Imbrication Gréco-Turque* (ISIS, İstanbul, 1994), s. 2.
- ⁹ D. Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış* (İletişim, İstanbul, 1996), s. 18 ve 43 vd.
- ¹⁰ M. Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958), s. 269-270.
- ¹¹ H. Inalcık, *İslam Ansiklopedisi*, "Rumeli" maddesi.
- ¹² Wittek, "Rûm Sultanı", s. 89.
- ¹³ T. Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi* VI: 51-61; A. Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rûm Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 5 (1990): 289-99.
- ¹⁴ Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı) 19 (Yaz 1999): 222-258. Suavi Aydın, Güneydoğu Bitki Yaşamı Sempozyumu'nda (1971) önerilen ve bitki dağılımı esasına göre kuzeydoğu Anadolu'dan Adana yöresine doğru uzatılan "Anadolu diyagonalı" çizgisinin tarihsel-kültürel gelişimini açıklarken "Rûmi Coğrafya" için özellikle haritalarla yararlı bilgiler veriyor; ancak "Rûm" tanımını daha geniş aidiyetiyle değil, "Osmanlı döneminde Sivas, Tokat, Amasya çevresi"yle sınırlıyor (S. Aydın, "Anadolu Diyagonalı: Ekolojik Kesinti Tarihsel-Kültürel Bir Farklılığa İşaret Edebilir mi?" *Kebikeç* 17 (2004): 117-137).
- ¹⁵ H.C. Erkin, "17. ve 18.Yüzyıllarda Japonya'da Türkiye Bilgisinin Oluşumu", *Tarih ve Toplum* 218 (Şubat 2002): 27.
- ¹⁶ S. Özbaran, "Ottomans as 'Rumes' in Portuguese Sources in the Sixteenth Century", *Portuguese Studies* 17 (2002): 64-74.
- ¹⁷ S. Özbaran, "Bir Başka Osmanlı Kimliği: Rûmilik", *Toplumsal Tarih* 101 (2002), s. 10-19.
- ¹⁸ U.W. Haarmann, "Ideology and History, Identity and Alterity: The Arab Image of the Turks from the Abbasids to Modern Egypt", *International Journal of Middle East Studies* 20 (1988): 177 ve 191.
- ¹⁹ İ.E. Erünsal, *The Life and Works of Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of his Divân* (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1983), s.304-305: Neler izhâr ider gör perde-i gayb / Şebâbı hoş geçür irişmedin şeyb / Şarâb içmek güzel sevmek degül ayıb / Kadimi âdetidür Rûm İlinün - Çü pîrû-

ze-seleb oldu hadâik / Ele la'lin ayağ aldı şakâik / Bu demde olmamak bir bir lahza ayık / Kadimi âdetidür Rûm İlinün - Bihişt itdi sabâ çün gülistânı / Sebük-ruh ol çeküb rıtl-ı girânı / Ki nûş itmek şarâb-ı ergavânı / Kadimi âdetidür Rûm İlinün - Bu dem çün sâgarın boş gördi lâle / Hacâletden boyandı rengi âle / Pür it câmi ki nûş itmek piyâle / Kadimi âdetidür Rûm İlinün - Diler-ven sarılam sen nâzenine / Şu resme kim giyeh gül destesine / Ki olmak leb-be-leb sine-be-sine / Kadimi âdetidür Rûm İlinün - Bulub kadaysa bir zîbâ cemâli / Temâşâ eyle şun'-ı Lâ-yezâli / Ki Ca'fer âdem olmak lâübâli / Kadimi âdetidür Rûm İlinün

- 20 H. Tolasa, *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine göre 16.y.y.'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi* (Ege Üniversitesi, İzmir, 1983), s. 14-16.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

- 1 Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî (Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 5. bs., 1998), s. 403: Otuzuncu sûre: *er-Rûm*, 1-5.
- 2 N. El-Cheikh, "Rum" I, Arabic Literature içinde, *Encyclopaedia of Islam* (2. edisyon). Ayrıca bkz. R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (ISAR, İstanbul, 1998).
- 3 E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1970), çeş. yerler. Bazı tanımlamalar için ayrıca bkz. J.M. Fiey, "'Rum' a l'Est de l'Euphrate", *Le Muséon: Revue d'Etudes Orientales* 90/1-2 (1977): 365-420.
- 4 P. Wittek, "Rûm Sultanı", *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*: 3 (Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971), s. 83.
- 5 *Age.*, s. 84, 97.
- 6 G. Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1950), c. II, s. 573.
- 7 *Age.*, c. II, s. 595.
- 8 Kitap Longman Yayınevi'nce basılmıştı (Londra, 2000).
- 9 Alexis G.C. Savvides, *Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols, A.D. c.1192-1237* (Thessaloniki, 1981), s. 56.
- 10 Cahen [ve Holt], *The Formation of Turkey*, s. 76-77.
- 11 O. Turan, *Selçuklular ve İslamiyet* (Turan Neşriyat, İstanbul, 1971), s. 35.
- 12 O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (Turan Neşriyat, İstanbul, 1969, 2. bs.), s. 167.
- 13 A. Gölpınarlı, *Yunus Emre* (Altın Kitaplar, İstanbul, 1971), s. 175.
- 14 Cahen [ve Holt], *The Formation of Turkey*, s. 83.
- 15 V.L. Ménage, "The Islamization of Anatolia", *Conversion to Islam*, ed. N. Levtzion (Newyork /Londra, 1979), s. 52: "Onbirinci yüzyılın ortasında, Küçük Asya'nın nüfusu kesif bir şekilde Yunanca konuşuyordu ve Hristiyanı; onaltıncı yüzyılın başlangıcında ise yüzde 90 kadarı Müslümandı." Ayrıca bkz. Ö.L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası* X (1953): 1-26.
- 16 A. Çelebioğlu, "Anadolu'nun Türkleşmesinde Mevlânâ'nın Rolü", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 5 (1990): 227.
- 17 *The Travels of Ibn Battuta, A.D.1325-1354*, ed. H.A.R. Gibb (Cambridge U.P., 1962), c. II, s. 415.
- 18 F. Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli: Yaşamı - Soyu - Vakfı* (1983), c. I, s. 37-39. Bayramoğlu'nun andığı İrene Mélikoff'un bazı çalışmaları için bkz. *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları* (Cem, İstanbul, 1993).

- ¹⁹ A.Y. Ocak, *Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992), s. 90 ve ayrıca s. 85 vd.
- ²⁰ M. Balivet, *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyan* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000), s. 36.
- ²¹ S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century* (Berkeley, University of California Press, 1971), s. 497 ve bölüm sonlarındaki öneriler.
- ²² A.A. Mustafa, "Osmanlı İdaresi Altında Araplar," *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri* (IRCICA, İstanbul, 2000), s. 374.
- ²³ E. İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarına Yayılması", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri* (IRCICA, İstanbul, 2000), s. 83-87.
- ²⁴ M. Balivet, *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyan*, s. 42.
- ²⁵ D. Ayalon, "The Eunuchs in the Mamluk Sultanate". *The Mamluk Military Society* (Variorum, Londra, 1979), s. 273.
- ²⁶ D. Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to a Mediaeval Society* (Vallentine, Mitchell, Londra, 1956), s. 88, 95.
- ²⁷ D. Ayalon, "Names, Titles and 'Nisbas' of the Mamluks", *Israel Oriental Studies* V (1975): 196-200; M.C.Ş. Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı* (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1961), s. 101-102..
- ²⁸ M.C.Ş. Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s. 101-102.
- ²⁹ U.W. Haarmann, "Ideology and History, Identity and Alterity: The Arab Image of the Turk from the Abbasids to Modern Egypt", *International Journal of Middle East Studies* 20 (1988): 177.
- ³⁰ L.O. Schuman, *Political History of the Yemen at the Beginning of the 16th Century* (Djambatan, Amsterdam, 1961), s. 20.
- ³¹ R.B. Sergeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast, Hadrami Chronicles* (Clarendon Press, Oxford, 1963), s. 16 ve 48.
- ³² P.M. Holt, "A Notable in an Age of Transition: Janım Bey al-Hamzawı (d.944/1538)", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L.Ménage*, ed. C. Heywood ve C. Imber (ISIS, İstanbul, 1994), s. 108.
- ³³ H. İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East*, ed.V.J. Parry ve M.E.Yapp (Oxford University Press, Londra, 1975), s. 204.
- ³⁴ Bu coğrafyalardan Portekiz imgesi için bkz. 5. Bölüm.
- ³⁵ A. Reid, "Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia", *Journal of Southeast Asian History* X/3 (Aralık 1969): 395.
- ³⁶ D. Lombard, *Le Sultanat d'Atjéh au Temps d'İskandar Muda 1607-1636* (Paris 1967), s. 222-227.
- ³⁷ M. Membré, *Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542)*, çev. ve notlayıp yay. A.H. Morton (SO-AS, Londra, 1993), s. 93.
- ³⁸ Membré, *Mission*, s. 64.
- ³⁹ Z.M. Babur, *Vekayi* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, 2.bs), c. II, s. 139.
- ⁴⁰ F. Sümer, *Safevî Devletin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992), s. 6, 201-202.

- 41 Osmanlı-İran münasebetlerini incelemiş olan Bekir Kütükoğlu'nun, ordu bünyesindeki egemen unsuru Türklerin oluşturduğu Safevilere karşı Osmanlıları anlatırken "Türklerle karşı" mücadeleden bahsetmesi ne denli isabetli sayılabilir? Ancak Şah Abbas döneminde (1571-1629) girilen ve ordu ile yönetimdeki Türk ağırlığını azaltmayı amaçlayan sonraki süreç için böyle bir ifadenin mantığı anlaşılabilir (B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993, s. 246 vd.).
- 42 M Saray, *Türk-İran İlişkileri* (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1999), s. 32-35.
- 43 A.M. Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1996), s. 108 ve 138.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

- 1 Güvenç, *Türk Kimliği*, s. 9.
- 2 Zeki Ankan'ın "Avrupa'daki Türk İmgesi" (*Osmanlı*, ed. G. Eren, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 81-93) makalesinde güzelce özetlediği bilgiler, orada işaret edilen çalışmaların ve başka nice araştırmaların eşliğinde düşünüldüğünde daha anlamlı olabilir.
- 3 N. Cerrahoğlu, "Prodi ile Karşılaşma: Vicdanınız Rahat mı?", *Cumhuriyet*, 9 Aralık 2002 (Prodi: AB Komisyonu Başkanı).
- 4 Avrupa'nın oluşumu üstüne sınırsız diyebileceğim inceleme ve elkitabı bulunmaktadır. Burada şu örneklerle yetiniyorum: N. Davies, *Europe: A History* (Oxford University Press, Oxford-New York, 1997, ilk baskı 1996), özellikle "Introduction"; A.N. Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği", *Türkiye ve Avrupa*, haz. A. Eralp (İmge, Ankara, 1997), s.17-85.
- 5 P. Burke, *Avrupa'da Rönesans: Merkezler ve Çeperler* (Literatür, İstanbul, 2003), s. 213.
- 6 E. Hobsbawm, "The Curious History of Europe", aynı yazar, *On History* (Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1997), s. 226-7; ayrıca bkz. E. Hobsbawm, *Tarih Üstüne* (Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999), s. 343.
- 7 O.B. Kula, *Alman Kültüründe Türk İmgesi I* (Gündoğan, Ankara, 1992), s.35
- 8 *Age.*, s. 54.
- 9 *Age.*, s. 71.
- 10 René Grousset, *L'Empire du Levant: Histoire de la Question d'Orient* (Payot, Paris, 1949); ve Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 cilt (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986-87).
- 11 B. Lewis, *The Multiple Identities of the Middle East* (Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1998), s. 11.
- 12 V.J. Parry, "Renaissance Historical Literature in Relation to the Near and Middle East (with Special Reference to Paolo Giovio)", *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis ve P.M. Holt (Oxford University Press, Londra, 1962), s. 277-289.
- 13 C. Göllner, *Turcica: Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, 3 cilt (Bükreş, 1961-78).
- 14 S. Yerasimos, *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991).
- 15 K. Bilgegil, *Rönesans Çağı Cihan Edebiyatında Türk Takdirkarlığı* (Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1973).
- 16 Avrupa'da Osmanlılarla ilgili oluşturulan imge bir hayli ilgi çekmeye başlamış ve çoğu özet niteliğinde olsa bile kitap ve makalelere konu olmuştur. Birkaçı için bkz. D. M. Vaughan, *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances 1350-1700* (University Press, Liverpool, 1954); P. Coles, *The Ottoman*

- Impact on Europe* (Harcourt, Brace and World, Norwich, 1968); B.H. Beck, *From the Rising of the Sun: English Image of the Ottoman Empire* (Peter Lang, New York, 1987); N.K. Burçoğlu, "The Image of the Turk in Europe from 11th to 20th Century...", *Marmara Journal of European Studies* 7/1-2 (1999): 187-201; A.Çirakman, "From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Image of the Turks", *International Journal of Middle East Studies* 33/1 (Şubat 2001): 49-68.
- 17 M.E. Yapp, "Europe in the Turkish Mirror", *Past and Present* 137: 148.
- 18 Yapp, "Europe", s. 150-52.
- 19 M. Soykut, "Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları", *Doğu Batı* 20 (2002): 45. Burada "Rum" olarak tercüme edilen sözcük esas metinde "greci"dir, yani Grek'tir ve temel konumuz "Rûmi" ile karıştırılmamalıdır.
- 20 Ş. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I: Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine* (Metis, Ankara, 1990), s. 9.
- 21 Age., s. 11.
- 22 Soykut, "Tarihi Perspektiften", s. 52-53.
- 23 *Istorie del suo Tempo di Mons. Paolo Giovio* ve aynı yazarın *Commentario delle cose de' Turchi*' sinden zikreden V.J. Parry, *Richard Knolles' History of the Turks*, ed. Salih Özbaran (TarihVakfı, İstanbul 2003), s. 127, not 136.
- 24 Soykut, "Tarihi Perspektiften," s. 54-72.
- 25 Z. Arıkan, "Montaigne ve Türkler", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 4 (1993), s. 23-42.
- 26 C.D. Rouillard, *The Turk in French History, Thought, and Literature (1520-1660)*, Paris, 1938, s. 37 vd.
- 27 Rouillard, *The Turk*, s. 48-59. Fransız basınındaki Türkler için ayrıca bkz. O. Koloğlu, *Le Turc dans la presse Française* (Al-Hayat, Beyrut, 1971).
- 28 Knolles, *The Generall Historie of the Turkes* (Londra, 1638), çeş. yerler.
- 29 B. Moran, *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası* (İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1964).
- 30 Parry, *Richard Knolles' History*, s. 74.
- 31 S.C. Chew, *The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance* (Oxford University Press, New York, 1937), s. 141.
- 32 K. Parker, *Early Modern Tales of Orient: A Critical Anthology* (Routledge, Londra ve New York, 1999), s. 27.
- 33 G. Işçi, "Türlere Yönelik Söylenenler ve Söylenmeyenlerle Othello", *Tarih ve Toplum* 185 (Mayıs 1999), s. 49-58.
- 34 İ.H. Kadı, "Hollanda'da Şarkiyat Araştırmaları", *Doğu Batı* 20 (2002), s. 83-85.
- 35 K. Beydilli, "Türk, Savun Kendini!", *Tarih ve Toplum* 38 (Ocak 1987), s. 104-110.
- 36 H. Inalcık, "The Meaning of Legacy: The Ottoman Case", *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, ed.L.C.Brown (Columbia University Press, New York, 1999), s. 19.
- 37 C. Kafadar, "The Ottomans and Europe", *Handbook of European History 1400-1600: Late Middle Ages, Renaissance and Reformation*, ed. T.A. Brady, H.A. Oberman, J.D. Tracy (Brill, Leiden, 1994), s. 620.

BEŞİNCİ BÖLÜM

- 1 J.P. Machado, *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa*, 3. baskı (Lizbon 1977), c. 5, s.126-127: Vindo, porém, os Turcos a ocupar as provincias orientais daquele império, passaram para eles estes nomes

de Rume e Rumi, de maneira que um antigo nome de cristãos passou a designar os seus mais encarnicados inimigos; e assim se explica o uso nos cronistas portuguesas das nossas coisas do Oriente da Palavra Rume designativo de Turco.

- 2 Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses, 2 Cilt (Caminho, Lizbon, 1994).
- 3 Sebastião Rodolfo Dalgado, Glossário Luso-Asiático, 2 Cilt (Academia das Sciencias de Lisboa, 1911-1921).
- 4 L.F. Thomaz, "Le Renouveau des Études Luso-Oriental au Portugal", *Arquivos do Centro Cultural Calouste Gulbenkian* 35 (1996): 13-20; aynı yazar, "Estudos Arabo-Islâmicos e Orientais em Portugal", *Povos e Culturais: Passado e Presente*, no. 5, s. 389-414. Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. S. Özbaran, "Portuguese Material for Ottoman History, *CIDC Insight: Luso-Turkish Edition*, 1998, s. 15-20.
- 5 L.F. Thomaz, "A Questão da Pimenta em meadas do século XVI", *A Carreira da Índia e as rotas dos Estreitos* (ed. A.T. Matos ve L.F. Thomaz), Angra do Heroísmo, 1998, s. 37-206.
- 6 V.M. Godinho, *Os Descobrimentos e a Economia Mundial*, 2 cilt (Arcádia, Lizbon, 1963-65), c. II, s. 126.
- 7 *Age.*, II, s.III-172.
- 8 A.D. Farinha, *Os Portugueses no Golfo Pérsico (1507-1538): Contribuição Documental e Crítica para a sua História* (Lizbon, 1991), s. 4 ve 7.
- 9 *Age.*, s. 24.
- 10 *A Suma Oriental de Tomé Pires*, yay. A Cortesão (Por Ordem da Universidade, Coimbra, 1978), s. 151.
- 11 J.A. Tavim, "From Setúbal to the Sublime Porte: The New Wanderings of Jacome de Olivares, New Christian and Merchant of Cochín (1540-1571)", *Santa Barbara Portuguese Studies* 2 (Special Issue: The Portuguese and the Pacific II, ed. S. Subrahmanyam ve K. McPherson, 1995), s.115, not 148.
- 12 B.W. Diffie ve G.D. Winius, *Foundations of the Portuguese Empire, 1415-1580* (Minnesota University Press, Minneapolis, 1977), s.108.
- 13 *A Journal of the First Voyage of Vasco da Gama 1497-1499*, çev. ve ed. E.G. Ravenstein (Asian Educational Service, Yeni Delhi, 1995), s. 22-28; S. Subrahmanyam, *The Career and Legend of Vasco da Gama* (Cambridge University Press, 1997), s. 113.
- 14 Lopes de Castanheda, *História da Descobrimto e Conquista de Índia pelos Portugueses*, 4 cilt (Coimbra, Imprensa da Universidade, 1924-1933), I, Bölüm V, s. 17: "e quando eles virão os nossos cuydarão que erão turcos por a notícia que tinham de Turquia pelos mouros do mar roxo."
- 15 *The Commentaries of the Great Afonso Dalbuquerque*, çev. Walter de Gray, 4 cilt (Hakluyt Society, Londra, 1875-1884), II, s. 1.
- 16 *Cartas de Affonso de Albuquerque*, 7 cilt (Academia real das sciencias de Lisboa, Lizbon, 1884-1935), I, s. 28.
- 17 *The Commentaries*, c. III, s. 69.
- 18 *Cartas*, c. III, s. 83-84.
- 19 J. Aubin, "Le Royaume d'Ormuz au début du XVIe siècle", *Mare Luso-Indicum* II (1973): 175-179.
- 20 İnalçık, "The Socio-Political", s. 204; Y. Mughal, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası* (Fetih Yayınevi, İstanbul, 1974); S. Özbaran, *The Ottoman Response to European Expansion* (ISIS, İstanbul, 1994), s. 89.

- 21 G. Bouchon, "Le Premier Voyage de Lopo Soarez en Inde (1504-1505)", *Mare Luso-Indicum* III (1976): 67.
- 22 J.-L. Bacqué-Grammont ve A. Kroell, *Mamlouks, Ottomans et Portugais en Mer Rouge: L'Affaire de Djedda en 1517* (Institut d'Archéologie Oriental, Kahire, 1988), s. 26, 28, 45-54, 58, 62, 78, 81.
- 23 *The Prester John of the Indies: A True Relation of the Lands of the Prester John...*, ed. C.F. Beckingham ve G.W.B. Huntingford, çev. Lord Stanley of Alderley, 2 cilt (Hakluyt Society, Cambridge, 1961), I, s. 54.
- 24 *Age.*, II, s. 419.
- 25 Ayrıca bkz. geride Bölüm 2 ve 3.
- 26 R.B. Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast: Hadrami Chronicles* (Oxford University Press, 1963), s. 48, 51-52.
- 27 P. Wittek'in açıklamaları için bkz. Bölüm 2.
- 28 Castanheda, *História*, V, Bölüm XXI, s. 35: "determinava de ir aqle anno de vinte e pelejar cõ os rumes e queymarlhe as gales e fazer hua fortaleza em Iudá ou em Ade."
- 29 *Itinerários da Índia a Portugal por terra*, ed. A. Baião (Imprensa da Universidade, Coimbra, 1923), s. 57.
- 30 *Age.*, s. 237.
- 31 J.V. Serrão, *Un Voyageur Portugais en Perse au début du XVII siècle: Nicolau de Orta Rebelo* (Lizbon, 1972); Padre Manoel Godinho, "Overland Return from India", *Portuguese Voyages 1498-1663*, ed. C.D.Ley (Everyman's Library, Londra, 1965), s. 333-360.
- 32 Örneğin Diu'dan Etiyopya'ya 1623 yılında giden dört papaz hakkında bkz. C. Beccari, *Rerum Aethiopicarum Scriptores Occidentales Inediti a Saeculo XVI ad XIX*, c. XI, Romae 1911, s. 511-525.
- 33 Barros, *Da Ásia*, 8 cilt (Livraria Sam Carlos, Lizbon, 1778-1788, yeni baskı 1973), *Decada* III, Kitap VI, s. 27.
- 34 Barros, *Decada*, III, Kitap VI, s. 33.
- 35 Barros, *Decada* IV, Kitap III, s. 348-350.
- 36 Barros, *Decada* IV, Kitap IV, s. 459-60.
- 37 Couto, *Da Ásia*, 15 cilt (Livraria Sam Carlos, Lizbon 1778-1788, yeni baskı 1973-1975), *Decada* IV, Kitap VIII, Bölüm IX.
- 38 Castanheda, *História*, Kitap VIII, Bölüm CXCL, s.506.
- 39 Castanheda, *História*, Kitap VIII, Bölüm XLV, s. 273.
- 40 S. Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *Tarih Dergisi* XXXI (Mart 1977): 94.
- 41 *As Gavetas de Torre do Tombo*, c. I (Lizbon 1960), s. 915.
- 42 "Meu parecer he que Vosa S. deve de mandar com muyto presteza navyos e gemte, porque se hos Rumes tomaram Baçora rrezão he que esteja esta fortaleza muy perçebida" (L. Albuquerque, "Alguns Aspectos de Ameaça Turca sobre a India por meados do Seculo XVI", *Biblos: Revista da Faculdade de Letras* 54 (1978): 104.
- 43 Anılan mektubun İngilizce çevirisi için bkz. Özbaran, *Ottoman Response*, s. 143.
- 44 Garcia da Orta, *Colóquios dos Simples e Drogas da Índia*, colóquio segundo, ed. Conde de Ficalho, 2 cilt, (Academia Real das Sciencias de Lisboa, Lizbon, 1891-1892), I, s. 32.
- 45 *Os Lusíados de Luís de Camões*, ed. Alvaro Júlio da Costa Pimpão (Instituto de Alta Cultura, Lizbon, 1972), Canto X, 62 ve 68.

- 46 Cogito'nun "Osmanlılar Özel Sayısı"nda (19, s. 232-258) Osmanlıları çok geniş bir yelpaze içinde değerlendiren Mehmet Genç, Mete Tunçay, İlber Ortaylı, Cornell Fleischer, Hilmi Yavuz, Nuray Mert ve Ekrem Işın'ın tartışmaları, benim bu makalemin oralarda bir yer bulabileceği umudunu fazlasıyla vermiştir.

ALTINCI BÖLÜM

- 1 M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, c. II (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1971), s. 107-109.
- 2 M. Winter, "The re-emergence of the Mamluks following the Ottoman conquest", *Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed.T. Philipp ve U. Haarmann (Cambridge University Press, 1998), s. 94-95. Yazar başka çalışmalarında da, örneğin *Egyptian Society Under Ottoman Rule 1517-1789* (Routledge, Londra ve New York, 1992, s. 44 vd.) başlıklı değerli kitabında "Rûmi"yi (Rumlu'yu) aynı şekilde yorumluyor. Anılan kanunname için bkz. Ö.L. Barkan, *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraat Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I: Kanunlar* (İstanbul 1945), s. 358.
- 3 Bu şekilde yanlış bir yorum S. Es-Seyyid Mahmud (XVI. Asırda Mısır Eyâleti, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, 1990, s.198) tarafından, kanunnamede *azeban* cemaati için geçen "Rumlu" sözcüğünün "Türk asıllı" biçiminde verilmesiyle yapılmıştır. Hulusi Yavuz, Safvet'in "Şark Levendleri" makalesinde (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, cüz 24, 1329, s. 1531 notunda verdiği açıklamayı tekrarlarken, "Rumlu"yu açıkça "Türk" olarak yansıtırken de din birliğinden ziyade ırk bütünlüğünü kabul etmiş görünmektedir (*Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti (1517-1571)* (M.Ü. İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 1984, s. 43, not 37). Aslında Yavuz'un Safvet'e dayanarak Osmanlıların Yemen'deki erken dönemlerine ilişkin yaptığı açıklama mantıksız değildir; en azından çoğunluğun konuştuğu dil bakımından akla yakındır. Ancak, Osmanlı mantığınca bakıldığında ve uzak diyarlarda yarattığı imge bakımından düşünüldüğünde, "Rumlu"nun daha geniş bir anlam taşıdığı vurgulanmalıdır.
- 4 Örneğin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul), *Mühimme Defteri*, Nu. 60, s. 254 (8 Cemaziyelevvel 994 / 27 Nisan 1586), Yemen'deki Vezir Hasan Paşa'ya, Mısır beylerbeyine ve defterdarına gönderilen hükümler.
- 5 A.Singer, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural Administration around Sixteenth-century Jerusalem* (Cambridge University Press, 1994), s. 127 ve 189: "Mawlana al-sultan al-malik al-a'zam wa'l-khaqan al-mukarram malik riqab al-umam sultan al-rum wa'l-arab wa'l-'ajam al-Sultan Sulayman b.Sultan Selim khan". Bu çalışmanın Türkçe çevirisinde "er-Rum" yerli yerine oturtulmuş ve bozulmadan "Rum" olarak aktarılmıştır (Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s.165).
- 6 A.Raymond, "Le sultan Süleyman et l'activité architectural dans les provinces arabes de l'Empire (1520-1566)", *Soliman le Magnifique et son Temps*, ed. G.Veinstein (La Documentation Française, Paris, 1992), s. 379 ve 384.
- 7 H. Lowry, "Süleyman's Formative Years in the City of Trabzon: Their Impact on the Future Sultan and the City", *Süleyman the Second and His Time*, ed. İnalçık ve Kafadar (ISIS, İstanbul, 1993), s. 22-24.
- 8 H. Gerber, "Palestine and Other Territorial Concepts in the 17th Century", *International Journal of Middle East Studies* 30/4 (1998): 568.

- 9 M. Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler* (Güzel Sanatlar, İstanbul 1965), s.187.
- 10 M. Özdağ, "Osmanlı Tarih ve Edebiyatında Türk Düşmanlığı", *Tarih ve Toplum* 65 (Mayıs 1989), s.12.
- 11 M. Anter, *Hatıralarım* (Doz, İstanbul 1990), s. 26-27.
- 12 E. Gökçe, *Eğin Türküleri* (Ankara, 1982), s. 101.
- 13 E. Afyoncu, *Sonularla Osmanlı İmparatorluğu* (Yeditepe, İstanbul, 2003). Osmanlı tarihinde, edebiyatında ve belgelerindeki "Rûm" ve "Rûmi" için ayrıca bkz. ileride 7. ve 8. bölümler.
- 14 R.C. Repp, *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy* (Ithaca Press, Londra, 1986), s. 114, 154-57.
- 15 Ş. Turan, "Seydi Ali Reis", *İslâm Ansiklopedisi*.
- 16 G. Ferrand, *Relations de Voyages et Textes géographiques Arabes, Persans et Turcs Relatifs a l'Extrême-Orient du VIII au XVIIIe siècles* (Paris, 1913), s. 485.
- 17 A. Tietze, *Mustafa 'Alî's Description of Cairo of 1599: Text, Transliteration, Translation, Notes* (Österreichischen Akademie, Viyana, 1975), s. 25-26.
- 18 Gelibolulu Mustafa Âli, *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları (Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâidi'l-Mecâlis)* (Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 2 cilt, 1978), c. I, s. 152'de ve başka bölümlerde de geçen "Rûm" (çoğulu "Ervâm") ve "Rûmi" sözcükleri eseri yayına hazırlayan O.Ş. Gökay tarafından Türk olarak çevrilmiştir. Tarihçi Mustafa Âli'nin bu konudaki düşünceleri ve Osmanlı tarihindeki yeri 7. bölümde biraz daha işlenmeye çalışılmıştır.
- 19 Örneğin *Peçuyulu* (Peçevi) *Tarihi*'nin tıpkı basımına bir dizin hazırlayarak yayınlayan ve böylece yararlı bir iş yapanlar "Rûmi" ile "Türk" ayırımını yapma gereği duymamışlardır: bkz. *Tarih-i Peçevi* (Enderun, İstanbul, 1980). Aynı tarihi sadeleştirerek yayına hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal da Osmanlı'nın aidiyet kavramları arasına girmemiş olan *Türkiye*'yi "Rûm" için rahatça kullanabilmiştir (bkz. *Peçevi Tarihi*, 2 cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981). Okuyucu için anlaşılması kolay olan ve Avrupa basınında çok erken yüzyıllarda kullanılmış bulunan böyle bir tanım Osmanlı'nın kendi bünyesinde yoktur; dolayısıyla, bir kimlik ortaya koyma girişiminde kargaşa yaratmaktadır.
- 20 N. Göyünç, "Bazı Osmanlı Tarihi Eserlerine ve Arşiv Belgelerine Göre Türk, Kürt ve Arap Deyimleri Hakkında", A.K.Ü. *Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1 (1996): 1-2.
- 21 *Age.*, s. 2-3.
- 22 *Age.*, s. 5.

YEDİNCİ BÖLÜM

- 1 Nizamüddin Şâmi, *Zafername* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, 2. bs.), s. 294 vd.; C.E. Bosworth, "Rum": Relations between the Islamic Powers and the Byzantines", *Encyclopaedia of Islam* (2. ed).
- 2 H. İnalcık, "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*.
- 3 N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri* (Türkiye Yayınevi, 1949), s. 62-63.
- 4 *Age.*, s. 92.
- 5 *Age.*, s. 142.
- 6 Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2 cilt, 1987, 2. bs.), çeş. yerler.
- 7 Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-feth*, yay. M. Tulum (İstanbul, 1977), s. 72.
- 8 *Age.*, s. 182.

- 9 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter*, haz. Ş. Turan (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1957), s. 143.
- 10 *Age.*, VIII. Defter, haz. A. Uğur, 1997, s. 82.
- 11 Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, sadeleştiren- İ. Parmaksızoğlu (Millî Eğitim, İstanbul, 1974), c. I, s. 8-9.
- 12 *Age.*, c. 4, s. 56.
- 13 *Age.*, c. 4, s. 92.
- 14 *Age.*, c. 4, s. 137; S. Tansel, *Yavuz Sultan Selim* (Millî Eğitim, Ankara, 1969), s. 202.
- 15 *Tacü't-Tevârih*, c. 4, çeş. yerler.
- 16 Christine Woodhead, *Ta'likî-zâde's şehname-i hümayûn: A history of the Ottoman campaign into Hungary 1593-94* (Klaus Schwarz, Berlin, 1983), s. 134.
- 17 *Age.*, s. 18 ve 109-136.
- 18 Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, yay.M. İpşirli (İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1989), c. I, s. 64, 196, 224, 312 ve 429.
- 19 Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. B.S. Baykal, 2 cilt (Kültür ve Turizm, Ankara, 1982), s. örneğin I, 29, 259, II, 125.
- 20 C.H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996), s. 264.
- 21 *Age.*, s. 263: "Eyyâm-ı devlet-fercâm-ı âl-i Osman'daki akvâm-ı mücennese ve ervâm-ı mütenevvia cild-i sâlisde beyan olunan kabâil-i etrâk ve Tatar'dan ya'ni haric değil bir millet-i güzide ve ümmet-i latife-i pesendüdedir ki..." metinde "Ervâm" olarak geçen, Fleischer'in doğru bir şekilde "Rûmiler" olarak tanımladığı sözcüğün "Anadolu halkları" biçimindeki çevirisi isabetli değildir.
- 22 *Age.*, s. 266.
- 23 *Age.*, s. 164.
- 24 Yaşar Yücel'in yayına hazırladığı kitaplardan: *Kitâb-i Müstetâb* (A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1974), s. 11 ve 26; *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minin* (A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1980), s. 80.
- 25 U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615: A Study of the Firman according to the Mühimme Defteri* (Oxford University Press, 1960), s. 68-69.
- 26 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul), Mühimme Defterleri, nu. 5, s. 25.
- 27 Mühimme Defterleri, nu. 61, s. 38.
- 28 Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 233.
- 29 N. Göyünç, "Bazı Osmanlı Tarihi Eserlerine ve Arşiv Belgelerine Göre Türk, Kürt ve Arap Deyimleri Hakkında", *A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* I (1996): 4.
- 30 C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti* (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1974), s. 120.
- 31 *Age.*, s. 242.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

- 1 Wittek, "Rûm Sultanı", s. 94.
- 2 F. Köprülü, "Sazsairleri, Dün ve Bugün", *Edebiyat Araştırmaları* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, 2. bs), s. 199.

- 3 Age., s. 198-99.
- 4 F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1976, 3. bs), s. 257 vd.
- 5 H. İnalçık, *Şair ve Patron* (Doğu Batı, Ankara, 2003), s. 13.
- 6 Age., s. 14.
- 7 Age., s. 38-9.
- 8 H. Tolasa, *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16.yy.'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi* (Ege Üniversitesi, İzmir, 1983), s. 15.
- 9 Age., s. 16: "Acemüyyül-asl Hemedânî'dir... Padişah-ı bahr ü ber Sultan Süleyman ... azm-i İrakeyn idüp Tebriz'e geldiklerinde şeh-levend-i ulemâ ve mürebbî-i şuarâ, yani Kâdirî Efendi ... Rûm'a getürmüşdür. Ol vakitten ber ki ... Rûm'da sâkin ve ekâbir ü eşrâfla mukâbindür".
- 10 M. İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım* (Atatürk Kültür, Ankara, 1994), s. 135. Âli'nin değerlendirmeleri için bkz. 7. bölüm.
- 11 Age., s.199.
- 12 İ.H. Erünsal, *The Life and Works of Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of his Divân* (İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1983), s. 304.
- 13 Tolasa, *Sehî, Latîfî..*, s. 19.
- 14 Age., s. 34.
- 15 F.K. Timurtaş, *Şeyhî: Hayatı ve Eserleri* (İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1969), s. 122.
- 16 Age., s. 131-34.
- 17 F. Köprülü, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri", *Edebiyat Araştırmaları*, s. 292.
- 18 Age., s. 290.
- 19 Erünsal, *The Life and Works*, s. LXXIX.
- 20 Age., s. 79.
- 21 Fatma T. Ocak, "Nefî ve Eski Türk Edebiyatımızdaki yeri", *Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nefî* (Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1991), s. 19.
- 22 İ. Ünver, "Övgü ve Yergi Şairi Nefî", *Ölümünün Üçyüzellinci...*, s. 63.
- 23 M. Tulum, "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı*, ed. G. Eren (Yeni Türkiye, Ankara, 1999), c. 9, s. 427.
- 24 Tolasa, *Sehî, Latîfî..*, s. 285.
- 25 İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın*, s. 319.
- 26 T. Kortantamer, *Nevî-zâde Atâyî ve Hamsesi* (E.Ü.Edebiyat Fakültesi, İzmir, 1997), s. 429.
- 27 G. Geldiev ve F. Türkmen (haz.). *Türkmen Şiiri Antolojisi* (Türksöy Yay., Ankara, 1995), s. 192-93.
- 28 G. Karaağaç, *Lutfî Divanı* (Türk Dil Kurumu, Ankara, 1997), s. 15.
- 29 H. Yavuz, "Rumûzî'nin *Târîh-i Feth-i Yemen*'i" (basılmamış tenkidli metin, doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1980), çeşitli yerler, özellikle s. 651.
- 30 Bkz. Giriş Bölümü.
- 31 H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* (Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993), "Osmanlılar'da Batı'dan Kültür Aktarması Üzerine" bölümü, s. 428.
- 32 Gülru Neciboğlu, "A Kanûn for the State, A Canon for the Arts: Conceptualizing the Classical Synthesis of Ottoman Art and Architecture", *Soliman le Magnifique*, s. 205.

- 33 R.H. Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar* (E.Ü.Edebiyat Fakültesi, İzmir, 1982), s. 97.
- 34 S. Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, 1.bs 1966), s. 77.
- 35 Gökyay, *Görüş ve Toplum*, s. 387.
- 36 S. Mülayim, *Değişimin Tanıkları: Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi* (Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999), s. 171.
- 37 A. Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi* (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999), s. 155.
- 38 D. Kuban, "Sanat Tarihi", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim: Sosyal Bilimler* (TÜBA, Ankara, 1997), s. 111-12.

SONUÇ

- ¹ Bu kitapçığın sonuna eklemeye çalıştığım bu satırları yazdıktan sonra Mustafa Öner vasıtasıyla haberdar olduğum iki makaleyi bu bağlamda bilhassa dile getirmek isterim. Ukrayna'da "Greko-Tatar" olarak bilinen ve -bu kitapçıkta ele alınan konu ile bağdaşmasa bile- sayıları yaklaşık 120.000 – 130.000 olan Hristiyan Türklerin "Urum" ve Helen/Roma kalıntısı olanların "Rumey" adı altındaki varlıklarına tarihsel bir derinlik getiren bu makaleler için bkz. E. Altınkaynak, "Ukrayna'daki Hristiyan Türkler: Urumlar", *Karadeniz Araştırmaları* 1 (Bahar 2004): 37-57; H. Kasapoğlu Gençel, "Ukrayna'daki Urum Türkleri ve Folkloru", *Millî Folklor* 8/61 (2004): 58-67.
- ² C.H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996), s. 262 vd.
- ³ F.M. Göçek, "The Social Construction of an Empire: Ottoman State under Süleyman the Magnificent", *Süleyman the Second and His Time*, ed. İncalcık ve Kafadar, s. 93-98.
- ⁴ "...o inteso da huomini degni di fede che spesso diceche a luni tocca di l'Imperio di Roma, et di tutto Ponente per eser legittimo successore di Constantino...": nakleden Parry, Knolles' *History*, s. 144, not 136.
- ⁵ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, 10. Bölüm'deki açıklamalar.
- ⁶ H. İncalcık, "The Meaning of Legacy: The Ottoman Case", *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, ed. L.C. Brown (Columbia University Press, New York, 1996), s. 19.
- ⁷ Bkz. *Cogito* 19, s. 225-258.
- ⁸ P. Konortas, "İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı yönetiminin birlikte yaşamı (1453-1923)", *İdea Politika* 4 (Güz 1999): 64 vd.
- ⁹ H. İncalcık, "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme", *Doğu Batı* 18 (2002): 97.
- ¹⁰ *Age.*, s. 98.
- ¹¹ Balivet, *Romanie Byzantine...*, s. 195.
- ¹² A. Bryer, "Byzantium: The Roman Orthodox World, 1393-1492", *The New Cambridge Medieval History*, c. VII, c.1415 – c.1500, ed. C. Allmand (CUP, Cambridge, 1998), s. 788.
- ¹³ Bilgin, *Kollektif Kimlik*, s. 183.
- ¹⁴ Ç. Gülersoy, "Osmanlının Olumlu Yüzü" ve "Osmanlı'nın Olumsuz Yüzü", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos ve 9 Eylül 1996.

KAYNAKÇA

(Bu liste -çok sınırlı da olsa- yayınlanmış belge ve kaynak eserler ile bazı inceleme kitap ve makaleleri sıralamaktadır. İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunan Mühimme Defterleri'nden yansıtılan bazı bilgiler için ayrı bir tasnife gerek duyulmamıştır).

- Akdağ, M., *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1971.
- Akşin, S. (yay.), *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.
- "Osmanlı Devleti Üzerine," *Atatürkçü Partiyi Kurmanın Sırası Geldi*, der. S. Akşin, İmaj Yayınevi, Ankara 2002.
- Albuquerque, A.D', *Cartas de Affonso de Albuquerque*, 7 cilt, Academia real das ciencias de Lisboa, Lizbon, 1884-1935, I, s. 28.
- *The Commentaries of the Great Afonso Dalbuquerque* (çev. Walter de Gray), 4 cilt, Hakluyt Society, Londra, 1875-1884.
- Albuquerque, L., "Alguns Aspectos de Ameaça Turca sobre a Índia por meados do Séclo XVI," *Biblos: Revista da Faculdade de Letras* 54 (1978).
- Âli, Gelibolulu Mustafa, *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları (Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâidi'l-Mecâlis)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 2 cilt, 1978.
- Alparslan, A., *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi, İstanbul, 1999.
- Altınkaynak, E., "Ukrayna'daki Hristiyan Türkler: Urumlar," *Karadeniz Araştırmaları* 1 (Bahar 2004).
- And, M., *16. Yüzyılda İstanbul*, Akbank Yayınları, İstanbul, 1993.
- Anday, M.C., "Tanışma," *Cumhuriyet*, 13 Mart 1981.
- Anter, M., *Hatıralarım*, Doz, İstanbul 1990.
- Arıkan, Z., *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir, 1988.
- "Montaigne ve Türkler," *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 4, 1993.
- "Tarih zorla diriltilemez," *Radikal*, 22 Şubat 1999.
- "Avrupa'daki Türk İmgesi," *Osmanlı*, ed. G.Eren, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Armağan, M.(haz.), *İlber Ortaylı ile Tarihin Sınırlarına Yolculuk*, Ufuk Kitapları, İstanbul, Aralık 2002 (7. baskı).
- Atasoy, N. ve Çağman, F., *Turkish Miniature Painting*, R.C.D. Cultural Institute, İstanbul, 1974.
- Atsız, N., *Osmanlı Tarihleri*, Türkiye Yayınevi, 1949.
- Aubin, J., "Le Royaume d'Ormuz au début du XVIe siècle," *Mare Luso-Indicum*, II, 1973.
- Aydın, E., *Osmanlı Gerçeği: Nizam-ı Âlemin Gayri Resmî Tarihi*, Su Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Bacqué-Grammont, J.L., *Les Ottomans, Les Safavids et leur voisins: Contribution à l'histoire des relations internationales dans l'Orient Islamique de 1514 à 1524*, İstanbul/Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1987.
- et A.Kroell, *Mamlouks, Ottomans et Portugais en Mer Rouge: L'Affaire de Djedda en 1517*, Kahire, Institut d'Archéologie Oriental, 1988.
- Balivet, M., *Romanie Byzantine et Pays de Rûm Turc: Histoire d'un Espace d'Imbrication Greco-Turque*, ISIS, İstanbul, 1994.
- *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyan* (çev., Ela Güntekin), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, 2000.

- Barkan, Ö.L., *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları I: Kanunlar*, İstanbul, 1945.
- Barros, J., *Da Ásia*, 8 cilt, Livraria Sam Carlos, Lizbon, 1778-1788 (yeni baskı 1973).
- Beccari, C., *Rerum Aethiopicarum Scriptores Occidentales Inediti a Saeculo XVI ad XIX*, c. XI, Romae 1911.
- Beck, B.H., *From the Rising of the Sun: English Image of the Ottoman Empire*, Peter Lang, New York, 1987.
- Beckingham, C.F. ve Huntingford, G.W.B. (ed.), *The Prester John of the Indies: A True Relation of the Lands of the Prester John...* (çev. Lord Stanley of Alderley), 2 cilt, Hakluyt, Cambridge, 1961.
- Berktaş, H., "Vizörden Bizans: Haritalarla Düşünmek," *Cogito* 17 (Kış 1999).
- Beydilli, K., "Türk, Savun Kendini!," *Tarih ve Toplum* 38 (Ocak 1987).
- Bilgegil, K., *Rönesans Çağı Cihan Edebiyatında Türk Takdirkârlığı*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1973.
- Bilgin, N., *Kollektif Kimlik, Sistem*, İstanbul, 1995.
- Bolivet, M., *Romanie Byzantine et Pays de Rûm Turc: Histoire d'un Espace d'Imbrication Gréco-Turque*, ISIS, İstanbul, 1994.
- Bosworth, C.E., "Rum" 2:, *Encyclopaedia of Islam* (2. ed.).
- Bouchon, G., "Le P̄mier Voyage de Lopo Soarez en Inde (1504-1505)," *Mare Luso-Indicum*, III, 1976.
- Bryer, A., "Byzantium: The Roman Orthodox World, 1393-1492," *The New Cambridge Medieval History*, c. VII : c.1415 – c.1500 (ed. C. Allmand), Cambridge University Press, 1998.
- Burçoğlu, N.K., "The Image of the Turk in Europe from 11th to 20th Century," *Marmara Journal of European Studies* 7/1-2 (1999).
- Burke, P., *Avrupa'da Rönesans: Merkezler ve Çeperler* (çev. U.Abacı), Literatür, İstanbul, 2003.
- Camões, Luís de, *Os Lusíados* (ed. Alvaro Júlio da Costa Pimpão), Lizbon, Instituto de Alta Cultura, 1972.
- Can, B.B., "Mitleri Tartışabilmek: Sabiha Gökçen Mitosu ve Tartışma Ortamı," *Toplumsal Tarih* 124 (Nisan 2004).
- Castanheda, L. De, *História da Descobrimiento e Conquista de Índia pelos Portugueses*, 4 cilt, Coimbra, Imprensa da Universidade, 1924-1933.
- Cerrahoğlu, N., "Prodi ile Karşılaşma: Vicdanınız Rahat mı?," *Cumhuriyet*, 9 Aralık 2002.
- Cezar, M., *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1965.
- Chew, S.C., *The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance*, Oxford University Press, New York, 1937.
- Coles, P., *The Ottoman Impact on Europe*, Harcourt, Brace and World, Norwich, 1968.
- Cortese, A. (ed.), *A Suma Oriental de Tomé Pires*, Coimbra, Por Ordem da Universidade 1978.
- Couto, D. de, *Da Ásia*, 15 cilt, Livraria Sam Carlos, Lizbon, 1778-1788 (yeni baskı 1973-1975).
- Çırakman, A., "From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Image of the Turks," *International Journal of Middle East Studies* 33 (Şubat 2001).
- Dalgado, S.R., *Glossário Luso-Asiático*, 2 cilt, Academia das Sciencias de Lisboa, 1911-1921.
- Danişmend, I.H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 5 cilt, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971-72 (2.bs).
- Davies, N., *Europe: A History*, Oxford University Press, Oxford-New York, 1997 (ilk baskı 1996).

- Diffie, B.W. and Winius, G.D., *Foundations of the Portuguese Empire, 1415-1580*, Minnesota University Press, Minneapolis, 1977.
- Doğan, Y., "Günlük," *Milliyet*, 28 Mart 2000.
- Emecen, F.M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul, 2001.
- *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri*, Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Ergenç, Ö., "1600-1613 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar," *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (ed. O.Okuyar), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1975.
- Erkin, H.C., "17. ve 18.Yüzyıllarda Japonya'da Türkiye Bilgisinin Oluşumu," *Tarih ve Toplum* 218 (Şubat 2002).
- Erünsal, İ.E., *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of his Divân*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1983.
- Farinha, A.D., *Os Portugueses no Golfo Pérsico (1507-1538): Contradição Documental e Crítica para a sua História*, Lizbon, 1991.
- Faruqi, S., *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla* (çev. E. Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ferrand, G., *Relations de Voyages et Textes géographiques Arabes, Persans et Turcs Relatifs a l'Extrême-Orient du VIII au XVIIIe siècles*, Paris, 1913.
- Fleischer, C.H., *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* (çev. Ayla Ortaç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- G. Geldiev, G. ve F. Türkmen, F. (haz.). *Türkmen Şiiri Antolojisi*, Türksoy Yayınları, Ankara, 1995.
- Gerber, H., "Palestine and Other Territorial Concepts in the 17th Century," *International Journal of Middle East Studies* 30/4 (1998).
- Godinho, Padre M., "Overland Return from India," *Portuguese Voyages 1498-1663* (ed. C.D. Ley), Everyman's Library, Londra, 1965.
- Godinho, V.M., *Os Descobrimentos e a Economia Mundial*, 2 cilt, Arcádia, Lizbon, 1963-65.
- Göçek, F.M., "The Social Construction of an Empire: Ottoman State under Süleyman the Magnificent," *Süleyman the Second and his Time* (ed. H.İnalcık ve C.Kafadar), ISIS, İstanbul, 1993.
- Gökbilgin, T., "15. ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm," *Vakıflar Dergisi* VI.
- Gökçe, E., *Eğin Türküleri*, Ankara, 1982.
- Göllner, C., *Turcica: Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, 3 cilt, Bükreş, 1961-78.
- Gölpınarlı, A., *Yunus Emre*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1971.
- Göyünç, N., "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu," *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (ed. O. Okuyar), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1975.
- "Bazı Osmanlı Tarihi Eserlerine ve Arşiv Belgelerine Göre Türk, Kürt ve Arap Deyimleri Hakkında," A.K.Ü. *Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1 (1996).
- "Osmanlı Devleti Hakkında – Kuruluşunun 700.Yılı Münasebetiyle, *Cogito* 19 (Yaz 1999).
- Grousset, R., *L'Empire du Levant: Histoire de la Question d'Orient*, Payot, Paris, 1949.
- Gülersoy, Ç., "Osmanlının Olumlu Yüzü" ve "Osmanlı'nın Olumsuz Yüzü," *Cumhuriyet*, 24 Ağustos ve 9 Eylül 1996.
- Güvenç, B., *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.
- Haarmann, U.W., "Ideoloji and History, Identity and Alterity: The Arab Image of the Turks from

- the Abbasids to Modern Egypt," *International Journal of Middle East Studies* 20 (1988).
- Hassan, Ü., *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*, İletişim, İstanbul, 2001.
- Heyd, U., *Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615: A Study of the Firman according to the Mühimme Defteri*, Oxford University Press, 1960.
- Hill, C., *England's Turning Point: Essays on 17th Century English History*, Londra, 1998.
- Hobsbawm, E., *On History*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1997.
- *Tarih Üstüne Bilim ve Sanat Yayınları*, Ankara, 1999.
- Hourani, A., "How Should We Write the History of the Middle East?," *International Journal of Middle East Studies* 23 (1991).
- Iggers, G.G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı* (çev. G.Ç.Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Itzkowitz, N., *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, University of Chicago, Chicago ve Londra, 1972.
- İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter (haz. .Ş. Turan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1957.
- *Tevârih-i Âl-i Osmân: VIII. Defter* (haz. A. Uğur), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- İnalcık, H., "Mehmed II," *İslam Ansiklopedisi*.
- "Rumeli," *İslam Ansiklopedisi*.
- "Rumı," *Encyclopaedia of Islam* (2 ed.).
- "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East," *War, Technology and Society in the Middle East* (ed. Parry ve Yapp), Oxford University Press, 1975.
- "State, Sovereignty and Law during the Reign of Süleyman," *Süleyman the Second and his Time* (ed. H. İnalcık ve C. Kafadar), ISIS, İstanbul, 1993.
- "Osmanlılar'da Batı'dan Kültür Aktarması Üzerine," İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren, İstanbul, 1993.
- "The Meaning of Legacy: The Ottoman Case," *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East* (ed. L.C. Brown), Columbia University Press, New York, 1996.
- "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir," Halil İnalcık ile Söyleşi (İlber Ortaylı), *Cogito: Osmanlılar Özel Sayısı* 19 (Yaz 1999).
- *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt 1: 1300-1600 (çev. H. Berktaş), Eren Yayınları, İstanbul, 2000.
- "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme," *Doğu Batı* 18 (2002).
- *Şâir ve Patron*, Doğu Batı, Ankara, 2003.
- İsen, M., *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Atatürk Kültür, Ankara, 1994.
- İşçi, G., "Türlere Yönelik Söylenenler ve Söylenmeyenlerle Othello," *Tarih ve Toplum* 185 (Mayıs 1999).
- Kadı, İ.H., "Hollanda'da Şarkiyat Araştırmaları," *Doğu Batı* 20 (2002).
- Kafadar, C., *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, 1995.
- "The Ottomans and Europe," *Handbook of European History 1400-1600: Late Middle Ages, Renaissance and Reformation* (ed. T.A. Brady, H.A. Oberman, J.D. Tracy), Brill, Leiden, New York, Köln, 1994.
- Kaplanoglu, R., *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Avrasya Etnografya Vakfı, Bursa, 2000.
- Karaağaç, G., *Lutfi Divanı*, TDK, Ankara, 1997.

- Karpat, K., "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi," *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu* (haz. S. Şen), Bağlam, İstanbul, 1995.
- Kaymaz, N., *Kuruluştan "Lâle Devri"ne Osmanlı İmparatorluğu (Çıplak Gözün Gördükleri)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kitsikis, D., *Türk-Yunan İmparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış* (çev. V. Ay-tar), İletişim, İstanbul, 1996.
- Koloğlu, O., *Le Turc dans la presse Française*, Al-Hayat, Beyrut, 1971.
- "700. Yıl Anmaları Başlarken," *Tarih ve Toplum* 181 (Ocak 1999).
- "Gündemdeki Tarih," *Tarih ve Toplum* 200 (Ağustos 2000).
- Konortas, P., "İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı Yönetiminin Birlikte Yaşamı (1453-1923)," *İdea Politika* 4 (Güz 1999).
- Kortantamer, T., *Nev'i-zâde Atâî ve Hamsesi*, E.Ü.Edebiyat Fakültesi, İzmir, 1997.
- Köprülü, F., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1976 (3.bs).
- "Sazşâirleri, Dün ve Bugün," *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986 (2. bs).
- "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri," *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986 (2. bs).
- Kuban, D., "Sanat Tarihi," *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim: Sosyal Bilimler*, TÜBA, Ankara, 1997.
- "Osmanlı ile Barışmak," *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1999.
- Kula, O.B., *Alman Kültüründe Türk İmgesi I*, Gündoğan, Ankara, 1992.
- Kunt, M., "Siyasal Tarih (1300-1600)," *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cem, İstanbul, 1988.
- ve Woodhead, C. (ed.), *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kütükoğlu, B., *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)*, Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993.
- Kütükoğlu, Mübahat, S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı, İstanbul, 1994.
- Lewis, B., *The Multiple Identities of the Middle East*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1998.
- Lombard, D., "L'Empire Ottoman vu d'Insuline," *Passé Turco-Tatar Present Soviétique: Études offertes à Alexandre Beningsen*, ed. Lemmercier-Quelquejay, Veinstein, Wimbush, Paris 1986.
- Lowry, H., "Süleyman's Formative Years in the City of Trabzon: Their Impact on the Future Sultan and the City," *Süleyman the Second and his Time* (ed. İnalcık ve Kafadar). ISIS, İstanbul, 1993.
- Machado, J.P., *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa*, 3.bs, Lizbon, 1977.
- Mahmud, S. Es-Seyyid, XVI. Asırda Mısır Eyâleti, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, 1990.
- Mantran, R.(yay.), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devletinin doğuşundan XVIII. Yüzyılın sonuna* (çev. S.Tanilli), Say, İstanbul, 1992.
- Millas, M., "Türk/Yunan "Birliği" ve Kitsikis," *Toplum ve Bilim* 43/44 (1988-89).
- Moran, B., *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası*, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1964.
- Mughal, Y., *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası*, Fetih Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Mülayim, S., *Değişimin Tanıkları: Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, Kaknüs, İstanbul, 1999.
- Neciboğlu, G., "A Kanûn for the State, A Canon for the Arts: Conceptualizing the Classical Synthesis of Ottoman Art and Architecture," *Soliman le Magnifique et son Temps*, La Documentation Française, Paris, 1992.

- Neşri, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (yay. F.R.Unat ve M.A. Köymen), 2 cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.
- Neumann, C.K., "Devlet'in Adı Yok: Bir Amblemin Okunması," *Cogito* 19 (Yaz 1999).
- Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987 (2. bs).
- Ocak, A.Y., *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17.Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- "Türk ve Türkiye Tarihinde İslâm'ı Çalışmak yahut arı kovanına çomak sokmak," *Toplum ve Bilim* 91 (Kış 2001-2002).
- Ocak, Fatma, T., "Nef'i ve Eski Türk Edebiyatımızdaki yeri," *Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef'i* (sunoş: M.Çavuşoğlu), Atatürk Kültür, Ankara, 1991.
- Oğuzoğlu, Y., *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Orhonlu, C., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1974.
- Orta, Garcia da, *Colóquios dos Simples e Drogas da India*, colóquio segundo (ed. Conde de Ficalho), 2 cilt, Academia Real das Sciencias de Lisboa, 1891-1892.
- Ortaylı, İ., "İstanbul'un Fethi ve Üçüncü Roma Nazariyesi," *I. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı* (24-25 Mayıs 1996), *Bildiriler*, İstanbul, 1997.
- "Osmanlı Kimliği," *Cogito* 19 (Yaz 1999).
- *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul, 2001.
- "19. Asra Kadar Osmanlı Millet Sistemi ve Bâb-ı Âli," *Tarih ve Toplum* 224 (Ağustos 2002).
- Ögel, S., *Anadolu Selçuklularının-Taş Tezyinatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987 (1.bs 1966).
- Öney, G. ve Ünal, H.R., *Akdeniz'de İslam Sanatı: Erken Osmanlı Sanatı, Beyliklerin Mirası*, Electa Espana, Madrid, 1999.
- Özbaran, S., "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu," *Tarih Dergisi* XXXI (Mart 1977).
- *The Ottoman Response to European Expansion*, İstanbul, ISIS, 1994.
- "Portuguese Material for Ottoman History, *CIDC Insight: Luso-Turkish Edition*, 1998.
- "Ottomans as 'Rumes' in Portuguese Sources in the Sixteenth Century," *Portuguese Studies*, c.17, 2002.
- "Bir Başka Osmanlı Kimliği: Rûmilik," *Toplumsal Tarih* 101 (2002).
- Özdağ, M., "Osmanlı Tarih ve Edebiyatında Türk Düşmanlığı," *Tarih ve Toplum* 65 (Mayıs 1989).
- Özel, O., "XIII.Türk Tarih Kongresi ve Osmanlı Tarihi," *Toplum ve Bilim* 181 (Ocak 1999/2000).
- ve Öz, M. (der.), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge, Ankara, 2000.
- Parker, K., *Early Modern Tales of Orient: A Critical Anthology*, Routledge, Londra ve New York, 1999.
- Parry, V.J., "Renaissance Historical Literature in Relation to the Near and Middle East (with Special Reference to Paolo Giovio)," *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis ve P.M. Holt), Oxford University Press, Londra, 1962.
- "Warfare," *The Cambridge History of Islam* (ed. P. Holt, A. Lambton ve B. Lewis), Cambridge University Press, c. II, 1970.
- *Richard Knolles' History of the Turks* (ed. Salih Özbaran), Tarih Vakfı, İstanbul 2003.
- Peçevi (Peçuylu), *Tarih-i Peçevi*, Enderun, İstanbul, 1980. (Sadeleştirilmiş baskı: *Peçevi Tarihi*, haz. B.S. Baykal, 2 cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981).

- Ravenstein, E.G.(ed.), *A Journal of the First Voyage of Vasco da Gama 1497-1499*, Yeni Delhi, Asian Educational Service, 1995.
- Raymond, A., "Le sultan Süleyman et l'activité architecturale dans les provinces arabes de l'Empire (1520-1566), *Soliman le Magnifique et son Temps* (ed. G. Veinstein), La Documentation Française, Paris, 1992.
- Reid, A., "Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia," *Journal of Southeast Asian History* X/3 (Aralık 1969).
- Repp, R.C., *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, Ithaca Press, Londra, 1986.
- Rossabi, M., "The 'Decline' of the Central Asian Caravan Trade," *The Rise of Merchant Empires: Long-distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750* (ed. J.D. Tracy), Cambridge University Press, 1990.
- Rouillard, C.D., *The Turk in French History, Thought, and Literature (1520-1660)*, Paris, 1938.
- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986-87.
- Sadeddin Efendi, Hoca, *Tacü't-Tevârih* (sadeleştiren İ. Parmaksızoğlu), 5 cilt, Milli Eğitim, İstanbul, 1974-79.
- Saray, M., *Osmanlı-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür, Ankara, 1999
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* (yay. M.İpşirli), 2 cilt, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1989.
- Serjeant, R.B., *The Portuguese off the South Arabian Coast: Hadram_ Chronicles..*, Oxford University Press, 1963.
- Serrão, J.V., *Un Voyageur Portugais en Perse au début du XVII siècle: Nicolau de Orta Rebelo*, Lizbon, 1972.
- Sertoğlu, M., *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1958.
- Singer, A., *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural Administration around Sixteenth-century Jerusalem*, Cambridge University Press, 1994. Türkçesi: *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, (çev. Sema Bulutsuz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Soykut, M., "Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları," *Doğu Batı* 20 (2002).
- Strandes, J., *The Portuguese Period in East Africa*, Nairobi, 1968.
- Subrahmanyam S., *The Career and Legend of Vasco da Gama*, Cambridge University Press, 1997.
- Şimşirgil,A., "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği," *Türklük Araştırmaları Dergisi* 5 (1990).
- Tansel, S., *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim, Ankara, 1969.
- Tavim, J.A., "From Setúbal to the Sublime Porte: The New Wanderings of Jacome de Olivares, New Christian and Merchant of Cochín (1540-1571)," *Santa Barbara Portuguese Studies* 2 (Special Issue: The Portuguese and the Pacific II, ed. S. Subrahmanyam and K. McPherson, 1995).
- Tenreiro, A., *Itinerários da Índia a Portugal por terra* (ed. A. Baião), Imprensa da Universidade, Coimbra, 1923.
- Thomaz, L.F., "Le Renouveau des Études Luso-Oriental au Portugal," *Arquivos do Centro Cultural Calouste Gulbenkian* 35 (1996).
- "Estudos Arabo-Islâmicos e Orientais em Portugal," *Povos e Culturais: Passado e Presente*, no. 5.
- "A Questão da Pimenta em meadas do século XVI," *A Carreira da Índia e as rotas dos Estreitos* (ed. A.T. Matos e L.F. Thomaz), Angra do Heroísmo, 1998.

- A.Tietze, A., *Mustafa 'Alî's Description of Cairo of 1599: Text, Transliteration, Translation, Notes*, Öster-reischen Akademie, Viyana, 1975.
- Timur, T., *Osmanlı Kimliği*, İmge, Ankara, 2000 (4.bs).
- Timurtaş, F.K., *Şeyhî: Hâyatı ve Eserleri*, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1969.
- Tolasa, H., *Sehî, Latîfî, Aşık Çelebi Tezkirelerine göre 16. yy.'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ege Üniversitesi, İzmir, 1983.
- Tulum, M., "Osmanlı Türkçesi," *Osmanlı* (ed. G. Eren), c. 9, Yeni Türkiye, Ankara, 1999.
- Turan, Ş., "Seydi Ali Reis," *İslâm Ansiklopedisi*.
- *Türkiye-İtalya İlişkileri I: Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Metis, Ankara, 1990.
- Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-feth* (yay. M. Tulum), İstanbul, 1977.
- Ünal, R.H., *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, E.Ü.Edebiyat Fakültesi, İzmir, 1882.
- Ünver, İ., "Övgü ve Yergi Şairi Nefî," *Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nefî* (Sunuş: M. Çavuşoğlu), Atatürk Kültür, Ankara, 1991.
- Vaughan, D.M., *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances 1350-1700*, University Press, Liverpool, 1954.
- Winter, M., *Egyptian Society Under Ottoman Rule 1517-1789*, Routledge, Londra ve New York, 1992.
- "The Re-emergence of the Mamluks following the Ottoman Conquest," *Mamluks in Egyptian Politics and Society* (ed.T. Philipp ve U. Haarmann), Cambridge University Press, 1998.
- Wittek, P., "Rûm Sultanı," *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1971.
- Woodhead, C., *Ta'likî-zâde's Şehnâme-i Hümâyûn: A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-94*, Klaus Schwarz, Berlin, 1983.
- Yapp, M.E., "Europe in the Turkish Mirror," *Past and Present* 137.
- Yavuz, H., "Rumûzî'nin *Târîh-i Feth-i Yemen'i*" (basılmamış tenkidli metin, doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1980).
- *Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti (1517-1571)*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 1984.
- Yerasimos, S., *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Yurdaydın, H. G., *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1976.
- Yurdusev, A. N., "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği," *Türkiye ve Avrupa* (haz. A. Eralp, İmge Yayınevi, Ankara, 1997).
- Yücel, Y., *Kitâb-i Müstetâb*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1974.
- *Kitâbu Mesâlih-i'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1980.
- Zachariadou, E. (ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Ab

Abbasi 25
 Abdalan-ı Rûm 26, 47
 Abdülhamid II. 21
 Abû'l-Farac, Gregory 54
 Acem 63
 Açe devleti 50, 62, 63
 Aden 85
 Afganistan 120
 Afonso, Mestre 85
 Ahdi 111
 Ahmed (Şehzade) 102
 Ahmed Abdürrahim Mustafa 58
 Ahmed I. 63
 Ahmedî 100
 Ahmed-i Yesevî 26
 Akdağ, Mustafa 89
 Akdeniz 18, 35
 Akkoyunlu 84
 Aksaray 54
 Akşin, Sina 19
 Alaüddeve (Sultan) 103
 Albuquerque, Alfonso de 83
 Aleksios Komnenos 68
 Alfonso V. 82
 Âl-i Osman 21, 23
 Almanlar 38
 Alparslan, Ali 120
 Altın Ordu 64
 Alvares, Francisco 84
 Amasya 48, 49, 94, 108
 Anadolu 19, 32, 45, 47
 Anadolu Beylerbeyliği 49
 Anday, Melih Cevdet 42
 Angiolello, Giovanni Maria 72
 Ankara 99
 Ankara Muharebesi 33
 Anter, Musa 92, 93
 Arabistan 61

Arap, Araplar 19, 21, 38, 39, 50, 51, 85, 90, 91,
 92, 93, 94, 107, 112
 Arıkan, Zeki 13,
 Arkiko 84
 Arnavut, Arnavutlar 19, 38, 40, 121
 Arnavutluk 49
 Asım tarihi 92
 Âşık Çelebi 111, 112, 113
 Aşıkpaşazade 26, 97, 100
 Aubin, Jean 83
 Avusturya 36
 Ayalon, David 59, 60
 Aydın, Erdoğan 15,
 Ayıntab (Gaziantep) 40
 ayr. bkz. Konstantinopolis, Konstantiniyye
 Azerbaycan 36, 64, 103

Bâbü 62
 Bacqué-Grammont, Jean Luis 24, 84
 Bağdat 18, 35, 55, 103
 Bahâdur er-Rûmî 59
 Balivet, Michel 46, 57, 59, 89, 123
 Balkan 46
 Balkan Yarımadası 49
 Bandora 87
 Bânû-i Rûm 91
 Barkan, Ö. Lütü 11, 90
 Barros, de João de 86
 Barth, Hans 76
 Basra 15, 35, 50, 86, 107
 Basra Körfezi 18, 82, 87
 Bassano, Luigi 72
 Bayezid I. (Yıldırım) 33, 42, 99, 100, 114
 Bayezid II. 33, 62
 Bayramoğlu, Fuat 56
 Bechem, Max Van 91
 Behisni 100
 Bekri Mustafa 124
 Bektaşilik 57
 Belgrad 34, 49
 Beligi 112

Bender kitabesi 18
 Berberiler 38
 Berkuk (Sultan) 60
 Bernardin de Sousa 87
 Beydilli, Kemal 76
 Bilâd-ı Rûmiyye 94
 Bilâdü'r-Rûm 51
 Bilgegil, Kaya 69
 Bilgin, Nuri 13
 Bizans 8, 17, 25, 32, 44, 45, 46, 51, 57, 58, 59, 71,
 92, 99, 113, 120, 121
 Bogomil 121
 Bosna 18, 49
 Bosna-Hersek 33
 Bosnalılar 40
 Boşnak, Boşnaklar 38, 121
 Bouchon, Geneviève 84
 bôlûk-i Rûm 117
 Broquiè, Bertrandon de la 73
 Budin (Budapeşte) 34
 Buharî 51
 Bulgarlar 38
 Bûm-i Rûm 99, 101
 Bursa 32, 113
 Bursevi 50
 Busbecq, Ogier Ghislain de 70

Ca

Cafer Çelebi (Tâcizâde) 51, 114
 Cahen, Claude 54
 Calixtus (Papa) 82
 Camões, Luşs de 88
 Castanheda, Lopes de 82, 85, 87
 Castro, Dom João de 87
 Celali 36, 98
 Cezar, Mustafa 92
 Chew, Samuell C. 74
 Cidde 84, 85
 cihad 17
 cizye 21
 Cortesão, Armando 80
 Couto, Diogo de 86, 87

Çağatay Türkçesi 110
 Çaldıran Muharebesi 34
 Çandarlılar 33
 Çatalca 49
 Çepniler (Türkmen) 107
 Çerkez, Çerkezler 38, 90
 Çin 116
 Çingân 107
 Çingeneler 41

Ça

Dalgado, Sebatião Rodolfo 78, 82
 Danişmend, İsmail Hâmi 11
 Danişmendiler 45
 Deringil, Selim 21
 Devlet-i Âl-i Osman 21, 50
 Devlet-i Âliye 21
 Devletü'l Etrak (Türk Devleti) 47
 Devraklu 107
 Diu 83, 87
 Divriği 100
 Diyarbakır 85, 103
 Diyar-ı Rûm (Roma ülkesi, Anadolu) 42, 46,
 96, 100, 101, 111, 112, 114, 116
 Doğu Afrika 25
 Doğu Roma 8, 17, 33, 44, 51, 91, 99
 Don-Volga Kanalı 35
 Dönek 107

Da

Ebu Merheme 61
 Ege Adaları 33
 Ekmeleddin el-Bâberti 59
 Eldem, Edhem 50
 Emecen, Feridun 17
 Endonezya 25
 Erdel (Transilvanya) 37
 Ereğli 54
 Ermeniler 38, 40
 Ertuğrul Gazi 32
 Ervam (Rûmiler) 85, 92
 Erzincan 100
 Erzurum 48, 100

Eb

esâtî-i sab'a-i Rûm 120
Eskişehir 32
Estergon 72
Etrâk 51, 85, 90, 93, 95, 96
Evliya Çelebi 115
Eyalet-i Rûm 49, 104

Fa

Falcão, Luis 87
Farinha, António Dias 79, 80
Fars 94
Fas 18, 25, 35, 50
Fener Patrikhanesi 44
Ferdinand 72
Ferrand, Gabriel 94
Feyzî-i Hindî 114
Fleischer, Cornell H. 26, 104, 105
Fransa 36
Friedrich Barbarossa 54, 72
Friedrich II. 69
futsa 86
Fuzûli 110

Ga

Ganî-zâde Nadîrî 114
gaza 16, 17, 104
gaziyan-ı Rum 47
Gazze 59
Gelibolu 113
Gelibolu Yarımadası 32
Genç, Mehmet 22
Georgiewitz, Bartholomew 70
Gerber, Haim 92
Geyikli Baba 57
Giovio, Paolo 72, 121
Girit 40
Goa 87
Goa Rûmileri 83
Godinho, Vitorino Magalhães 79
Goloğlu, Mahmud 92
Gökyay, Orhan Şaik 95, 119
Göllner, Carl 69
Göyünç, Nejat 22, 96, 108

Gritti, Andrea 63
Gücerat 87
Gülersoy, Çelik 126
Gürcüler 38
Güvahî 98
Güvenç, Bozkurt 15,

Haarmann, Ulrich 51
Habeş Eyaleti 108
Habeşistan 35, 84
Habsburg Hanedanı 34
Hacı Bayram-ı Veli 56
Haçlı donanması 35
Haçlı Seferleri 54, 69, 72, 76
Hakanü'l-Bahreyn 17
Halep 59
Hâletî 113
Halîlî 112
Han-ı Rûm 99
Harman, Ulrich W. 60
Hassan, Ümit 15
Hatuniye Camii 91
Hayır Bey 61
Hayreddin er-Remli Ebu Suud 92
Hayreddin Paşa (Barbaros) 34
Hemedanlı Şehâbî 112
Heratlı Lutfî 116
Heyd, Uriel 107
Heywood, Colin 17
Hırvat, Hırvatlar 19, 38
Hill, Christopher 15,
Hind, Hindistan 35, 61, 62, 86, 87, 88, 116
Hint Okyanusu 11, 18, 34, 62, 80, 82, 83, 85,
86
Hobsbawm, Eric 68
Hoca Saadeddin Efendi 93, 97, 98, 102
Hollanda 34
Horasan Erenleri 56
Hourani, Albert 45
Huen, Nicol ele 73
Hürmüz 87

İm Imber, Colin 17
Irak 18, 20

İb İbn Battuta 56
İbn İyas 61
İbn Kemal 101
İbn Zümbül 60
İbrahim Yinal-beg 55
İhsanoğlu, Ekmeleddin 59
İklim-i Rûm 99, 101, 114
İmâd-ı Rûm 120
İnalcık, Halil 11, 16, 17, 21, 22, 24, 45, 59, 61, 77, 110, 117, 121, 123
İngiltere 34, 36
İoannes Kantakuzenos 32
İran 35, 36, 37, 63, 64, 93, 110, 112
İran Türkmenleri 84
İskender Muda 63
İslam 19, 51, 84
İspanya 34
İstanbul 33, 47, 50, 58, 103, 124
İşçi, Günseli 76
İşkodra 49
İtalyanlar 38
İzmir 47
İznik 112
İzzüddin (Sultan) 54

Je Jennings, R.C. 17
Joken, Nishikawa 50

Ka Kabil 63
Kadı Cemaleddin 59
Kadı Sadreddin 59
Kafadar, Cemal 24, 25, 36, 77, 122
Kahire 34, 59, 95, 110
Kalenderilik 57
karagöz 123
Karakoyunlu 84
Karaman, Karamanlılar 33, 66
Karamanoğulları 97

Karlofça antlaşması 37
Karpaz, Kemal 22
Kâtibi (Seydî Ali Reis) 94
Kâtibi-i Rûmî (Seydî Ali Reis) 94
Kâtip Çelebi 92, 115
Kayseri 40
Kayser-i Rûm 17, 45, 93
Kemal Paşazade 102
Kerbela 111
Kırım 18, 35
Kırım Hanlığı 33
Kızılbaş 34, 64, 84, 90, 103, 107
Kızıldeniz 34, 61, 82, 84
Kilikya 54
Kitsikis, Dmitri 47
Knolles, Richard 74
Koloğlu, Orhan 22, 44
Komnenoslar 33
Konevi 50
Konstantin 48, 122
Konstantiniyye 69, 71, 81, 125
Konstantinopolis 33
Kosova Muharebesi 32
Köprülü, Fuat 17, 44, 109, 110, 111, 114
Kroell, Anne 25, 84
Kuban, Doğan 15
Kudüs 34, 59, 91
Kula, Onur Bilge 68
Kuman 40
Kunt, Metin 20
Kur'an 51, 69
Kurûm-Rûm 101
Kuzey Afrika 35, 37
Küçük Asya 46, 54
Kürd Şükrü 110
Kürt 108
Kürtler 38
Kütükoğlu, Bekir 107

Latîfi 111
Laz, Lazlar 38, 107

La

Lehler 38
 Lepsius 76
 leşker-i Rûm 117
 Levend-i Rûmî 92
 Lewis, Bernard 23
 Lima, D. Manuel de 87
 Lisân-ı Rûm (Türkçe) 98, 103, 110
 Lizbon 87
 Lowry, Heath 91
 Lu-mi 25

 Macar, Macarlar 18, 33, 34, 38
 Macaristan 37, 49, 103
 Machado, José Pedro 78
 Mahtum Kulu 116
 Makedonya 40
 Malabar 84
 Malakka 843
 Malatya 100
 Malaya 62
 Malezya 25
 Marco Polo 71
 Massava 84
 Mecdî 94
 Medine 34, 103
 Mehmed I. 33
 Mehmed II. (Fatih) 15, 17, 33, 42, 72, 94, 99,
 100, 121, 124
 Mehmed Paşa 101
 Mekke 34, 103
 Melikoff, Irène 56
 Melikşah (Sultan) 55
 Memâlik-i İslam 23
 Memâlik-i Mahruse 21, 50, 102
 Memâlik-i Mahruse-i Osmani 21
 Memâlik-i Osmaniye 104
 Memâlik-i Rûm 8, 113, 116
 Membré, Michele 63
 Memleket-i Rûm 23, 99
 Memlûk, Memlûkler 24, 34, 50, 60, 61, 62, 83,
 84, 85

merdüm-i Rûmî 95
 Mesudî 51
 Mevlana Celaleddin Rûmî 51, 109, 112
 Mısır 18, 20, 34, 47, 58, 61, 83, 85, 90, 101, 102,
 108
 Mogadişu 25
 Moğol 32, 33, 97
 Moğol İmparatorluğu 62
 Mohaç Muharebesi 34
 Molla Hüsrev (Muhammed b. Feramez) 94
 Mombasa 25
 Monla-yı Rûm 56
 Montaigne 73
 Mora 33, 49, 50
 Morton, A. H. 63
 Moskova 35
 Mozambik 82
 Murad I. 32, 100
 Murad II. 16, 33, 64, 124
 Mustafa Âli, Gelibolulu 14, 26, 93, 95, 96, 104,
 112, 121, 122
 Mustafa Rûmî 62
 Muvaffakaddin er-Rûmî 59
 mühimme defterleri 50
 Mûlayim, Selçuk 119
 Mülk-i Rûm 48, 114, 116
 Müslüman 39, 40
 Müslüman Roma 23, 44

Naima 92, 102
 Nasreddin Hoca 123
 Necipoğlu, Gülru 118
 Nefî 114
 Nergîsî 115
 Neşrî 26
 Neumann, Christoph 21
 Nev'i-zâde Atâyî 114, 116
 Niğde 54
 Nizâmeddin Şâmî 99
 Nizamülmülk 55
 Nürnberg, Lazarus 25

Oc Ocak, Ahmet Yaşar 13, 23, 26
 Orhan Gazi 32, 57
 Orhonlu, Cengiz 108
 Orta, Garcia de 88
 Ortaylı, İlber 15, 19, 22, 23, 44
 Ortodoks 39, 40
 Oruç Beğ 26
 Osman Gazi 32
 Osmanlı kimliği 19

Ög Ögel, Semra 119
 Özbek 64
 Özdağ, Muzaffer 92
 Özel, Oktay 14

Pa Padişah-ı Rûm 100
 Parker, Kenneth 74
 Parry, Vernon J. 25
 Pay-ı taht-ı Rûm 116
 Peçuylu (Peçevi) 92, 104
 Pertev-i Rum (Rum Işığ) 57
 Pires, Tomé 80
 Piri Reis 115
 Polonya 37
 Pomaklar 40
 Portekiz, Portekizliler 34, 35, 62, 78, 79, 84, 88

Ra Raca Rum 25, 50, 62
 Rafızilik 107
 Râşid Tarihi 92
 Raymond, André 91
 Reid, Anthony 62
 Repp, R. C. 94
 Rimia 50
 Robert (Flandre kontu) 68
 Rodos 34
 Roma 18, 25, 45, 51, 66, 88, 91
 Roma İmparatorluğu 44
 Roma imparatorluk fikri 99
 Roma Kayseri 33
 Romalı 48

Romanus Diogenes 54
 Romanya 46, 47, 99
 Romenler 38
 Romenler ülkesi 54
 Romî 92
 Rouillard 73
 Rûm Abdalları 57
 Rûm atlıları 102
 Rûm Beylerbeyliği (Eyalet-i Rum) 49, 94, 104, 108
 Rum Bistâmisi 57
 Rûm Erenleri 56
 Rum Hallac'ı 57
 Rum Işığ 57
 Rûm İli 51, 113
 Rum milleti 48
 Rûm Selçuklu Sultanlığı 55
 Rûm Sultanı 61
 Rum Türkleri 45, 46
 Rûm vilayeti 100
 Rûm yiğitleri 89, 107, 108
 Rûm zurefası 111
 Rûm, el- 91
 Rûmât 25, 50
 Rume(s) 8, 11, 50, 78, 80, 82, 83, 87, 84, 85, 86, 87
 Rumeli 19, 45, 47, 48, 49
 Rumeli Beylerbeyliği 49
 Rûmî sohbet 116
 Rumîyan 99
 Rûmiye 61
 Rûmiye-i Suğra 49
 Rumlar 38, 39, 40
 Rumlu 16, 24, 51, 61, 86, 90, 97
 Rumûzî 117
 Rusya 37
 Rûknüddin (Sultan) 54

Sa'di hanedanı 25
 Safevi, Safeviler 24, 34, 64, 107
 Sansovino, Francesco 72

Sa

Saray, Mehmet 64
 Sarılu 107
 Sehî III
 sekban 36
 Selâçıkı-i Rum 51
 Selanik 47, 59, 113
 Selanikî 102, 104
 Selçukiyân 51
 Selçuklu, Selçuklular 16, 25, 32, 42, 45, 47, 49,
 51, 55, 71, 97, 99, 111, 119
 Selim (Şehzade) 91
 Selim I. (Yavuz) 20, 33, 34, 61, 102, 110
 Selim II. 123
 Selman er-Rûmî 61
 Serjeant, R.B. 84, 85
 Sertoğlu, Mithat 48
 Seydî Ali Reis 94
 Shakespeare, William 75
 Sırbistan 33
 Sırp, Sırpalar 21, 32, 38, 48
 Sivas 94
 Silahdar tarihi 92
 Silifke 54
 Silva, António de 78
 Singer, Amy 91
 Skilitzes 71
 Slavlar 40
 Sousa, Joao de 78
 Söğüt 32
 Spandugino, Theodore 70
 Sudan 18
 Sultân er- Rûm 61
 Sultan-ı İklîm-i Rûm 42
 Sultan-ı Rûm 47, 64, 99, 100, 101
 Sultanü'l-Berreyn 17
 Sultanü'r-Rûm 17, 91
 Sumatra 62
 Suriye 20, 34, 54, 58, 85
 Süleyman I. (Kanuni Sultan) 18, 33, 34, 35, 72,
 87, 91, 121
 Sümer, Faruk 22, 63

Şah İsmail 98
 Şah Kulu 97
 Şam 34, 106, 114
 Şehdî III
 şehir-i Belh 112
 Şerâfeddin 87
 Şeyh bedreddin 57
 Şeyhî 113
 Şeyhü'r-Rûm 56
 Şiiler 34
 Şuarâ-yı Rûm 47, 115, 116

Tabarî 51
 Tâcizâde Cafer Çelebi 112
 Tahmasp (Şah) 63
 taife-i Rûmiyan 117
 Talikizâde 103
 Tannhäuser 69
 Taşköprüzade 94
 Tat 107
 Tatarlar 100
 Tavim, José Alberto Rodrigues da Silva 81, 82
 Tebriz 110
 Tekelü 97
 tekfur 99
 Tekin, Şinasi 17
 Tenreiro, António 85
 Thomaz, Luís Filipe 79
 Tietze, Andreas 95
 Timur 33, 99
 Timur, Taner 16
 Timurtaş 59
 Togan, Zeki Velidi 22
 Tokat 49, 94, 103, 108
 Tolasa, Harun III, 112, 116
 Trabzon 33, 40, 91
 Tulum, Mertol 115
 Tuna Nehri 32, 33, 49
 Tunus 35
 Turan, Şerafettin 71, 72
 Turko-Arvanos 121

Tursun Bey 100, 101
Türk, Türkler 20, 21, 23, 25, 26, 32, 33, 37, 38,
3945, 46, 47, 50, 61, 65, 66, 73, 84, 95,
108, 116
Türkçe 19, 38 ayr. bkz. lisân-ı Rûm, zebân-ı
Rûm, Türki-zeban
Türkie 69
Türkiye 20, 54
Türki-zeban 116
Türkmen, Türkmenler 15, 20, 40, 54, 63, 85, 93,
100, 107
Türkmenistan 64
Türk-Yunan İmparatorluğu 47
Tyr, Guillaume de 72

Ul

ulema-yi Rûm 47
Uluğ Muhammed Han 64
Urfa 40
Urum 42
Urumeli 42

Üç

üçüncü Roma 18
Üdebâ-yi Rûm 110
Ünal, Rahmi Hüseyin 119
Üstad Ali Kulu 62

Va

Vaco da Gama 82
Vefik paşa 109
Veinstein, Gilles 91
Venedik 33, 36
Vilayet-i Rûm 104, 112, 116
Viyana 34, 37, 72, 121
Vryonis, Sipiros 57, 123

Wi

Wilhelm II. 76
William Rubruck 56
Winter, Michael 90
Witteck, Paul 17, 45, 46, 49, 54, 85, 89, 109

Ya

Yahudiler 38
Yapp, M. E. 70

Yazıcızade Ali 16
Yemen 35, 37, 50, 61, 84, 117
Yenişehir 113
Yerasimos, Stefanos 69
Yetkin, Çetin 22
Yınanç, Mükrimin Halil 45
Yunan, Yunanlılar 38, 46, 47
Yunanistan 47
Yunus Emre 55

zarifân-ı Türk 111
Zeyneddin Sefer Şah b. Abdullah er-Rûmi 60
Zitvatorok antlaşması 36
Ziya Paşa 110, 115
Zurefâ-yi Rûm 110

Za